

RTS

REVISTA DE TREBALL SOCIAL

222 JUNY 2022

A fons_ Corporeïtat i pedagogia creativa. Un estudi de cas aplicat a l'aula universitària de treball social | Base de coneixement, identitat i alienació en el treball social.

Reflexions sobre un tòpic clàssic que torna a emergir | Comissió de Serveis Socials Bàsics del Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya: deu anys de trajectòria

Compartint la pràctica professional_ El dispositiu d'allotjament d'emergència de Barcelona com a instrument d'atenció al sensellarisme davant de la crisi sanitària de la covid-19 | Proposta per a la participació de les famílies d'interns de centres penitenciaris a Catalunya. Posant en valor el rol de les famílies | Escoles secundàries i pandèmia a la província de Santa Cruz: reflexions i desafiaments des de la Patagònia Austral

Directora: Rosa M. Carrasco Coria

Sotsdirectora: Susana Lara Navas

Equip de redacció: Marta Arranz Montull, Yolanda Fierro Fidalgo, Matilde González Jiménez, José Antonio Langarita Adiego, Clara Santamaria Jordana

Support tècnic: Jaume Ferrández Rubió

Consell Assessor Editorial

Ana Alcázar Campos, Universitat de Granada. **Beth Bàrbara Sirera**, Ajuntament de Barcelona. **Maite Boldú Alfonso**, Universitat de Girona. **Annamaria Campanini**, Università degli Studi di Milano-Bicocca. **Cristina De Robertis**, autora i docent. **Teresa Facal Fondo**, Universitat de Santiago de Compostela. **Josefa Fernández Barrera**, Universitat de Barcelona. **Rosa Maria Ferrer Valls**, directora de l'RTS 2014-2018. **Josefa Fombuena Valero**, Universitat de València. **Maria Victòria Fornés Fernández**, Universitat Rovira i Virgili. **Marga Garcia Canela**, Institut Català de la Salut. **Victor Manuel Giménez-Bertomeu**, Universidad de Alicante. **Carme Guinovart Garriga**, Hospital Universitari de la Santa Creu de Vic. **Francisco Idareta Goldaracena**, Universidad Pública de Navarra. **Maria Tereza Leal Cavalcante**, Universitat de Barcelona. **Silvana Martínez**, Federación Internacional de Trabajo Social (FITS). **Miguel Miranda Aranda**, Universidad de Zaragoza. **Xavier Miranda Ruche**, Universitat de Lleida. **Carlos Montaña Barreto**, Universidade Federal do Rio de Janeiro. **Laura Morro Fernández**, Parc Salut Mar de Barcelona. **David Nadal Miquel**, Hospital Sant Joan de Déu de Barcelona. **Belén Parra Ramajo**, Universitat de Barcelona. **Enrique Pastor Seller**, Universidad de Murcia. **Francina Planas Vilella**, Vinle, Associació per la Recerca i l'Acció Social. **Laura Ponce de León Romero**, Universidad Nacional de Educación a Distancia. **Esther Raya Díez**, Universidad de La Rioja. **Enrique Raya Lozano**, Universidad de Granada. **David Rodríguez Abellán**, membre de la Junta del Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya. **Vicenta Rodríguez Martín**, Universidad de Castilla-La Mancha. **Montserrat Rovira Jarque**, Ajuntament de Barcelona. **Emma Sobremonte de Mendicuti**, Universidad de Deusto. **Octavio Vázquez Aguado**, Universidad de Huelva. **Teresa Zamanillo Peral**, Universidad Complutense de Madrid.

Equip de revisors externs de l'RTS 222

Rosa Bonfill Galimany, Universitat de Barcelona. **Neus Caparrós Civera**, Universidad de la Rioja. **Josefa Fernández Barrera**, Universitat de Barcelona. **Núria Fustier i Garcia**, Universitat de Barcelona i CoopSoc: Laboratori d'Idees Socials. **Àngela Garcia Bernardos**, Universitat de Barcelona. **Sergi Martí Moreno**, Ajuntament de Barcelona. **Maribel Martín Estalayo**, Universidad Complutense de Madrid. **María Virginia Matulić Domandžić**, Universitat de Barcelona. **Javier Mira Grau**, Universidad de Alicante. **Miquel Àngel Oliver Perelló**, Universitat de les Illes Balears. **Xavier Pelegrí Viaña**, Universitat de Lleida. **Christian Andrés Quinteros Flores**, Escuela de Administración Pública. Universidad Católica del Maule (Chile). **Clara Riera Sans**, Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet. **Miriam Sánchez Reyes**, Hospital Universitario del Sureste (Madrid) i Universitat Oberta de Catalunya. **Paula Sepúlveda Navarrete**, Universidad de Cádiz. **Ana Isabel Vázquez Cañete**, Universitat de València.

Disseny i maquetació: Carme Guri Feliu

Correcció i traducció: Núria Saurina Eudaldo

Traducció i correcció anglès: Nicholas G. Charles Colomina

Impremta: Sprint Copy

Dipòsit legal: B-19535/1968

ISSN: 0212-7210 - **ISSNe:** 2339-6385

Edita: Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya

Portaferriera 18, 1r 1a - 08002 Barcelona. Tel. 93 318 55 93 - Fax 93 412 24 08

Adreça electrònica: rts@tscat.cat - **Web:** www.revistarts.com

Junta de Govern del Col·legi

Degana: Conchita Peña Gallardo. **Vicedegana:** Mercè Civit Illa. **Secretari:** David Rodríguez Abellán. **Vicesecretària:** Meritxell Ortiz Conca. **Tresorera:** Laura Morro Fernández. **Vicedegana de Lleida:** Irene Gardeñes Ruz. **Vicedegana de Girona:** Mònica Franco Vallejo. **Vicedegana de Tarragona:** Emma Pérez Pla. **Vicedegana de Manresa i Catalunya Central:** Alicia Fernández Prieto. **Vicedegana de Terres de l'Ebre:** Neus Jové Edo. **Vocals:** Francina Planas Vilella, Àdam Benages Nozal, Judit Rodríguez Moreno i Paula Bertomeu Sancho.

L'equip de redacció no s'identifica necessàriament amb el contingut dels articles publicats.

Sumari

Editorial

Equip de redacció _____ 5

A fons

Corporeïtat i pedagogia creativa. Un estudi de cas aplicat a l'aula universitària de treball social
Manuel Muñoz Bellerin _____ 11

Base de coneixement, identitat i alienació en el treball social. Reflexions sobre un tòpic clàssic que torna a emergir
Claudia Sandra Krmpotic _____ 31

Comissió de Serveis Socials Bàsics del Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya: deu anys de trajectòria
Mercè Ginesta Rey, Beatriz López Ibáñez, Miriam Peña López i Bárbara Vega Bautista _____ 49

Compartint la pràctica professional

El dispositiu d'allotjament d'emergència de Barcelona com a instrument d'atenció al sensellarisme davant de la crisi sanitària de la covid-19
David Fisas Masferrer, Montserrat Rovira Jarque i Albert Sales Campos _____ 79

Proposta per a la participació de les famílies d'interns de centres penitenciaris a Catalunya. Posant en valor el rol de les famílies
Alberto Caballero Marcos i Núria Pujol Serna _____ 93

Escoles secundàries i pandèmia a la província de Santa Cruz: reflexions i desafiaments des de la Patagònia Austral
Brian Zeeb Cañizares _____ 115

Ressenyes

Un nou despertar: ressenya de tesi doctoral _____ 137

Educación(es), escuela(s) y pedagogía(s) en la cuarta revolución industrial desde Nuestra América (Tomo III) _____ 141

Del burnout al sentido. Intervenciones psicosociales saludables _____ 145

Normes per a la presentació d'articles a l'RTS _____ **147**

Compromís ètic de l'RTS _____ **155**

Editorial

Equip de redacció de la *Revista de Treball Social* (RTS)

L'actual equip de redacció de l'RTS conclou, amb aquest número, la seva etapa. Fa quatre anys ens vàrem presentar com un equip de transició que recollia el testimoni de la important tasca duta a terme pels equips anteriors i, tanmateix, s'orientava cap al futur amb voluntat de renovació. En aquest temps hem volgut fer de l'RTS una revista accessible, adaptada a les noves formes de comunicació i gestió del coneixement, que amplii fronteres, que fomenti una anàlisi crítica de la realitat social, i que posi en relleu les experiències professionals, així com el coneixement científic generat a partir de la pràctica i de la recerca.

Ens vàrem marcar uns objectius ambiciosos, molts dels quals s'han assolit, d'altres encara tenen camí per recórrer. Hem treballat per una revista oberta, que promou la presentació lliure d'articles i afavoreix la participació de totes i tots els treballadors socials que volen compartir el seu saber i el seu saber fer. La nova pàgina web i l'ús de xarxes socials han millorat l'accessibilitat i difusió dels continguts i també ens han acostat a un públic més jove. S'ha modernitzat el disseny, tant en format paper com digital, i s'ha treballat per l'adequació als estàndards de qualitat de les publicacions científiques.

En aquest període, l'RTS també ha ampliat la seva presència a escala internacional i s'ha incorporat a noves bases de dades de publicacions científiques, la qual cosa ha millorat el seu impacte.

L'equip de revisió externa, amb més de setanta treballadors i treballadores socials, ha vetllat per la qualitat del contingut de la publicació i, en moltes ocasions, amb les seves recomanacions, han facilitat la millora dels treballs presentats. Gràcies des d'aquí per la seva valuosa i generosa col·laboració.

El Consell Assessor, integrat per professionals de reconeguda experiència, ens ha acompanyat i animat en tots aquests anys compartint el seu coneixement i ajudant-nos en el procés de canvi engegat. Amb cadascuna de les seves opinions ha transmès la seva estima cap a l'RTS.

Tot i que el camí recorregut ens omple de satisfacció, també ens ha tocat viure moments difícils dels quals hem après. Cal destacar l'impacte de la pandèmia de covid-19, que ens ha obligat a reinventar-nos. L'augment de la pressió assistencial que hem rebut els i les professionals en els dos darrers anys, les incerteses, la flexibilització de funcions, les dificultats per efectuar l'atenció presencial, el tancament de serveis, les barreres que han trobat les persones per accedir als i les professionals i a l'administració en general, etc., també han impactat en l'RTS. En aquest període, s'ha reduït el nombre d'articles rebuts perquè la prioritat de la professió ha estat atendre les persones més fràgils, no era el moment d'asseure's a

pensar i escriure (malgrat que hagués anat bé dedicar temps a la reflexió a més de dedicar-lo a l'acció).

Ara, que el malson sembla superat, vivim moments de desconcert. Intentem retrobar-nos amb la rutina, amb el que ens era conegut i familiar abans de la pandèmia, amb les nostres referències construïdes al llarg dels anys, amb allò que ens donava tranquil·litat. Però alhora sentim un cert recel, una subtil alerta que ens demana prudència, no accelerar-nos per no repetir els errors de sempre, observar l'entorn, pensar abans de caure en la inèrcia i tornar a recuperar, amb la normalitat, allò que no volem, allò que ara podem transformar.

Temps de canvi per al treball social. La nostra professió ha vist difuminades les seves fronteres, el que eren dogmes inqüestionables ja no ho són tant: la relació assistencial, el vincle amb la persona atesa, es pot establir de formes diferents; la intimitat ha perdut valor, el secret professional ja no és tan secret; la defensa dels espais professionals està perdent el sentit que tenia, sembla que entre tots i totes ho podem fer tot, de manera transversal, en xarxa, col·laborativament; la ciutadania s'ha adaptat a conviure amb la incertesa, ha entès que l'estat del benestar és fràgil i que la garantia dels drets es pot suspendre en qüestió d'hores; les persones vulnerades ara ho són més.

El pensament i la veu del treball social han de ser presents novament amb força, com ho han estat al llarg de la nostra història recent, visibilitzant allò que no es vol veure, proposant alternatives, reivindicant drets, des de tots els àmbits d'acció i amb tot el saber disciplinari.

Compartir pensament i coneixement es fa més important que mai i la Revista de Treball Social ha de formar part del canvi, ha de ser altaveu d'un treball social innovador i modern, explicant a la societat tot allò que s'està fent bé.

L'actual equip de redacció finalitza aquí el seu recorregut, però tenim el convenciment que l'equip que assumeix el relleu es mantindrà al costat dels treballadors i les treballadores socials i de la ciutadania en aquesta nova etapa de transformacions.

La nostra disciplina necessita continuar aprofundint en les seves arrels i en les seves transformacions, per això encoratgem totes i tots els professionals a sumar-se al repte d'escriure sobre treball social, a compartir el coneixement generat des de la recerca, la reflexió i l'experiència. Aquest també és el camí que garanteix el futur de l'RTS.

Editorial

The editorial team of the *Revista de Treball Social* (RTS)

With this issue, the current RTS editorial team concludes its tenure. Four years ago, we presented ourselves as a transitional team that would take over the important work undertaken by previous teams but would nevertheless look forward to the future with a desire for modernisation. During this period, we have wanted to make the RTS an accessible journal, adapted to the new forms of communication and knowledge management, which expands boundaries, promotes critical analysis of social reality and highlights professional experiences, as well as scientific knowledge generated from practice and research.

We set ourselves ambitious goals, and many of these have been achieved, whereas others still have some way to go. We have worked towards an accessible journal that promotes the free presentation of articles and favours the participation of all social workers who want to share their knowledge and expertise. The new web page and use of social media have improved accessibility and dissemination of content and have also brought us closer to a younger audience. The design has been modernised, both in paper and digital format, and work has been carried out to bring it into line with the quality standards of scientific publications.

During this period, the RTS has also expanded its presence at an international level and has been included in new scientific publication databases, which has improved its impact.

The external review team – consisting of more than seventy social workers – has ensured the quality of the publication's content and, on many occasions, it has facilitated the improvement of the work presented through its recommendations. We give our thanks for the valuable and generous contribution of this team.

Composed of professionals with renowned expertise, the Advisory Council has accompanied and encouraged us throughout these years, sharing its knowledge and assisting us in the process of change set in motion. With each comment made, the Council has conveyed its esteem for the RTS.

Although the journey we have made fills us with satisfaction, we have also had to experience difficult times, from which we have learned. Of particular note is the impact of the COVID-19 pandemic, which has compelled us to reinvent ourselves. The increased pressure on care that we as professionals have experienced over the past two years, the uncertainties, the widening of roles, the difficulties in carrying out face-to-face care, the closure of services, the barriers people have encountered when trying to access professionals and the administration in general, etc., have also had an impact on the RTS. There has been a reduction in the number of articles received during this period, because the priority of the profes-

sion has been to care for the more fragile individuals; it was not the right time to sit down to think and write (although it would have been good to dedicate time to reflection as well as action).

Now that the nightmare seems to be over, we are experiencing bewildering times. We try to reconnect with the normal routine, to what was known and familiar to us before the pandemic, to our points of reference built up over the years, to what gave us peace of mind. But, at the same time, we feel a certain wariness, a subtle sense of alert that calls for caution, to not rush to avoid repeating the same mistakes, to observe the environment, to think before doing the same things we have always done and not to regain, with the return to normality, the undesirable things, the things we can now transform.

It is a time of change for social work. Our profession has seen a blurring of its boundaries. Unquestionable dogmas are no longer so unquestioned: the care relationship, the bond with the person cared for, can be set up in different ways; privacy has lost value, professional secrecy is now less secret; the defence of professional spaces is losing the meaning it once had, it appears that we can do everything together, in a transversal way, in a network and collaboratively; citizenship has adapted to live together with uncertainty, it has understood that the welfare state is fragile and that the guarantee of rights can be suspended in a matter of hours; vulnerable people are now even more so.

The thinking and voice of social work must once again have a strong presence, as they have throughout our recent history, shedding light on what we do not want to see, proposing alternatives, defending rights, from all areas of activity and with all disciplinary knowledge.

The sharing of thinking and knowledge is more important than ever and the RTS must play a part in the change, it must speak up for innovative and modern social work, explaining to society all that is being done well.

The current editorial team is ending its journey here, but we are convinced that the team that is taking over will stand alongside social workers and citizens in this new phase of transformations.

Our discipline needs to dig deep into its roots and its transformations, and it is for this reason that we encourage all professionals to join the challenge of writing about social work, to share knowledge generated from research, reflection and experience. This is also the path that will guarantee the future of the RTS.

A fons

Corporeïtat i pedagogia creativa. Un estudi de cas aplicat a l'aula universitària de treball social

Manuel Muñoz Bellerin

Base de coneixement, identitat i alienació en el treball social. Reflexions sobre un tòpic clàssic que torna a emergir

Claudia Sandra Krmpotic

Comissió de Serveis Socials Bàsics del Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya: deu anys de trajectòria

Mercè Ginesta Rey, Beatriz López Ibáñez, Miriam Peña López i Bárbara Vega Bautista

Corporeïtat i pedagogia creativa. Un estudi de cas aplicat a l'aula universitària de treball social

Corporeality and creative pedagogy:
an applied case study in the social work
university classroom

Manuel Muñoz Bellerin¹
ORCID: 0000-0003-0980-6847

Recepció: 22/12/21. Revisió: 12/02/22. Acceptació: 18/02/22

Per citar: Muñoz Bellerin, M. (2022). Corporeïtat i pedagogia creativa. Un estudi de cas aplicat a l'aula universitària de treball social. *Revista de Treball Social*, 222, 11-29. <https://doi.org/10.32061/RTS2022.222.01>

Resum

La presència del cos a l'aula universitària ens fa reflexionar sobre la seva agencialitat en el procés educatiu. Les imatges creades pels alumnes a través dels seus cossos poden aconseguir el grau de coneixement en la formació acadèmica? En el cas del grau en Treball Social, aquesta qüestió reverteix en una correspondència òptima entre la teoria i la pràctica. Aquest article té dos objectius: 1) mostrar la rellevància de la pedagogia del cos com a recurs didàctic en la formació acadèmica del treball social; 2) demostrar que l'activitat artística és un mitjà de comprensió dels fenòmens analitzats a l'aula. Partint de la *investigació basada en art*, la metodologia emprada és de caràcter qualitatiu i té en les narratives dels alumnes, expressades a través del llenguatge oral i corporal, un element substancial d'anàlisi. Per això, es descriu un estudi de cas dut a terme en els cursos acadèmics 2019-2020 i 2020-2021 amb grups d'alumnes de treball social de la Universitat Pablo de Olavide de Sevilla. En el transcurs d'aquesta experiència va tenir lloc la pandèmia per covid-19, que va provocar el debat sobre la presencialitat a l'aula i, amb això, la importància de les interaccions i la comunicació presencial. Un dels resultats centrals que va generar aquest procés va ser la revelació del cos en qualitat d'agent cognitiu. En aquest sentit, podem concloure que la corporeïtat s'esdevé com a resultat

1 Doctorat en Ciències Socials. Professor associat, Departament de Treball Social, Universitat Pablo de Olavide. Cursant un postdoctorat al Centre d'Estudis Socials, Universitat de Coimbra. mfmunbel@ces.uc.pt

d'una pedagogia creativa que possibilita la comprensió teòrica per mitjà de l'activitat artística.

Paraules clau: Innovació educativa, ensenyament superior, recerca basada en art, treball social, pedagogia experimental.

Abstract

The presence of the body in the university classroom leads us to reflect on its agency in the education process. Can the images created by students using their bodies amount to a specific knowledge level within academic education? In the case of the bachelor's degree in Social Work, this issue contributes to an optimal match between theory and practice. This paper has two goals: 1) to show the relevance of pedagogy of the body as a didactic resource in academic training for social work; and 2) to demonstrate that artistic activity constitutes a means of understanding the phenomena analysed in the classroom. Starting from arts-based research, the methodology employed is qualitative in nature and through students' narratives – expressed with oral and body language – incorporates a substantial component of analysis. To this end, a case study conducted over the 2019-20 and 2020-21 academic years involving groups of social work students at Pablo de Olavide University in Seville is described. Over the course of this experience, the Covid-19 pandemic occurred, triggering a debate on classroom presence and, in turn, the importance of face-to-face interaction and communication. One of the central findings stemming from this process was the revelation of the body as a cognitive agent. In this respect, we can conclude that corporeality occurs as a result of creative pedagogy that enables theoretical understanding to be achieved through artistic activity.

Keywords: Educational innovation, higher education, arts-based research, social work, experimental pedagogy.

Introducció. La corporeïtat com a esdeveniment educatiu

La virtualitat generada per la pandèmia per covid-19 obre el dilema sobre la necessitat de l'orgànic en l'educació. Un dilema que es fa evident amb l'absència física de professors i alumnes a les aules. Tenint en compte les repercussions d'aquesta nova realitat, la finalitat principal d'aquest estudi és focalitzar la corporeïtat com un dispositiu pedagògic necessari en l'ensenyament del treball social. A tal fi, els cossos interpel·len a la creativitat artística en la tasca d'interpretar i comprendre els contextos d'estudi plantejats en les assignatures.

En una primera aproximació al tema, a continuació, s'exposen tres anotacions teòriques. En primer terme, els cossos són agents que tenen la capacitat d'obrar (Ricoeur, 2005). En l'àmbit educatiu, els cossos desenvolupen aquesta capacitat a través de l'activitat creadora compresa en actes i paraules amb les quals "ens inserim en el món" (Arendt, 2019, p. 201). Aquest tipus de corporeïtat no atén una raó instrumental, està representada per cossos heterogenis que interpreten i recreen una manera de ser i estar en el món (Merleau-Ponty, 1993). La dimensió simbòlica del *cos pedagògic* (Planella, 2017) ens condueix a l'anàlisi i reinterpretació de "l'experiència actuada com a manera de conèixer, com un mètode crític de recerca, com un mode de comprensió" (Denzin, 2016, p. 60). Això requereix una percepció que transcendeix la visió lògica de la ciència del treball social i s'encamina a la inclusió d'altres coneixements procedents de la transdisciplinarietat com una "via on ressonen les potencialitats del ser" (Nicolescu, 2014, p. 115). La recerca basada en arts, *arts-based in educational research* (Savin-Baden i Wimpenny, 2014) o *arts-based in academic research* (Van der Vaart et al., 2018) formen part d'aquesta via. Una de les característiques d'aquests enfocaments rau en una metodologia de recerca creativa que busca respondre preguntes complexes que els mètodes tradicionals per si sols no poden (Kara, 2015). Respecte al treball social, la transdisciplinarietat obre un horitzó on caben noves metodologies d'eines postconvencionals (Matus, 2017), una de les quals és la corporeïtat com a experiència didàctica a l'aula.

La pràctica educativa d'aquesta experiència no ve exclusivament del logos com a externalitat del subjecte corpori (Pedraza, 2010): és consciència crítica que els cossos desenvolupen en el procés de la *racionalitat comunicativa* (Habermas, 2010). Això es tradueix en un dimensionament orgànic on l'alumnat analitza l'objecte d'estudi intervenint amb el cos i els sentits. En aquest, es produeix un diàleg amb si mateix i amb els seus companys d'aula amb l'objectiu de fer una acció amb la qual projectar una nova dada, una nova informació. La teorització no queda exclusivament sedimentada en el pensament com a recurs de memorització; no serveix de comprovació lògica d'uns conceptes. S'incorpora a un escenari de comprensió: l'aula com a espai social de representació; s'encarna en l'alumnat en forma de rols, relacions i posicions dins d'un context sociohistòric d'estudi. La posada en

escena dels continguts teòrics no es queda en la mera representació d'uns esdeveniments socials determinats. Hi ha una disposició crítica on els cossos entren a qüestionar els tipus d'interaccions reproduïdes socialment. Es qüestionen, així mateix, la intervenció professional, les relacions de poder o de control, les posicions assumides, els resultats possibles.

Com a tercera anotació, tot l'anterior connecta amb la idea del cos com a forma de pensament. La qualitat actant de pensar amb el cos equival a la performativitat del pensat que es fa presència. Això es tradueix en la concreció d'un moviment efectuat per l'alumnat reproduint un coneixement del present (Merleau-Ponty, 1993) i amb un valor ideogràfic assenyalat a través de "signes, gestos i actituds" (Artaud, 2011, p. 44). L'experiència pedagògica d'aquest moviment es converteix en coneixement plural quan els cossos interactuen reconeixent valors ideogràfics representatius d'una realitat comuna que els afecta. Hi ha gestos, paraules, comportaments, reconeixibles com a expressions que donen significat a una determinada actitud davant la vida i el món. Els alumnes exploren moviments com a formes d'una *performance* dins d'un escenari-temps que serveix d'experimentació dels centres d'interès sorgits a l'aula. D'aquesta manera, les accions corporals es converteixen en el mitjà per a la integració d'una experiència (Taylor, 2018) dins de l'aula, convertint-se en un aprenentatge habitat per la corporeïtat protagonista de l'alumnat.

En el terreny específic de l'ensenyament superior en treball social, el cos juga un rol de mediació entre la teoria i el coneixement. Més encara si tenim en compte que en aquesta disciplina la presencialitat és un element de comunicació ineludible dins de la intervenció. Els cossos de les persones-usuàries i dels professionals formen part de relacions i interaccions establertes. En el cas de la pedagogia transdisciplinària com a alternativa de l'educació superior, el cos és assumit com a part inescindible de la relació entre docents i alumnes "per intentar aconseguir la plena realització del potencial educatiu" (Pallarès et al., 2016, p. 150). Prèviament, es fa necessari superar la condició exhibicionista atorgada al cos com a forma de representació social (Groys, 2015) i dotar-lo d'una representativitat sostinguda en el temps per mitjà de la *imatge dialèctica* (Benjamin, 2008). La construcció d'escenes que els cossos assagen i reproduïen en la *performance* final conté imatges, accions, paraules, signes, en definitiva, els significats i els significants dels quals són interpretats en una discussió crítica sobre els efectes que tenen en la vida social i professional.

Enfront de la sobrevaloració del cos segons patrons hegemònics preestablerts, la corporeïtzació de l'acte cognitiu a l'aula s'adverteix en la co-construcció de coneixements (Moliner García et al., 2020). Aquesta construcció cognitiva es crea en la correspondència entre els continguts temàtics procedents de les assignatures i les imatges que els cossos dels alumnes representen d'aquests temes sota la forma d'un encarnament pedagògic (Perry i Medina, 2011). O, si es prefereix, de l'escenificació dels fenòmens plantejats a classe per mitjà de paisatges dramàtics. A l'aula, ampliar la percepció i habitar l'espai teòric per mitjà d'una didàctica encarnada necessita l'entrenament físic-creatiu de cada cos/alumne (Muñoz

Bellerin, 2019). Aquest procediment s'inicia amb la ruptura de formes estereotipades representades en el llenguatge convencional i en el món de les aparences. La tasca de pensar, sentir i fer des de i amb el cos requereix compromís. Un compromís amb si mateix i amb els altres en la cerca de sentit d'aquells fenòmens que esdevenen en els contextos sociohistòrics de pertinença. En treball social, la dualitat entre subjecte i objecte, realitat i percepció, teoria i pràctica, es veu exposada a aquesta búsqueda per mitjà de la recerca pedagògica. Els cossos de l'alumnat també plantegen hipòtesis fent entrar en conflicte els esdeveniments socials amb l'objectivitat científica a partir dels fets quotidians. La recuperació de la quotidianetat com a experiència social es transposa a l'aula-escenari a manera d'un heterodiscurs que no jerarquitzava ni exclou els sabers. Forma part d'un heterodiscurs col·lectiu on els participants signifiquen i re-signifiquen les realitats en la problematització del coneixement crític.

Metodologia aplicada en la formació acadèmica del treball social

Disseny i context de la investigació

La metodologia emprada va ser de caràcter qualitatiu i comparteix característiques rellevants d'enfocament afins a la perspectiva narrativa (White i Epston, 1993), l'enfocament postestructuralista en el treball social (Healy, 2001), la transdisciplinarietat o la recerca basada en les arts. És una metodologia definida per la correspondència entre tècniques de diferents disciplines que tenen com a finalitat la sinergia de llenguatges i dinàmiques participatives en l'educació (Martín Barbero, 2009). Abans de prosseguir descrivint les etapes i les tècniques, cal examinar els dos àmbits d'acció dels quals parteix. D'un costat, la recerca de caràcter creatiu basat en tècniques d'índole narrativa-visual (Mannay, 2018). De l'altre, la pedagogia del cos (Pallarès et al., 2016), que, al costat de la pràctica teatral (Muñoz Bellerin, 2019), ofereix nous mitjans didàctics adaptats a l'aula universitària. Tots dos són procediments sustentats en una mena de producció participativa com a forma empírica d'explorar noves àrees de coneixement.

El mètode ha estat aplicat amb grups d'alumnes en una experiència iniciada en el curs 2019/2020, continuada en el 2020/2021 i segueix oberta a processos de recerca i sistematització en futurs cursos acadèmics. El procediment del mostreig va ser de tipus no aleatori i de caràcter intencional. Es tracta d'una proposta de recerca aplicada plantejada pel professor a dos grups d'alumnes de dues assignatures programades en els cursos acadèmics citats. En aquesta proposta es va sol·licitar el permís dels participants per a l'ús de les imatges fotogràfades amb la finalitat de tenir un registre per a l'anàlisi a l'aula.²

2 L'autor fa ús de les fotografies, els dibuixos i els relats que apareixen en l'article provinents dels alumnes amb el consentiment d'aquests amb l'única finalitat de promoure la divulgació científica.

El primer dels grups (d'ara endavant A) va procedir de l'assignatura Habilitats Socials i de la Comunicació del primer curs del grau de Treball Social (d'ara endavant TS1) de la Universitat Pablo de Olavide de Sevilla (d'ara endavant UPO). Específicament, es va desenvolupar amb un grup de 16 alumnes del mòdul d'Ensenyaments Pràctics i de Desenvolupament (d'ara endavant EPD). El segon grup (d'ara endavant B) va estar conformat per 19 alumnes de l'assignatura Innovació Social i Experiències Metodològiques del Màster Oficial d'Intervenció Social, Cultura i Diversitat (d'ara endavant TS2) de la mateixa universitat. En el grup A, la proposta va ser un mitjà alternatiu de complementar l'ensenyament bàsic (d'ara endavant EB) de l'assignatura. En el segon grup, va servir per aprofundir en les temàtiques dels treballs de fi de màster que els estudiants van dur a terme.

Objectius

Focalitzar la corporeïtat com a dispositiu d'aprenentatge en l'educació universitària del treball social.

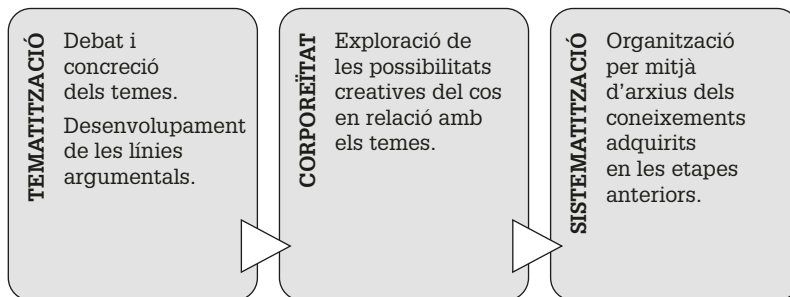
Qüestionar la rellevància dels cossos en la presencialitat de l'aula i comprovar si són un component decisiu per al coneixement acadèmic.

Experimentar amb aquesta experiència pilot l'operativitat de les tècniques creatives en el desenvolupament curricular acadèmic del treball social.

Etapes

La metodologia es va concentrar en una estructura que va abastar 3 etapes: tematització, corporeïtat i sistematització.

Figura 1. Etapes

Font: Elaboració pròpia.

Tematització. La tematització va consistir en una etapa d'acostament i posterior aprofundiment dels continguts teòrics aportats en les assignatures. En una primera fase, l'alumnat va organitzar aquests continguts amb l'objectiu de compendiar-los en un tema central del qual partir. Al tema s'arriba per mitjà de debats on s'estudien els punts comuns i d'interès cognitiu segons la matèria impartida. Després, el tema deriva en una sèrie

de línies temàtiques que li confereixen forma argumental. Es pot dir que el tema central és una manera de visualitzar en un títol l'objecte d'estudi, i les línies temàtiques o argumentals són la descripció detallada del tema. El procediment descrit té la funció d'aclarir les idees a fi de predisposar la corporeïtat a un camp de coneixement que no li sigui estrany. En cada grup, aquest procés va donar lloc a temes i línies diferents encara que no alienes entre si. Per exemple, el grup A va reunir els continguts teòrics en tres temes: comunicació, habilitats socials i innovació social. En el grup B, van sorgir una sèrie de temes i línies argumentals provinents de les pràctiques curriculars que els educands estaven exercint per al treball de fi de màster.

En tots dos grups, la tematització va ser una manera d'arribar al nucli de la discussió sobre la naturalesa de l'estudi en cada grup. D'una manera més concreta, els temes i les línies argumentals assenyalaven els centres d'interès d'anàlisi teòrica (grup A) i d'anàlisi pràctica (grup B).

Corporeïtat. Es va denominar així un procés creatiu on la pedagogia del cos pren protagonisme. En una primera fase, es va dur a cap una cerca de *material sensitiu* dels temes tractats a les classes. Aquest material es va obtenir per mitjà d'una sèrie d'exercicis basats en pràctiques creatives (Laferrère, 2001), expressió física i teatral (Equip Coda, 1995) i improvisacions (Johnstone, 2002). En el nostre cas, més que exercicis, es tractaven de jocs amb els quals els participants van anar obrint-se a l'exploració i experimentació dels cossos en moviment. Paral·lelament, es pot incorporar material visual que té una afinitat per analogia o per oposició als temes i línies argumentals. Es tracta de permetre que els cossos accedeixin a una comprensió dels continguts analitzats en la tematització des de diferents angles. A escala individual, l'alumnat se situa en qualitat de *performer* executant una acció o seguint una escena creada per ells i elles. A escala grupal, es dona el mateix procediment, però l'acció és consensuada i executada de manera coordinada per tots els membres.

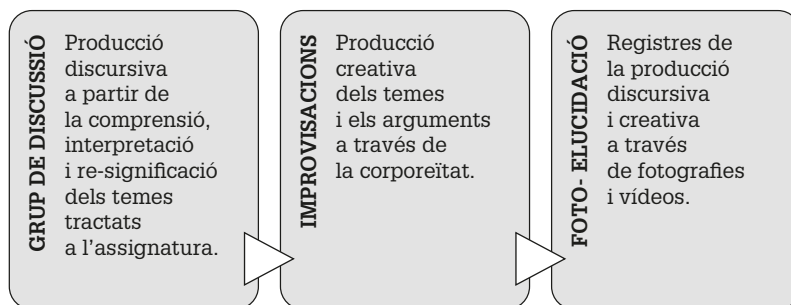
Sistematització. Durant les dues etapes anteriors, els grups van registrant un seguit de dades que constitueixen el corpus de la recerca. La sistematització va residir en l'organització d'aquells conceptes, discursos i improvisacions més útils en el procés d'aprenentatge. És una manera de donar sentit pràctic a un procés de producció participativa que es va anar executant des de l'inici. Aquesta organització queda recollida en un conjunt d'*arxius* que serveixen de suport a la producció de coneixement generada a l'aula pels alumnes. Aquests arxius poden ser de diferent índole: diari de camp, *paper*, fotografies, dibuixos, etc.

La sistematització no va ser un punt d'arribada. Es tractava d'un nou impuls per a l'aprofundiment d'un coneixement construït al llarg de les etapes. Així mateix, es prioritzava la producció grupal, tant en la modalitat intragrupal com intergrupala, a fi d'articular dins de l'aula un conjunt de xarxes (Villasante i Martín Gutiérrez, 2006). Per tant, aquestes xarxes es tornen coneixements sorgits de l'anàlisi qualitativa de les dades. Al mateix temps, en el pla de les relacions, estimulava el reforç dels vincles entre alumnes com un mitjà determinant per a l'adquisició de confiança i d'una comunicació interactiva més profunda.

Instruments

Les tècniques van constituir el punt d'unió dels sabers adquirits a l'aula. En aquest sentit, les tres tècniques que es descriuen procedeixen de disciplines dispars. No obstant això, mantenen la coherència amb els plantejaments de les etapes abans referides, així com amb la globalitat del procés.

Figura 2. Instruments

Font: Elaboració pròpia.

Grup de discussió. Les lectures d'articles científics, bibliografia i altre material teòric dutes a terme per l'alumnat durant les assignatures van originar a l'aula la necessitat de tenir una *producció de discurs* (Ibáñez, 2003). D'aquí ve que l'ordenació, classificació i interpretació dels temes i línies argumentals descrites anteriorment es dugués a terme per mitjà del grup de discussió (d'ara endavant GD). El GD es va desenvolupar a l'aula seguint una sèrie de pautes: els torns de paraula, l'atribució de la paraula al nombre més gran possible d'alumnes, el respecte de les opinions, etc. Prèviament, el grup havia triat un o dos relators que eren els encarregats de recollir les diferents opinions abocades durant la sessió per, posteriorment, retornar la informació. Per això, la modalitat narrativa va quedar reflectida en la producció discursiva participativa de cada grup. Un discurs que el grup va fer seu per mitjà de la comprensió i la re-significació dels continguts teòrics. En aquesta re-significació va tenir cabuda l'anàlisi crítica (Mosquera et al., 2017) que els participants van efectuar valent-se d'altres sabers provinents de les experiències vitals i el material extrateòric (artístic). Els GD es van organitzar autònomament, l'únic criteri va ser l'assignació per part del professor d'un seguit de capítols de llibres o articles científics a cada grup perquè els analitzessin. Posteriorment, es va passar a una comunicació intergrupual en la qual cadascun dels grups va exposar a la resta els resultats obtinguts en els debats interns.

Improvisacions. La corporeïtat es va centrar en la tècnica de la improvisació. Al principi es va plantejar una sèrie d'exercicis a manera d'entrenament en el qual els participants treballen la respiració i la distensió de

les articulacions del cos a fi d'exercitar-se en el desenvolupament psicomotor i l'experiència física. Encara que la tècnica provingui específicament de la pedagogia teatral, l'aplicació adaptativa de les improvisacions en l'espai acadèmic es va produir a partir d'uns codis. El primer consistia en un moviment en l'espai executat pel participant a través de l'acció impulsada pels verbs transitius. Aquests verbs no eren aleatoris, es van obtenir en els GD per mitjà de *paraules clau* extretes a manera de síntesi de les línies temàtiques. De tal manera que l'esquema seria: tema – línies temàtiques – paraules clau – verbs transitius – improvisació. Tant les paraules claus com els verbs suggestionaven el cos cap a una activitat desenvolupada a través d'un moviment que pot ser mecànic o fluid.

La segona pauta va consistir en la *metàfora* com a mitjà d'associació entre les idees i les imatges sorgides del material acumulat durant tot el procés. L'última pauta va emergir de les improvisacions personals (Cordero Ramos i Muñoz Bellerin, 2019) basades en les experiències dels alumnes relacionades amb els temes debatuts en els GD. Aquestes experiències podien procedir de les vivències directes, de l'aprenentatge vicari o de l'aprenentatge virtual. Aquesta última variant sorgia de les plataformes documentals en línia, així com de "píndoles" o vídeos dels Plans d'Innovació Docents.

Les diferents modalitats de la improvisació van confluïr en una sèrie d'accions corporals que l'alumne en qualitat de *performer* assajava i executava. El producte final era una *performance* duta a terme a manera de microdramatúrgia que cada grup representava a l'aula.

Foto-elucidació. La incorporació de tècniques visuals com la foto-elucidació (Harper, 2002) va servir de suport didàctic de valor enorme. Les *performances* van ser gravades pels alumnes per mitjà de fotografies i vídeos amb l'ajuda de les càmeres dels telèfons mòbils i passades a seqüències d'imatges formant part de relats (Arias, 2011). La producció, selecció i anàlisi de les imatges va implicar una manera creativa de processar l'aprenentatge a través de l'organització i integració d'idees i conceptes procedent de l'assignatura. Al mateix temps, els participants van triar estèticament aquelles imatges que podien transmetre una informació d'acord amb el discurs establert pel grup. Aquest material era un complement per a l'anàlisi de les dades i la sistematització dels continguts processats. A tot això, l'observació participant va permetre una nova percepció des de la cura de la mirada. Un saber mirar i mirar-se en una nova dimensió sensorial on cada detall, cada signe o dada, estava inscrit en els moviments, les interaccions i els gestos.

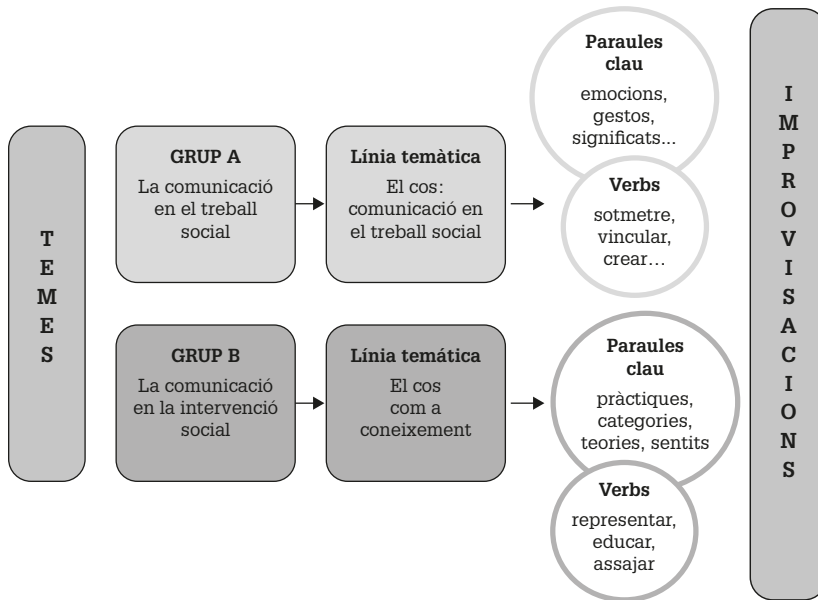
El cos en la pràctica educativa. Resultats a partir dels discursos i imatges elaborats per l'alumnat

Els resultats de l'estudi es manifesten en aquest apartat d'una manera discursiva. Un discurs que sorgeix del diàleg interactiu entre els alumnes i el professor; entre les imatges produïdes pels primers i els textos plantejats pel segon; i, en definitiva, entre les veus i els cossos com a protagonistes d'una formació acadèmica que prioritza les interaccions pedagògiques. Els temes i les línies temàtiques plantejades en els dos grups van girar al voltant de la inferència de la comunicació en el treball social i el cos com a variable comunicacional. L'analogia de la corporeïtat com a acció comunicativa ha suposat un recurs més en la interpretació visual de les dades recollides en l'estudi. Per mitjà de fotografies (i a vegades dibuixos), les imatges projectades pels cossos van originar un tipus de material educatiu d'especial significació. La manera física de recollir les dades es va dur a terme durant tot el procés per mitjà de diaris de camp dels educands (a través de *papers*) i de l'investigador-docent.

En tots dos grups la motivació va estar centrada en la importància de la comunicació del cos i en la cerca de coneixement com "una tàctica per trencar amb els estàndards en el TS des del pensament únic" (IdA).³ Com es pot apreciar en el gràfic següent, en els GD la producció discursiva va anar transcorrent dels temes a les línies temàtiques, d'aquestes a les paraules clau, per finalment concloure en els verbs transitius que donaven origen o punt de partida a les improvisacions. En el grup A, el tema va ser la "comunicació en el treball social" i va tenir com a línia temàtica "el cos com a variable comunicacional en el treball social"; les paraules més significatives van ser "expressions, gestos, emocions i significats"; i els verbs que van accionar les improvisacions van ser "sotmetre, vincular, crear". En el grup B, el tema va ser "la comunicació en la intervenció social"; la línia temàtica va ser "el cos com a coneixement"; les paraules clau van ser "pràctiques, categories, teories i sentits"; i els verbs, "representar, educar, assajar".

3 De manera anònima, s'indiquen les opinions dels alumnes amb la inicial del seu nom de pila (majúscula), sexe (minúscula) i grup al qual pertany (majúscula).

Figura 3. Aplicació metodològica en els grups

Font: Elaboració pròpia.

Per a alumnes com EhA, aquest procediment admetia “una lectura diferent, que permetia connectar a l’aula el treball des d’un lloc més comprensible”. La fusió dels gestos i les paraules van configurar una comprensió teòrica més àmplia dins d’un recurs narratiu on “el corporal serveix d’experiment per trobar altres maneres d’observació en el treball social” (LdB). Un exemple d’aquesta fusió va quedar reflectit en la figura 4, on les alumnes van encarnar “un tipus de comunicació basat en el sistema de dominació” (PdA). Després d’un extens debat sobre la corporeïtat com a mitjà de transmissió, el grup A va efectuar improvisacions on cada acció corporal “simbolitza la desigualtat que es reflecteix en la vida quotidiana a través d’una sèrie de reaccions originades en estereotips i prejudicis” (A-MdA).

Figura 4. Improvisacions

Fotografies fetes per l'autor.

Una de les discussions del grup B va girar entorn de la qüestió del model hegemònic caracteritzat en una mena d'intervenció social centrada en el paradigma dominant de les ciències socials (Santos, 2009). Després dels GD, algunes de les improvisacions desenvolupades pels participants van donar lloc a imatges que encarnaven estatus de poder exercit per alguns professionals del treball social. Per exemple, en una demostració sobre la rellevància de la corporeïtat com a producció de coneixement, es pot veure en la figura 5 improvisacions representatives del "nivell inferior adoptat pels cossos de les persones oprimides", segons la interpretació d'un dels alumnes que van analitzar l'escena. Per a una altra alumna, M-MdB, aquestes improvisacions "personalitzen l'essència de l'opressió que podem exercir en la professió com a representació d'una pedagogia hegemònica en el treball social". Respecte als intèrprets, les improvisacions van pretendre demostrar que "els cossos són una construcció política que permet acostar-nos des d'un lloc més directe a la multiplicitat de sentits i significats que cada persona o grup té i expressa".

Figura 5. *Performance*

Fotografies fetes per l'autor.

En el grup A va sorgir la pregunta següent: com vincular en el treball social amb l'altra persona des de la corporeïtat comunicativa? Prèviament, a les classes d'EB es va analitzar l'axioma de Watzlawick et al. (1993) basat en la simetria i la complementarietat de les relacions interpersonals en la comunicació. La simetria s'origina quan en les relacions hi ha equivalència entre els participants; en la relació complementària hi ha una condició de superioritat o subordinació segons els rols socials establerts. Posteriorment, en l'EPD, aquest axioma va donar origen a un GD sobre les conseqüències d'aquestes relacions en el context del treball social enfocat en l'exclusió social. Concretament en persones amb malalties cròniques causades per les toxicomanies. Un dels arguments més discutits va ser la proxèmica com a indicador d'acceptació/rebuig en les interaccions socials entre inclusió/exclusió. Quan el grup va passar a fer les improvisacions es van originar contradiccions internes entre els membres sobre els significats de les imatges reproduïdes. No havent-hi consens, i sense una *performance* que satisfés tot el grup, van acordar buscar altres eines per aconseguir una composició conforme amb la idea principal. La solució donada va ser la narració de guions dibuixats per ells mateixos a manera de *storytelling* (Ramos Villagrasa et al., 2019). La tècnica va ser útil per seqüenciar aquelles imatges assajades a l'aula i que van culminar en una *performance* final (Figura 6).

Figura 6. De l'*storyboard* a la improvisació

Font: Elaboració dels participants.

La potencialitat originada per aquesta mena de tècniques, desconegudes fins llavors pels alumnes, va crear un interès més gran per descobrir altres formes d'expressió. Si bé la teorització desenvolupada habitualment en l'EB adequava l'aprenentatge a la reflexivitat crítica, la pedagogia del cos com a alternativa de coneixement va conduir a una "posició ètica, valorant altres formes de treball connectades a les emocions i les habilitats" (MdB). Fins i tot en el cas de TdA, que va fer la seva "improvisació sense raonar ni tenir un sentit clar del que volia expressar", la representativitat orgànica del cos va produir un tipus de coneixement multifacètic (Van der Vaart et al., 2018).

No obstant això, cal ressaltar els problemes que es van presentar durant el procés i que es van centrar en dos aspectes fonamentals. En primer lloc, el desconeixement dels alumnes de l'ús pedagògic del cos va generar desconcert i, a vegades, desconfiança. En un inici, EdA "no entenia per què servia tot això". Fins i tot, l'estranyesa sobre la potencialitat creativa del cos i la seva utilitat a l'aula va causar una certa confusió a ShA, que va al·legar que el problema rau en "la falta de destresa expressiva d'altres mitjans que no siguin a través de la paraula i la ment". D'acord amb aquesta opinió, la falta de disciplina va poder estar acompanyada d'un retraïment en la comunicació interpersonal a l'hora de mostrar i interpretar amb el cos. Per a PdB, això va suposar la dificultat de no saber "com trencar amb la meua individualitat i interpretar juntament amb les meves companyes les idees que tenia pensades". No obstant això, va haver-hi alumnes que, malgrat la dificultat de la metodologia plantejada, van poder descobrir una nova via de comunicació dins de l'aula. Va ser el cas de F-JhB, que va exposar que "encara que em va costar expressar amb el cos, al final em vaig sorprendre a mi mateix construint imatges que vaig identificar amb els temes i arguments proposats a l'aula". D'alguna manera, això va ser possible gràcies a "un conèixer-se també amb el cos" (VdA) i de com aquest pot desenvolupar mecanismes d'abstracció teòrica. Moltes d'aquestes opinions corroboraven la importància dels temps i les cures en aquesta mena de propostes.

La segona dificultat va estar relacionada amb el període de confinament degut a la covid-19 en l'últim període del segon semestre del curs 2019/2020. La pandèmia va aparèixer ja iniciada la recerca. El canvi de les classes presencials a les de caràcter virtual no només va ser determinant en l'aspecte metodològic, sinó que també va aprofundir en la naturalesa pedagògica de les interaccions dins de l'aula. Un dels temes de partida va ser la rellevància de la presencialitat en els processos comunicacionals en la formació acadèmica en el grau de Treball Social. En una de les sessions virtuals, OdB va preguntar a la resta de companys: "La tecnologia és un suport imprescindible en la comunicació o fa desvincular-nos com a éssers humans?". Aquesta qüestió va centrar el debat sobre aspectes com la importància de la pedagogia encarnada com a exemple de l'educació presencial. Paral·lelament, van sorgir opinions crítiques respecte a un model d'*aprenentatge bancari* implantat en la universitat que consisteix "a emmagatzemar informació sense a vegades analitzar-la i comprendre-la" (NdB). Per a JhA, les trobades virtuals durant el confinament li van fer valorar la importància de les interaccions físiques perquè "sense la presència del cos no hi ha un coneixement real dels que estudiem".

Paradoxalment, el condicionament de la virtualitat originat per la covid-19 va permetre que alguns alumnes descobriessin en la *producció de presència* (Gumbrecht, 2005) un factor determinant en l'aprenentatge que fins llavors no havia estat reconegut. En tots dos grups es van abocar opinions ben definides entorn de la transcendència de l'esdeveniment educatiu a l'aula i la necessitat d'un model d'aprenentatge en el treball social "centrat en l'expressió corporal i l'educació dels sentits" (F-JhA).

Un model que en el nostre cas va estar guiat per “l’art i la creativitat com a instruments d’anàlisi i pràctiques dels nostres comportaments humans i professionals” (M-AhB).

Discussió i conclusions

La incorporació de la pedagogia del cos en la formació acadèmica del treball social suposa descobrir a l’aula altres possibilitats de coneixement. Un coneixement protagonitzat de manera activa pels alumnes. Com ja s’ha apuntat, a Europa la producció científica referent al tema de la corporeïtat en l’ensenyament universitari sorgeix de perspectives com ara *creative and arts-based methods in academic research*, *creative research methods in social sciences* o la investigació basada en art (IBA). Al seu torn, podem incloure nous enfocaments com el *mindfulness* i el *coaching* ontològic en els quals la corporeïtat pren part en diverses disciplines. No obstant això, aquest article ha pretès aprofundir en l’aplicació de la corporeïtat pedagògica centrada en l’àmbit acadèmic del treball social.

La programació d’aquesta mena de mètodes requereix més especialització per part del professorat en l’adquisició d’habilitats i tècniques centrades en les capacitats cognitives- creatives dels cossos. Així mateix, la centralitat dels cossos en la producció de coneixement necessita una cura especial en les maneres relacionals dins de l’aula. Assumir una pedagogia del cos necessita l’aprenentatge en una mena de comunicació els codis de la qual extralimiten el llenguatge verbal i el *logos* racional. Tot plegat es fa complex en un context educatiu que prioritza el model acadèmic-capitalista i colonitzador (Santos, 2020) amb una finalitat basada en el mercat i el domini financer (Galceran, 2013). Si bé hi ha experiències de referència en l’àmbit de les ciències socials (Wilson i Van Ruiten, 2013), aquestes transcorren encara entre el desconeixement d’una part important de l’ensenyament superior i l’escàs suport destinat a aquest tipus recerques (Savin-Baden i Wimpenny, 2014). En el cas específic del treball social, no es coneixen referències d’estudi o aplicació en aquest camp.

Una de les aportacions més rellevants derivades del procés descrit va ser el diàleg interactiu dels cossos en la comprensió de les realitats socials d’estudi. Això va generar el qüestionament sobre la contemporaneïtat social des de diversos focus d’atenció, comunicació i comprensió. Per a molts alumnes, el principi de proximitat aula-societat es va produir gràcies a la corporeïtat crítica, sent el cos un pont entre totes dues esferes. Tant les improvisacions individuals i grupals com les *performances* van servir de mapes visibles i tangents de l’aplicació del treball social i la importància d’aquest en contextos socioculturals heterogenis i dinàmics. Això va ser possible integrant els conceptes teòrics en l’acció performativa dels cossos.

Les interaccions dels cossos, en qualitat de subjectes transmissors de comunicació, van repercutir en la creació de relacions simètriques dins d’un mateix grup. Un dels factors decisius d’aquesta simetria va raure en la confiança obtinguda pels alumnes quan van superar els moments inici-

als de susceptibilitat, incertesa o tímidesa davant la proposta d'activitats que implicaven expressivitat corporal. Per tant, aquesta confiança es va fer patent en les relacions entre docent i alumnat, que va generar una comunicació més complexa, si fos possible, però de rellevància en l'exploració recíproca d'altres maneres d'ensenyar aprenent. Progressivament, la trobada amb l'altre per mitjà de la corporeïtat va permetre un nou tipus d'interacció, aquesta vegada, des de la comprensió de la diferència (de gènere, física, segons el nivell educatiu, procedència, etc.) com a part del propi procés d'aprenentatge.

El motiu principal d'aquest article no era demostrar les qualitats artístiques innates de l'alumnat. Aspecte aquest que, d'altra banda, no és intranscendent en el debat proposat. Es tractava d'indagar com els cossos generen nous coneixements en l'espai acadèmic del treball social. Indagació que ens va portar a altres claus. Una de les quals va ser l'adequació d'una pedagogia transdisciplinària en l'ús de les arts i l'educació com a espai de coneixement transversal i horitzontal. En el nostre cas, aquesta pedagogia es va centrar en l'expressió artística dels cossos dels educands de treball social a l'aula. En paral·lel, es va revelar la importància de l'ús d'altres mitjans artístics-creatius com la fotografia o l'*storytelling*. Per acabar, en els últims mesos de la recerca, la pandèmia de la covid-19 va portar amb si el qüestionament sobre la idoneïtat o no d'aquesta mena de pedagogies.

El distanciament físic entre educands i docent va revelar la transcendència de la presencialitat a l'aula com a esdeveniment educatiu. Aspecte aquest que es va fer evident per a un nombre important d'alumnes per als qui "la primàcia virtual d'aquesta nova realitat educativa" va retallar la potencialitat cognitiva del cos potenciada en les classes presencials.

Referències bibliogràfiques

- Arendt, H. (2019). *La condició humana*. Paidós.
- Arias, D. (2011). El co-relato de la imatge fotogràfica: la arqueologia visual como metodologia en la exploración de la memoria etnohistórica. *QuAderns-e*, 16(1), 173-188.
- Artaud, A. (2011). *El teatro y su doble*. Edhasa.
- Benjamin, W. (2008). *Tesis sobre la historia y otros fragmentos*. Universidad Autónoma de México.
- Cordero Ramos, N., i Muñoz Bellerin, M. (2019). Social work and applied theatre: creative experiences with a group of homeless people in the city of Seville, *European Journal of Social Work*, 22(3), 485-498. <https://doi.org/10.1080/13691457.2017.1366298>

- Denzin, N. K. (2016). Re-leyendo performance, praxis y política, *Investigación Cualitativa*, 1, 57-78. <http://investigacioncualitativa.com/index.php/revista/article/view/14>
- Equipo Coda. (1995). *Creatividad teatral*. Alhambra Longman.
- Galceran Huguet, M. (2013). Entre la academia y el mercado: Las Universidades en el contexto del capitalismo basado en el conocimiento. *Athenea Digital: revista de pensamiento e investigación social*, 13(1),155-167. <https://doi.org/10.5565/rev/athenead/v13n1.1038>
- Groys, B. (2015). *Volverse público. La transformación del arte en el ágora contemporánea*. Caja Negra.
- Gumbrecht, H. U. (2005). *Producción de presencia. Lo que el significado no puede transmitir*. Universidad Iberoamericana.
- Habermas, J. (2010). *Teoría de la acción comunicativa: I. Racionalidad de la acción y racionalización social. II. Crítica de la razón funcionalista*. Trotta.
- Harper, D. (2002). Talking about pictures: A case for photo elicitation, *VisualStudies*, 17(1), 13-26.
- Healy, K. (2001). *Trabajo social: perspectivas contemporáneas*. Morata.
- Ibáñez, J. (2003). *Más allá de la sociología, el grupo de discusión: Técnica y práctica*. Siglo XXI.
- Johnstone, K. (2002). *Impro: La improvisación y el teatro*. Cuatro Vientos.
- Kara, H. (2015). *Creative Research Methods in the Social Sciences: A Practical Guide*. Policy Press.
- Laferrière, G. (2001). *Prácticas creativas para una enseñanza dinámica. La dramatización como herramienta didáctica y pedagógica*. Ñaque.
- Mannay, D. (2018). *Métodos visuales, narrativos y creativos en investigación cualitativa*. Narcea.
- Martín Barbero, J. (2009). Ciudad educativa: de una sociedad con sistema educativo a una sociedad de saberes compartidos. Dins Zemos-98 (Ed.), *Educación Expandida* (p.103-128). Zemos-98. www.zemos98.org/descargas/educacion_expandida-ZEMOS98.pdf
- Matus, T. (2017). Una crítica travestida para enfrentar al capital. Dins P. Vidal Molinan (Coord.), *Las caras del trabajo social en el mundo: Per(e)sistencias bajo el capitalismo tardío* (p. 95-118). RIL Editores.
- Merleau-Ponty, M. (1993). *Fenomenología de la percepción*. Planeta DeAgostini.

- Moliner García, O., Arnaiz Sánchez, P., i Sanahuja Ribés, A. (2020). Rompiendo la brecha entre teoría y práctica: ¿Qué estrategias utiliza el profesorado universitario para movilizar el conocimiento sobre educación inclusiva? *Educación XX1*, 23(1), 173-195. <https://doi.org/10.5944/educXX1.23753>
- Mosquera, I., Puig, B., Crujeiras, B., i Blanco, P. (2017). Pensamiento crítico en educación superior: análisis de un grupo de discusión. *Enseñanza de las ciencias: revista de investigación y experiencias didácticas*, núm. extra, 2799-2804. RACO. <https://www.raco.cat/index.php/Ensenanza/article/view/336967>
- Muñoz Bellerin, M. (2019). *Trabajo social y creación colectiva teatral. Una década con personas sin hogar* (Tesi doctoral no publicada). Universitat Pablo de Olavide.
- Nicolescu, B. (2014). Methodology of transdisciplinarity, *World Futures*, 70(3-4), 186-199. <https://doi.org/10.1080/02604027.2014.934631>
- Pallarès Piquer, M., Traver Martí, J., i Planella, J. (2016). Pedagogía del cuerpo y acompañamiento, una combinación al servicio de los retos de la educación. *Teoría De La Educación. Revista Interuniversitaria*, 28(2), 139-162. <https://doi.org/10.14201/teoredu282139162>
- Pedraza, Z. (2010). Saber, cuerpo y escuela: el uso de los sentidos y la educación somática. *Calle14: revista de investigación en el campo del arte*, 4(5), 44-56. Dialnet.
- Perry, M., i Medina, C. (2011). Embodiment and performance in pedagogy research. Investigating the possibility of the body in curriculum experience. *Journal of Curriculum Theorizing*, 27(3), 62-75. <https://journal.jctonline.org/index.php/jct/article/view/100>
- Planella, J. (2017). *Pedagogías sensibles: sabores y saberes del cuerpo y la educación*. Universitat de Barcelona.
- Ramos Villagrasa, P. J., Fernández-Campo, A., Oliván Blázquez, B., Fernández del Río, E., Berges, A., Hernández, S., Huarte, S., i Martín-Peña, J. (2019). Storytelling: Una metodología de aprendizaje activo para la enseñanza de la Psicología Social en la Educación Superior. *SummaPsicológica*, 16(1), 11-19. <https://doi.org/10.18774/0719-448x.2019.16.349>
- Ricoeur, P. 2005. *Caminos del Reconocimiento*. Trotta.
- Taylor, D. (2018). *Performance*. Asunto Impreso Ediciones.
- Santos, B. d. S. (2009). *Una epistemología del sur: la reinención del conocimiento y la emancipación social*. Siglo XXI.

- Santos, B. d. S. (2020). Descolonizar la universidad. Dins En Boaventura de Sousa Santos i María Paula Meneses (Ed.), *Conocimientos nacidos en las luchas: Construyendo las Epistemologías del Sur* (p. 501-536). Akal.
- Savin-Baden, M., i Wimpenny, K. A. (2014). *Practical Guide to Arts-related Research*. Sense Publishers.
- Van der Vaart, G., Van Hoven, B., i Huigen, P. (2018). Creative and arts-based research methods in academic research. Lessons from a participatory research project in Netherlands. *Forum: Qualitative Social Research*, 19(2). <https://doi.org/10.17169/fqs-19.2.2961>
- Villasante, T., i Martín Gutiérrez, P. (2006). Redes y conjuntos de acción: para aplicaciones estratégicas en los tiempos de la complejidad social. *Redes. Revista hispana para el análisis de redes sociales*, 11(2). <https://doi.org/10.5565/rev/redes.87>
- Watzlawick, P., Beavin, J., i Jackson, D. (1993). *Teoría de la comunicación humana*. Herder.
- White, M., Epston, D. (1993). *Medios narrativos para fines terapéuticos*. Paidós Ibérica.
- Wilson, M., i Van Ruiten, S. (Eds.). (2013). *Share, handbook for artistic research education*. Share. <http://www.sharenetwork.eu/resources/share-handbook>

Base de coneixement, identitat i alienació en el treball social. Reflexions sobre un tòpic clàssic que torna a emergir

Knowledge base, identity and alienation in social work: reflections on a classic topic that is re-emerging

Claudia Sandra Krmptic¹

ORCID: 0000-0001-8969-9345

Recepció: 15/12/21. Revisió: 25/02/22. Acceptació: 21/03/22

Per citar: Krmptic, C. S. (2022). Base de coneixement, identitat i alienació en el treball social. Reflexions sobre un tòpic clàssic que torna a emergir. *Revista de Treball Social*, 222, 31-48. <https://doi.org/10.32061/RTS2022.222.02>

Resum

En un text d'índole teòrica, es reflexiona respecte a la relació entre la base de coneixement, la identitat i l'alienació professional. Si bé remet a una temàtica clàssica en treball social, no és per això menys rellevant en el context actual. Si la base de coneixement és condició necessària per definir el camp i l'autonomia professional, resulta preocupant quan encara es percep la falta de claredat en la definició de la matèria teòrica substantiva d'interès professional. Pensat com un problema de domini, les seves febleses poden explicar les tensions emergents quan s'enfronten les diferents contingències de la pràctica. Es justifica en el plantejament recurrent de professionals i estudiants avançats respecte de la feblesa de la base de coneixement i les manifestacions de malestar identitari que comporta.

Des d'un enfocament hermenèutic, es recuperen i analitzen resultats de recerca pròpia, fonts bibliogràfiques i experiències de formació professional tant en el grau en l'àrea de sistematització de pràctiques preprofessionals com en el postgrau, en l'especialitat del Treball Social Forense a l'Argentina.

¹ Doctora en Servei Social i Màster en Ciències Polítiques. Investigadora al Consell Nacional d'Investigacions Científiques i Tècniques. Directora del Centre Argentí d'Etnologia Americana (Buenos Aires). Professora a la Universitat de Buenos Aires. claudia.k@conicet.gov.ar

S'espera que motivi nous interrogants i materialitzi en recerca sistemàtica.

Paraules clau: Base de coneixement, teories del treball social, identitat professional, alienació, Argentina.

Abstract

This theoretical paper reflects on the relationship between knowledge base, identity and professional alienation. Although it refers to a classic topic in social work, it is no less relevant in the current context. If the knowledge base is necessary to define the field and professional autonomy, it is concerning when a lack of clarity is still perceived in defining the substantive theoretical matter of professional interest. Considered a problem of command, its weaknesses may explain the developing tensions when facing the various contingencies in practice. Therefore, it is justified by the recurring proposition from professionals and advanced students in relation to the weakness of the knowledge base and the manifestations of identity-based discontent it entails.

From a hermeneutic standpoint, the findings of the author's research, bibliographic sources and professional training experiences are retrieved and analysed, both at undergraduate level within the sphere of systematisation of pre-professional practices, and at postgraduate level within the specialty of forensic social work in Argentina.

It is expected to prompt new questions and to give rise to systematic research.

Keywords: Knowledge base, social work theories, professional identity, alienation, Argentina.

1. Introducció

L'article de caràcter teòric recupera el tòpic fonamental de quin és el paper del coneixement en una disciplina amb finalitats pràctiques. Des d'una lectura situada en la realitat argentina, i motivada pels interrogants que presenten els treballadors socials en l'actualitat, es reflexiona sobre la seva relació amb l'alienació i identitat professional. S'esgrimeix que la base de coneixement continua sent un aspecte problemàtic de la disciplina, que torna a emergir en cada nova indagació històrica sobre la definició del camp i l'autonomia i la seva relació amb la matèria teòrica substantiva d'interès professional. Pensat com un problema de domini, les seves febleses poden explicar les tensions emergents quan s'enfronten diferents contingències –les vicissituds de la pràctica–² siguin derivades de la gestió, dels processos o de les polítiques.

La base teòrica disciplinària reflecteix la manera específica i característica que el treball social (d'ara endavant TS) té per conèixer i actuar sobre els problemes dels quals s'ocupa (Vázquez, 2013). Sostinguda en la tensió coneixement-experiència com a criteri de distinció professional, la base teòrica del TS ocupa una posició encara feble si s'atén els indicadors acceptats per la comunitat científica (publicacions en revistes d'impacte, projectes de recerca en concurrència competitiva, innovació en els desenvolupaments teòrics i implicacions pràctiques que du a terme, etc.). Es mou en una indefinició que es manifesta en l'absència d'un codi específic de TS, per exemple, en els camps científics reconeguts en la nomenclatura per als camps de les ciències i les tecnologies de la UNESCO, i d'aquesta manera queda subordinada a diferents descriptors, la majoria inclosos en el camp de la sociologia (Raya Diez i Caparrós Civera, 2014).

Hi ha un consens relatiu respecte al fet que el coneixement teòric de les ciències socials utilitzat pel TS es manté en un grau d'indeterminació tal, que ha de ser permanentment negociat entre els diversos actors professionals i no professionals que participen del camp de l'acció social (Abbott i Wallace, 1990).

Des d'un enfocament hermenèutic, a partir de la interpretació de resultats de recerca pròpia, fonts bibliogràfiques i experiències de formació professional tant en el grau en l'àrea de sistematització de pràctiques preprofessionals com en el postgrau, en l'especialitat del TS forense, es proposa enllaçar la base teòrica disciplinària com a dimensió de la identitat professional, d'una banda, i d'una altra com a factor interpretatiu per comprendre comportaments i creences que associem a l'alienació. El nucli dur de sabers com aquells en els marges i interseccions disciplinàries amb què compta el professional, li permeten identificar-se com a tal i així sustentar la consciència professional al voltant de l'eix estructurant de la pràctica professional, a saber: finalitat, procés de treball i productes. A

2 Amb referència a les propietats de la pràctica: les urgències, trucades, interrupcions, amenaces, rodeigs i demores, contradiccions, etc. (Luckmann, 1996; Bourdieu, 1991).

l'altra cara de la moneda, l'alienació pot concebre's com un problema de falta de percepció de sentit o d'autonomia, falta d'autorealització, com a externalitat i deshumanització en la labor quotidiana.

2. Condicions de l'exercici professional

El TS es presenta com una pràctica col·lectiva i complexa, els resultats de la qual no depenen només del professional, sinó a més de l'organització burocràtica, d'altres especialistes, així com, fonamentalment, dels mateixos usuaris. El producte radica en la transformació de condicions materials i simbòliques individuals i intersubjectives a partir de la tasca professional, que a més s'associa a la finalitat de la institució en la qual exerceix la seva labor. Per tant, fins i tot gaudint d'autonomia, el treballador social no disposa del control ple de les condicions per al canvi. Els efectes no poden atribuir-se-li exclusivament, sinó que deriven de la cogestió, és a dir, de canvis i ajustos en els comportaments i actituds de l'usuari, el seu entorn i les institucions. Així mateix, els resultats no es redueixen a indicadors objectius; la intervenció obeeix a una mirada integral i multidimensional que pot ser valorada com una escala de benestar variable al llarg del temps. Generalment, el professional actuant no arriba a visualitzar el conjunt dels canvis esdevinguts, siguin beneficiosos com perjudicials. Tampoc sap per endavant i amb validesa provada si els propòsits i recursos responen a la percepció de l'usuari i el seu llindar de satisfacció. Aquesta mirada cap al subjecte adquireix rellevància quan es tracta de serveis públics que requereixen que els qui són el seu objecte de treball s'involucrin (*people processing*). Allà enfrontem límits clars: quan els ajustos no es poden controlar de manera causal ni tècnica, la gestió i els seus funcionaris no poden assegurar-ne els resultats (Luhmann, 1993).

Sent així, no pot identificar-se un únic procés de treball. Els diferents contextos de pràctica exigeixen coneixements aplicats a situacions particulars de treball. Precisament, la competència i autonomia professional es manifesten en una selecció fundada en conceptes i instruments. En la mesura en què busquem unificar, homogeneïtzar en un procés característic, estarem modelitzant i cosificant la intervenció professional. Si bé resulta pedagògicament necessari per als manuals destinats a la formació bàsica, cal indicar que el TS és essencialment un producte concertat i col·lectiu, i, en aquest sentit, obert i incert.

Les competències professionals són primer socials. El TS ha de mostrar-se competent per donar respostes. És necessari el reconeixement social de la pertinència i validesa de la intervenció professional per, d'aquesta manera, sostenir un espai institucional i assumir la definició teòrica i tècnica del problema i les seves respostes, demostrant que no hi ha més intervenció total que el TS en lloc d'altres alternatives possibles. Aquesta condició emergeix avui dia com a dramàticament necessària, quan el camp social es presenta molt disputat, amb l'ampliació d'ofertes acadèmiques més curtes i orientades, amb diplomatures i graus universitaris, a més

del conjunt de nous gestors socials. Aquests reflecteixen la generació de sabers mestissos en persones amb qualitats de lideratge cridades a ocupar funcions de mediació entre els habitants de zones urbanes desfavorides (de les quals procedeixen moltes d'aquestes persones) i les institucions d'integració social (escoles, justícia, policia, programes d'habitatge social). Alguns procedeixen dels moviments socials, uns altres són promoguts per les institucions i els seus programes socials; en qualsevol cas, desenvolupen una pràctica apresada en el marc de les múltiples negociacions de les quals participen (Krmpotic i Ponce de León, 2017).

Els elements precedents coadjuven en la formació de la identitat professional. Si bé identifiquem com a factors determinants aquells compresos en: a) els orígens de la professió en el marc d'una professionalització de l'assistència social; b) en els mecanismes de regulació professional; c) en la dimensió del gènere que afecta la modelització de les intervencions; i d) en els criteris i valors dominants que s'internalitzen en la formació, convergeixen a més altres aspectes vinculats amb les pròpies històries de vida dels professionals. Això donarà lloc a una resolució individualitzada que es projecta col·lectivament i s'expressa en la tensió memòria-utopia.

3. Importa la teoria?

Algunes professions han desenvolupat coneixements, habilitats i suport científic cap a fins pràctics. El TS n'és una: forma part de les anomenades professions de cura, implica un treball sobre els altres a partir de la manifestació de les seves necessitats, col·labora en la tasca de socialització a fi de conformar un subjecte regulat i autònom mitjançant ritus generadors de pràctiques tant conformistes com alliberadors (Dubet, 2006) i, com a comunitat de sentit, es presenta com a univers policèntric, atomitzat, dispers entre múltiples ocupadors, universitats i pràctiques especialitzades en funció dels problemes que atén.

En l'escenari local, la formació professional s'orienta actualment a graduats amb capacitat per produir coneixement com a aspecte constitutiu de la intervenció, és a dir, com a base de les decisions professionals per a l'acció. El discurs sobre polítiques públiques i, en particular, sobre les polítiques socials, s'ha convertit en *locus* privilegiat del sistema professional. Fins i tot, s'adverteix una delicada transposició dels fins de la professió amb els fins de la política social. Els perfils curriculars denoten una preeminència de la capacitat de gestió –bàsicament en l'àmbit estatal– en els seus diferents abastos jurisdiccionals i sectorials. Això ha enrobustit encara més la presència de continguts propis d'altres disciplines, en un intercanvi desigual, atès que continua vigent el reclam per la consolidació del nucli dur del TS. En la producció bibliogràfica s'adverteix un horitzó interdisciplinari que contribueix en el metodològic i en l'ètic-polític.

Si bé sabem que no hi ha pràctica que no comporti una proposició teòrica, és habitual trobar-nos en els espais de capacitació amb què resulta difícil distingir els marcs teòrics que els col·legues utilitzen, moltes vegades

des sent part de xarxes de transmissió de coneixement, verbal i informal entre alguns pocs col·legues. Es reitera –moltes vegades fins al cansament– que les teories no són del regne dels acadèmics: la pràctica sempre està basada en pressupostos conceptuals que guien les decisions, delimiten el focus d'intervenció, la manera de nomenar, el tipus d'informació que recollim, etc. Efectivament, la disciplina no es redueix a l'acció pura, sinó que és conseqüència d'una concepció i un diagnòstic de la realitat en la qual es busca intervenir. Si bé en l'última dècada el segle xx el creixement quantitatiu i qualitatiu de la producció bibliogràfica argentina ha estat destacable, això no impacta de la mateixa manera en els contextos locals de pràctica professional, sinó que allà es manté un punt crític.

Les teories del TS constitueixen: a) la nostra base de coneixements, defineixen els nostres propòsits, el subjecte de la intervenció i els enfocaments pràctics per a aconseguir els objectius; i b) són eines per a un TS en context, concebent les pràctiques com a entitats fluides, diverses, que combinen marcs teòrics, enquadraments i referències institucionals (Healy, 2014). És a dir, que el desenvolupament del coneixement implica a més la capacitat per identificar, usar i consolidar teories del TS en la nostra pràctica. D'aquesta manera, es fa transferible, aporta els fonaments per a les decisions quotidianes, amplia opcions, permet avaluar la qualitat dels serveis, rendir comptes i establir acords amb els usuaris, equips professionals i institucions; en síntesi, enrobusteix una labor professional fundada. De tots els recursos que ofereix la comunitat professional, cada treballador social farà un procés de selecció a partir de les seves experiències de gènere, estatus, classe o origen ètnic, que incidiran com a context de desenvolupament del subjecte (actors) i de les seves oportunitats vitals.

Particularment quan les situacions ens exigeixen respostes diferents a les de rutina, és factible observar com els professionals recullen fragments de diferents discursos i construccions teoricopràctiques i els articulen en funció de les necessitats puntuals, moltes vegades de manera instrumental. Els fragments seleccionats poden respondre a esquemes conceptuals propis o d'altres camps de les ciències socials i humanes. En aquest sentit, la base de coneixement s'actualitza en relació amb els valors personals dels professionals i dels subjectes amb els quals s'intervé, la qual cosa requereix una reflexivitat atenta a cada decisió professional (Salcedo Megales, 2013).

La conformació de la matriu teoricometodològica s'ha caracteritzat pel préstec de conceptes i mètodes en les interseccions disciplinàries, moltes vegades mitjançant una adopció mecànica de les referències conceptuals, que fins i tot s'abandonen i cedeixen pas a altres noves, sense un debat sobre les raons per les quals les antigues són desplaçades. Els impassos teòrics i les crisis paradigmàtiques condueixen a un replantejament de les línies d'ensenyament, però a vegades des d'una posició passiva, altres acrítica, des d'una revisió que en general fan uns altres i s'incorporen de manera imprecisa al patrimoni professional. El problema aleshores no és l'absència de conceptes, sinó el seu arrelament en la tasca.

En la referència a una base o nucli dur referim el que la comunitat científica considera que són els textos i autors que tenen més consens i que un futur professional ha d'aprendre per constituir-se com a tal. No obstant això, correspon assenyalar que no es tracta d'una base estructurada i estable. Una manera d'abordar la qüestió és la que proposa Payne (2001), que planteja comprendre la generació de coneixements en TS com un procés interactiu constant entre els professionals i altres parts interessades, en lloc d'una base establerta de conceptes i teories. Així mateix, resulta necessari distingir entre el procés d'elaboració de l'opinió professional (cosa que inclou aspectes metodològics) i els seus continguts específics (Wallander, 2012). Respecte dels continguts específics, Howe (1996) troba que el coneixement del treballador social es manifesta "analíticament poc profund i cada vegada més orientat al rendiment" (p. 77, trad. pròpia), i creu que es demana els treballadors socials més pel que fan que pel que saben, la qual cosa reforça la dimensió instrumental de l'exercici professional. Per part seva, el llegat basat en una narrativa humanitària i reformista en la primera part del segle xx pot explicar el predomini de fonaments ideològics i experiencials més que conceptuals com a estructurants de les decisions professionals. En termes de balanç i predomini és oportú reconèixer en quina mesura s'actualitzen i incideixen avui les tres tradicions teòriques presents en l'origen anglosaxó de la professió: la pragmàtica, la socialista i la terapèutica (Payne, 1995).³ Sobre aquest tema, en una recerca relativament recent duta a terme per col·legues de Xile, Farías Olavarría et al. (2013, p. 9) conclouen que "s'evidencia l'absència de referents teòrics clars i precisos reconeguts com a clàssics entre els treballadors(es) socials que exerceixen laboralment en l'exercici pràctic de la professió".

Finalment, i més enllà de la fortalesa de la base teòrica, cal esmentar l'habilitat per proveir d'arguments convincents i reclamar així l'autoritat per establir definicions i línies d'acció. El discurs professional també procura persuadir a través d'una argumentació sustentada en un ús científic, però també literari, del llenguatge en aquesta trobada entre retòrica i ciència (Gusfield, 2014). En això radica un èxit més gran o més petit de l'autonomia professional quant a expressió d'una forma particular d'*expertise*, els límits i les incumbències de la qual seran negociades tant amb els subjectes destinataris, com amb els altres grups professionals amb els quals es comparteix la comunitat de pràctica.

3 Per a l'autor, la pragmàtica s'origina en les accions requerides per les administracions en la distribució de l'ajuda social des de les Lleis de Pobres angleses. Avui dia s'actualitza en la gerència i planificació social. La socialista estava centrada en la reforma, la crítica social i la intervenció en comunitats en desavantatge social. S'actualitza en el present cap a enfocaments radicals, feministes, de drets humans, antiopressius, etc. La terapèutica s'origina en l'atenció a individus o grups que presenten dificultats personals o en la interacció social. Avui s'actualitza en la intervenció psicosocial, el TS clínic i la intervenció grupal, amb les diferents orientacions de cada un.

3.1. Què tenen en comú? Què tenen de diferent?

En el domini teòric, elaborar i utilitzar categories d'anàlisi suposa l'exercici d'abstreure i generalitzar, és a dir, comprendre que, per exemple, el símbol genèric "família" o "barri" abraça unitats disperses de diverses grandàries i formes. Però oblidar les diferències pot convertir-se en un problema. El treballador social transita en la quotidianitat pel recorregut sinuós de l'abstracte al concret i viceversa, buscant un vocable que ho resumeixi tot! Així és que l'ingrés, l'ocupació, l'educació i l'habitatge conformen els quatre indicadors clau per descriure la posició social d'una persona o grup (almenys, des de la segona meitat del segle xx). Sens dubte, el concepte de classe ha estat un potent descriptor de les jerarquies socials existents en la societat capitalista. El problema sorgeix quan es tracta d'interpretar a partir d'aquests indicadors l'ocurrència de determinades situacions problemàtiques (Korn, 2016). Per exemple, és molt probable que un problema com l'addicció del Juan estigui associada a factors socials discernibles i susceptibles de ser organitzats en una escala, però és difícil suposar que aquest gradient estigui lligat de manera inequívoca a l'escala d'ingressos, ocupació, nivell educatiu o tipus d'habitatge. A més, descobrir una associació entre la seva addicció i unes certes ocupacions, o la condició residencial, poc ajuda ni a la lectura del cas ni als qui tracten de definir una estratègia d'intervenció que requereix altres forces i factors. Si bé són condicions que formen part del problema, ha de distingir-se quan se les empra per explicar ocurrència.

És propi d'una pràctica científica aplicar categories d'anàlisi amb reflexivitat, evitant la reducció de la realitat a indicadors que enfosqueixen la particularitat, la consciència subjectiva, la humanitat d'aquell sobre qui es predica: el Juan és pobre i presenta conductes addictives, però a més és el Juan (procurant no reduir-ho per efecte del significat). Què té ell en comú i diferent de tots aquells que presenten condicions de classe similars? De la generalització als prejudicis i estereotips hi ha a penes un pas. Només quan, al revés, descomponem la categoria en els seus criteris classificatoris i les seves unitats d'anàlisi i tractem d'imaginar el Juan en el món real, l'esforç d'ordenació conceptual empleat es pot tornar fins i tot absurd donant compte dels efectes perversos de la generalització en un informe social o pericial (Krmptotic, 2020a); i, el més rellevant, la feble comprensió que aconseguim respecte del problema del Juan.

Així mateix, podem revisar el feble aprofitament d'informació bàsica vinculada, per exemple, als ingressos i l'ocupació. L'Ana percep de mitjana els mateixos ingressos variables que el Juan (per sota de la línia de pobresa oficialment establerta) i tots dos els obtenen de la venda ambulants informal. Aquestes dues dades poden enriquir-se més enllà de la classificació econòmica que situa el Juan i l'Ana en un *cluster* de pobresa, i sense renegar de la seva materialitat. Moltes vegades notem que la cultura és una dimensió una mica esquiva en les interpretacions professionals, sense adonar-nos que aquesta informació ens obre portes d'entrada a la cultura material i a un plexe de significats i recursos per a la intervenció (Doel, 2021): els diners que circulen, els objectes que es compren, venen i

regalen, el preu, l'espai que aquests venedors ocupen, etc., informen d'aspectes tangibles com intangibles lligats a sentiments, a la seva identitat a través del temps, i a les relacions socials que tals objectes obstrueixen o promouen.

3.2. Experiència de família

La família és un concepte central per al TS per múltiples raons que aquí no enumeraré. Només m'hi detinc per il·lustrar l'ús de la teoria social i els seus efectes.

Totes les societats –tinguin el sistema de parentiu que tingui– s'organitzen sobre la base d'unitats més petites que giren al voltant de la llar i del lit. Mes enllà de la discussió al voltant de la quasi universalitat de la unitat conjugal, com de les formes i funcions de la coresidència entre persones emparentades o no, aquí col·locaré l'empremta de la fenomenologia de Schutz (1974) per ressaltar una mirada sobre la família com a grup en el qual es recreen intercanvis, sentiments i rellevàncies entre els seus membres, que després es projecten cap a les classes, els grups d'estatus i altres formes d'organització col·lectiva (Krmpotic, 2020b).

El primer serà pensar en experiència de família (en lloc de referir-nos a una entitat) que transcorre en el món de la vida quotidiana compartit amb els meus semblants. Aquests semblants poden ser –i això és important– contemporanis, predecessors o successors, encara que seran només els meus contemporanis els accessibles per a mi en l'experiència directa. Els successors més enllà d'aquesta relació directa podran formar part de la meua realitat, en tant que legitimats per l'experiència directa i original d'altres semblants (és a dir que, si bé va ser vivenciat per aquells, puc incloure-ho en el meu patrimoni d'experiències).

Per part seva, la immediatesa temporal i espacial es presenta com a aspecte característic de les relacions de família en el que coneixem com a situació cara a cara. No obstant això, per a Schutz, el caràcter directe de les relacions socials, del nosaltres, és relatiu. Varia segons la intensitat i la intimitat, amb diferents graus de profunditat en la consciència dels copartípics. Així mateix, aquesta consciència travessa l'experiència directa cap a l'experiència indirecta de la realitat social. És a dir, que puc sentir intimitat amb els qui no estiguin cara a cara, però que coexisteixen amb mi en el temps. És a dir, la intimitat no depèn de la presència manifesta, encara que sí que requereix contemporanis (exemple d'això poden ser les converses telefòniques, l'intercanvi epistolar o els missatges transmesos per un tercer). Així mateix, les relacions directes també varien considerablement.

És a dir, s'accedeix a l'experiència de família de dues formes: vivenciada de manera directa i indirecta. La primera inclou els copartípics immediats. Aquí em trobo amb situacions cara a cara, reciprocitat, una relació-nosaltres i simultaneïtat. Per exemple, ser present mentre un germà em parla és molt diferent que llegir el seu correu electrònic, perquè em permet captar el significat de les seves paraules, sentir el to de la seva veu, observar els seus gestos i altres moviments corporals. A més d'aquestes manifestacions concretes tinc un avantatge addicional: puc mirar-lo als

ulls i preguntar-li què em vol dir, de manera que transformo l'observació social directa en una relació social directa. No obstant això, fins i tot si perdo aquesta intimitat, no per això s'esvaeix la intensitat, en la mesura que el meu germà sigui una persona molt significativa per a mi, com ho era la meua àvia, que malgrat haver mort se'm presenta com a real cada dia. Així, les relacions indirectes –de contemporanis o predecessors– poden ser igualment valuoses.

Això ens porta a un altre aspecte destacable de l'enfocament: la família (així com el treball, els grups de semblants, etc.) conforma àmbits de rellevàncies. Schutz identifica unes rellevàncies intrínseques i altres imposades. Les primeres són el resultat de les nostres eleccions, de les decisions que fins a un cert punt podem controlar i canviar; les segones deriven i estan sotmeses a successos que ens afecten però que són alienes al nostre control. L'àmbit individual i el social es fonen: la situació biogràfica defineix la manera de situar-nos en l'escenari de l'acció, interpretar les seves possibilitats i enfrontar els seus desafiaments: "el" món es converteix en "el meu" món, on a vegades es pateix el que és imposat i altres es decideix fer el que està disponible. Com més gran sigui la distància social o més anònim sigui l'altre en una relació, més petita serà la zona de rellevàncies intrínseques compartides i més gran la zona de les rellevàncies imposades; en les quals "cada vegada som menys amos de determinar per nosaltres mateixos el que és i el que no és significatiu per a nosaltres" (Schutz, 1974, p.128).

En síntesi, si adoptem –per al cas– aquesta perspectiva teòrica, serà una altra la descripció i interpretació que exposi en un informe social: la immediatesa temporal i espacial presentarà variacions segons la intensitat i la intimitat i les inferències seran relatives a cada experiència de família. Perd validesa, per exemple, aquella distinció entre grup familiar convivent i no convivent que solem trobar en els informes socials, i s'incorpora amb centralitat la noció de rellevància no en entitats o rols, sinó en les relacions directes i indirectes, de contemporanis i predecessors.

4. Base de coneixement, malestar identitari i alienació en clau postmoderna

Per base de coneixement es fa referència als coneixements més generals i abstractes que donen suport a la construcció d'un discurs general sobre el que existeix en comú i el que és valorat i preservat pels treballadors socials per donar unitat, homogeneïtat i coherència al reconeixement públic i social de la professió; al mateix temps, per delimitar i defensar el camp professional. Avui dia els treballadors socials continuen manifestant preocupació, encara que de vegades de manera controvertida, davant la feblesa de la base de coneixements enfront de contextos organitzacionals multidisciplinaris cada vegada més estesos. Beddoe (2011) sosté que la pretesa "hegemonia obtinguda mitjançant l'adquisició de coneixements especialitzats no es va aconseguir mai i que els seus fins gairebé sempre

van ser mediats per tercers” (p. 29, traducció pròpia). No obstant això, en una recerca recent respecte de la relació entre coneixement sobre fins i mitjans de la intervenció i la identitat professional, Sousa et al. (2020) troben consens, coherència i transversalitat en la consciència que tenen els treballadors socials sobre el contingut de coneixement que utilitzen respecte dels fins i mitjans d'intervenció social. En lloc de fragmentació i fragilitat en el coneixement base, troben predominantment heterogeneïtat en les configuracions que els mitjans i fins poden assumir en la intervenció social, i introdueixen la variable generacional en el perfil de respostes obtingudes. Destaquen que el consens no ha de ser interpretat com a sinònim d'uniformitat identitària, perquè una consciència forta pot coexistir amb el debat i les controvèrsies internes sobre els coneixements que legitimin i sustentin més bé la identitat professional en general.

A aquestes condicions que afecten l'autoimatge professional, han d'incorporar-se els debats al voltant de a) el caràcter femení i la seva subalternitat; b) el vincle essencial amb l'estat avui definit pel *management* assistencial; i c) les formes, a vegades litigioses, per resoldre els conflictes de legitimitat i control de les divergències a l'interior del col·lectiu, i la renovació generacional.

Per part seva, entre els requeriments de l'escenari laboral es destaca el criteri d'especialitat, així com una selectivitat i competitivitat que abans no formaven part de l'eventual monopoli del TS sobre el terreny social. El coneixement es presenta amb una doble faceta, perquè encara en una societat en la qual el coneixement és la font principal de poder, aquest constitueix un factor significatiu en el trànsit cap a la desprofessionalització per a alguns, i a la proletarització com emfatitzen uns altres (Krmpotic, 2011). Els qui sostenen la tesi de la desprofessionalització (Haug, 1975) entenen que els efectes combinats de l'acció dels usuaris i de la tecnologia generarien un contra-procés que envolupa, en primer lloc, una erosió del monopoli del coneixement professional. Els qui, en canvi, argumenten en favor de la tesi de la proletarització interpreten que el capitalisme reduiria, virtualment, tots els treballadors a l'estatus de proletariat, i el treball alienat arribaria també al mateix sistema gerencial. La salarització dels professionals implicaria la pèrdua d'uns certs privilegis i la seva aproximació –en termes de valors i comportaments– al món dels operaris (Braverman, 1987). Un augment en la relació de dependència (i disminució de l'activitat liberal) donaria com a resultat una proletarització tècnica, amb la pèrdua de control sobre el procés de treball, i ideològica en l'expropiació de valor sobre el producte del treball (Rodrigues, 2002).

Si a això incorporem la diversitat que presenten les demandes tant locals com globals, trobem amenaçades les pretensions d'homogeneïtat, normalitat i estandardització del benestar, i la validesa d'alguns conceptes que fins fa un temps oferien guies fermes d'ancoratge per a qui s'introduïa en la professió, com han estat –entre altres– el de dependència (Fraser, 1997) i el complex *penal-welfare* en l'expectativa rehabilitadora, correccionalista i d'inclusió laboral com a resposta als problemes socials (Garland, 2005).

5. Base de coneixement i alienació

Si la identitat és un procés pel qual s'internalitzen coneixements, habilitats i valors que s'objectiven en les experiències professionals, la feblesa i desarticulació de tals elements pot manifestar-se com a malestar identitari i alienació. Pensar l'alienació en TS permet donar compte d'aquelles situacions que solem descriure com d'insatisfacció laboral i inseguretat enfront de la tasca que el professional emprèn, respecte tant dels seus resultats com de l'esdevenir del mateix procés.

L'alienació troba vincles estrets amb la identitat i la base de coneixement. Si la identitat es construeix a partir del treball, llavors la consciència i connexió amb la labor és fonamental. El professional participa des de la seva funció contribuint a l'objecte general del procés en què es troba inserit. Ara bé, si no s'identifica amb aquesta intervenció particular llavors li serà difícil trobar un sentit a l'acció. Així mateix, no tot treball resulta en creació de valor, en transformació. En la mesura que això sigui un tret recurrent del quefer, mantindrà un sentit alienador per al professional que el fa. Al revés, els problemes d'identitat poden resultar una font d'alienació. La tesi exposada per Martinelli (1997) reforça el valor explicatiu d'aquesta relació, descrita com una trajectòria que, des d'una identitat atribuïda per les pràctiques socials burgeses i els mecanismes produïts per la classe dominant per garantir la consolidació del sistema capitalista, està gairebé condemnada a produir pràctiques alienades i alienadores. La falta de reconeixement dels productes de la intervenció, és a dir, del valor d'ús creat a partir del treball professional, implica la impossibilitat d'objectivar la relació entre finalitat i productes, la qual cosa redunda en estranyesa i pèrdua de sentit de l'acció.

En qualsevol cas, la consistència i revitalització de la base de coneixement col·labora en la reducció del malestar i l'alienació respecte del procés de treball. Potser trobem, en la conceptualització que segueix, algunes claus per explicar les nostres vivències i aprofundir-ne l'estudi.

1a manifestació: pot distingir-se un gradient de malestar que va de la impotència a la pèrdua de significat, a l'aïllament i l'alienació

Un abordatge està representat –entre altres– pels estudis de Blauner (1966), per a qui la inserció del treballador en el seu entorn laboral contribueix a explicar sentiments d'alienació o de llibertat, entenent aquesta última com un sentit de control abans que dominació, de significació abans que futilitat, de connexió abans que aïllament. Per part seva, l'alienació es presenta com un gradient que va des d'una sensació de creixent impotència que es tradueix després en pèrdua de la capacitat per entendre el sentit de la intervenció en una situació donada, la qual cosa deriva en una confusió de significats. L'aïllament posterior caracteritza un replegament cap a una actitud extremadament individualista. L'autor proposa com a hipòtesi que el grau d'alienació o llibertat van va lligat al nivell de desenvolupament tecnològic, i sosté que es tendeix a l'anomia i l'alienació en el cas de tas-

ques repetitives (al ritme de les cintes transportadores fabrils). Analitza preocupacions encara vigents vinculades als processos d'automatització, d'una *performance* repetitiva, de l'estandardització i l'especialització. La mirada sobre aquests aspectes adquireix rellevància en les professions i activitats de serveis actuals, ja que la reconversió tecnològica ha signat la transició cap al segle XXI. Per al TS, suposa un debat al voltant de les especialitzacions, l'elaboració i ús de protocols i eines estandarditzades, i per descomptat tot el que concerneix a la digitalització de la informació i la intervenció virtual, mitjançant una transformació del sentit de l'espai i les interaccions entre humans i no humans.

2a manifestació: alienació com una falta de percepció del sentit

Com a tal, no implica la percepció d'una falta de sentit, ja que només el sentit pot oferir una motivació per a l'acció. El reconèixer estructures de sentit ens remet al paper de la consciència (Nozick, 1995; Luckmann, 1996; Schutz, 1974). Com que la consciència no és res en si, sinó que sempre és consciència d'alguna cosa, aquest *alguna cosa* es conforma de vivències i experiències. Aquestes s'encarreguen de l'atribució de significats que després ens ajuden a explicar el límit del possible per a cada persona i circumstància singular. D'aquesta manera, cadascú dona sentit a la seva acció (vivències), construint així experiències significatives (ordre subjectiu) que després seran susceptibles de ser integrades a l'univers més ampli de les experiències dels altres (ordre intersubjectiu). En el pla de la intersubjectivitat es materialitza l'intercanvi d'experiències i sostenen espais de socialització professional. Com a resultat d'aquestes experiències sorgeixen determinades creences sobre les situacions viscudes. Les creences, malgrat semblar estàtiques (per permetre apel·lar-hi sempre que sigui necessari), presenten un tret dinàmic que possibilita adaptar-se als canvis irregulars del món.

És a dir que, en la mesura que percebem un sentit a la nostra acció (vivències), construïm experiències significatives, intersubjectivament compartides. Aquestes s'agrupen en creences, que s'ordenen sota rètols generals. Aquesta generalització té tres funcions: a) una funció intel·lectual que ordena la justificació davant els altres de manera convincent, i permet testar la seva validesa i enrobustir-la; b) una funció interpersonal, perquè facilita les interaccions i permet anticipar aspectes de la conducta dels altres; i c) una funció personal, en dotar de seguretat ontològica sentiments d'integritat i coherència interna, la qual cosa ofereix una certa previsió al meu jo futur.

En aquesta interpretació, l'alienació implica la pèrdua de significat general de l'acte de treball, això és de l'encadenament entre finalitat, procés i resultats, així com la possibilitat de trobar en aquest un motiu d'orgull i identificació.

3a manifestació. L'alienació també pot ser concebuda com una falta d'autorealització

L'autorealització pot definir-se com l'actualització i exteriorització plena i lliure de les capacitats i habilitats de la persona. Encara que no pugui ser plena (perquè el potencial és infinit), ha de ser necessàriament lliure, per tant, és incompatible amb la coerció.

El concepte connota dues dimensions: un s'autorealitza primer perquè és artífex i al mateix temps la pròpia matèria primera. Estem dotats d'uns certs talents i capacitats naturals i, d'altra banda, d'un desig de desenvolupar-les. L'important és desenvolupar les motivacions, interessos o desitjos, que sigui resultat de la pròpia elecció i no la d'uns altres. Així mateix, podem extreure dues nocions derivades. L'autorealització com a autoactualització en el sentit d'Aristòtil, que implica el procés de transformació d'una potencialitat en actualitat; i com a autoexteriorització en el sentit hegelian, com el procés mitjançant el qual la capacitat de l'individu es fa observable per altres persones. El subjecte situa les seves capacitats en el domini públic, amb el risc i els beneficis que això implica.

Pensar l'alienació en aquesta perspectiva pot significar llavors la falta d'autorealització, encara que també la falta d'oportunitats per a l'autorealització o, d'una altra manera, la falta del desig per l'autorealització. Llavors podem preguntar-nos: què ens ofereixen els espais professionals? En alguns casos podem obtenir un màxim d'integració o d'eficàcia amb un mínim d'autorealització; o també pot donar-se la relació inversa. En això no hi ha mesura moral que ens indiqui el que és millor, perquè si n'hi hagués, per a qui seria la millor?

4a manifestació: alienació com a manca d'autonomia

La perspectiva cerca respondre al caràcter de les nostres decisions. Lliures i racionals semblen ser els trets esperats en la nostra societat. No obstant això, assenyalem que som una professió definida per l'usuari. Això significa que l'autonomia no pot valorar-se en funció de tot just les nostres decisions, sinó en relació amb aquelles assumides pels nostres destinataris. També ens desenvolupem en un marc institucional que imposa també requeriments i decideix en conseqüència. Com descriure llavors l'espai d'autonomia professional?

En primer lloc, i com ja hem assenyalat, l'autonomia suposa un rang de competències determinades; si una professió pretén obtenir la confiança de la societat, ha d'acreditar algun tipus de competència per resoldre eficaçment algun tipus de problemes. Un professional és aquell que d'una forma fiable ofereix als seus usuaris (tant ocupadors com clients) una determinada *expertise*. El seu compromís és, per tant, fer el millor que pugui per als seus usuaris i els seus ocupadors a fi de mantenir d'aquesta manera la seva utilitat social. Però, així mateix, es tracta d'una activitat dirigida a prestar una ajuda que és valorada en la mesura que no s'imposa, fonamentalment dirigida a resoldre els problemes que els seus clients li plantegen i de la forma en què ells ho plantegen. El deure de respectar-los és la garantia que la professió ofereix: sense aquesta garantia poques persones

estarien disposades a sol·licitar els serveis professionals. Aquest incipient conflicte pot agreujar-se a causa del mitjà institucional, puix que, com ja vam dir, la professió s'emmarca en un procés de treball major d'on extreu recursos per al seu desenvolupament. Pensar l'autonomia professional i el seu dèficit com a font d'alienació significa aprofundir en la pròpia naturalesa del procés d'ajuda professional, que es mediatitza a través d'una relació personal amb el client. Desprofessionalització i paternalisme són dos dels aspectes més recurrents en observar les formes d'alienació professional en la seva relació amb el problema de l'autonomia.

5a manifestació: alienació a conseqüència de la manera de producció capitalista

Aquí l'alienació professional és vista en analogia amb la noció de treball alienat. Així l'alienació és el procés social pel qual la humanitat en la seva reproducció produeix la seva pròpia deshumanitat, la seva pròpia negació com a ésser humà. Això no sols és resultat del desenvolupament de les forces productives, de la propietat privada i de la intensa divisió del treball, sinó que afegeix una forma addicional de dominació en la qual l'assalariat, que ja havia perdut una part del produït en virtut de la seva apropiació pel capital, també perd ara tota autonomia i satisfacció personal en el treball. En aquest sentit, pot comprendre's l'alienació com a frustració i com a sotmetiment. Així Martinelli (1997) assenyalava la manera en què la seva pràctica alienadora enfortia en els usuaris la il·lusió que l'estat nodria un interès paternal pels seus ciutadans. Així mateix, establia una relació entre el caràcter urgent de les respostes professionals amb l'empremta que l'actuació immediata deixava en termes d'acció espontània i alienada. En un moviment circular i acumulatiu, l'absència de la identitat professional fa fràgil la consciència social del col·lectiu professional, determinant una trajectòria alienada i alienadora. Identitat i consciència social constitueixen per a aquella els factors que poden superar l'alienació.

6a manifestació: alienació concebuda com a externalitat

En emfatitzar el caràcter d'assalariat del professional, s'assumeixen un conjunt de prescripcions que el professional transforma en acte durant la seva jornada laboral. Això significa que la seva activitat es troba condicionada per la dinàmica institucional, per les polítiques socials i per les expressions concretes de la qüestió social. Aquestes es converteixen en part del seu quefer, encara que són generalment percebudes com a externalitats. Així plantejat, hi ha una responsabilitat que s'assumeix o, per contra, s'externalitza, igual que els recursos del procés de treball. S'adverteix el risc: si les limitacions són pròpies o bé externes al servei social, també ho són les possibilitats de treball i de transformació. En aquesta lògica, el paper del TS s'esvaeix.

6. Conclusions

S'ha passat revista a un conjunt de conceptes, aproximacions i plantejaments il·lustratius al voltant de les característiques actuals del quefer professional i de la identitat professional com a resultat d'accions col·lectives com de trajectòries personals. Es va analitzar el paper que juga la base de coneixement particularment de la seva plataforma teòrica, i es va trobar que la seva fragmentació, fragilitat i heterogeneïtat fan plausibles les tesis d'una proletarització com d'una desprofessionalització.

No obstant això, en ampliar l'estudi sobre el malestar identitari, els dèficits en el nucli dur de sabers són condició necessària però no suficient respecte de manifestacions alienadores en la identitat. En les seves diferents formes, a la impotència, la falta de percepció del sentit de l'acció, d'autorealització o autonomia en la professió, o les derivades de la condició d'assalariat amb el predomini de les externalitats en el procés de treball, o del treball alienat en una manera de producció capitalista, se sumen altres factors que travessen les històries de vida personals. En un aquí i ara particular s'experimenten la diferència i la desigualtat que conflueixen en els processos d'identificació professional i malestar identitari.

Per tant, si bé la base de coneixement resulta interpel·lada tant per estudiants com per professionals i és necessari reconèixer l'impacte dels processos de generació, acumulació i transmissió en els àmbits acadèmics i professionals, així com distingir els sabers que efectivament estan en ús, no és menys rellevant arrelar-los en les experiències estudiantils, professionals i laborals. Poder respondre amb una certa seguretat "què és el TS?" no obeeix només al nucli dur de sabers. Implica connectar-nos amb els nostres sentiments sobre la labor professional. Cada concepte evoca també valors i emocions respecte del benestar, la justícia social i cultural, l'estat, la subalternitat, l'origen, etc., aspectes que ajuden els treballadors socials a mantenir relativament estable i consistent la seva identitat i compromís amb el TS.

Referències bibliogràfiques

- Abbott, P., i Wallace, C. (1990). *The sociology of the caring professions*. The Falmer Press.
- Beddoe, L. (2011). Health social work: Professional identity and knowledge. *Qualitative Social Work*, 12(1), 24-40.
- Blauner, R. (1966). *Alienation and freedom: the factory worker and his industry*. The University of Chicago Press.
- Bourdieu, P. (1991). *El sentido práctico*. Taurus.

- Braverman, H. (1987). *Trabajo e capital monopolista: a degradação do trabalho no século XX*. LTC.
- Doel, M. (2021). Social Work in 40 objects: teaching and learning in the language of things. *Cuadernos de Trabajo Social*, 34(1), 31-40.
- Dubet, F. (2006). *El declive de la institución. Profesiones, sujetos e individuos en la modernidad*. Gedisa.
- Fariás Olavarría, F., Hasse Riquelme, V., Burdiles Cisterna, C., i Reyes Pérez, S. (2013). ¿Existen clásicos en el trabajo social? Estudio empírico en el discurso de las/los trabajadoras sociales del gran Concepción. *TS Cuadernos de Trabajo Social*, 10, 1-10.
- Fraser, N. (1997). *Iustitia Interrupta. Reflexiones críticas desde la posición postsocialista*. Siglo del Hombre Editores i Universitat de los Andes.
- Garland, D. (2005). *La cultura del control. Crimen y orden social en la sociedad contemporánea*. Gedisa.
- Gusfield, J. (2014). *La cultura de los problemas públicos. El mito del conductor alcoholizado versus la sociedad inocente*. Siglo XXI Editores.
- Haug, M. R. (1975). The deprofessionalization of everyone? *Sociological Focus*, 8(3),197-213.
- Healy, K. (2014). *Social Work Theories in context*. Palgrave/Macmillan.
- Howe, D. (1996). Surface and depth in social work practice. Dins N. Parton (Ed.), *Social theory, social change and social work* (p. 77-97). Routledge.
- Korn, F. (2016). *Clases sociales y otras confusiones en la investigación social*. Eudeba.
- Krmpotic, C. (2011). De la transición democrática a la regulación postfordista. Efectos en los servicios sociales y en las profesiones de cuidado. Dins B. Lorente Molina (Ed.), *Transformaciones del Estado Social. Perspectivas sobre la Intervención Social en Iberoamérica* (p. 53-78). Miño y Dávila.
- Krmpotic, C. (2020a). El informe social forense como práctica investigativa. Dins A. Ponce de León, S. Amaro i D. Ferreira (Coords.), *El peritaje en el Trabajo Social y la defensa de los derechos* (p. 39-48). Nova Praxis.
- Krmpotic, C. (2020b). Aportes seleccionados de la teoría social para interpretar la experiencia de familia. Dins M. De Martino (Coord.) *Trabajo Social con familias: dilemas teórico-metodológicos, éticos y tecno-operativos* (p. 63-81). Universitat de La República, INAU e IIN. <https://doi.org/10.47428/978-9974-0-1795>

- Krmpotic, C., i Ponce de León, A. (2017). Diez enunciados para pensar la identidad profesional en Trabajo Social. Una invitación al debate internacional en los albores del siglo XXI. *Cuadernos de Trabajo Social*, 30(1), 135-147.
- Luckmann, T. (1996). *Teoría de la acción social*. Paidós.
- Luhmann, N. (1993). *Teoría política del Estado de Bienestar*. Alianza Universidad.
- Martinelli, M. L. (1997). *Servicio social: identidad y alienación*. Cortez.
- Nozick, R. (1995). *La naturaleza de la racionalidad*. Paidós.
- Payne, M. (1995). *Teorías contemporáneas del Trabajo Social*. Paidós.
- Payne, M. (2001). Knowledge Bases and Knowledge Biases. *Journal of Social Work*, 1(2), 133-146. <https://doi.org/10.1177/146801730100100202>
- Raya Diez, E., i Caparrós Civera, N. (2014). Del objeto de estudio para la intervención en Trabajo Social. *AZARBE, Revista Internacional de Trabajo Social y Bienestar*, 3, 173-179. *Revistas científicas Universidad de Murcia*. <https://revistas.um.es/azarbe/article/view/198521>
- Rodrigues, M. (2002). *Sociologia das profissões*. Celta Editora.
- Salcedo Megales, D. (2013). *La moral personal, la profesional y la política en el ámbito del trabajo social*. Dins L. Rondón García i M. Taboada González (Coords.), *Voces para la ética del Trabajo social en tiempos trémulos* (p. 175-190). Paraninfo.
- Schutz, A. (1974). *Estudios sobre teoría social*. Amorrortu.
- Sousa, P., Caria, T., i Almeida, J. L. (2020). Consciência identitária dos propósitos e meios do Serviço Social: resultados de um estudo empírico dos assistentes sociais. *Cuadernos de Trabajo Social*, 33(2), 297-312. <https://doi.org/10.5209/cuts.64409>
- Vázquez, O. (2013). Investigar para fortalecer la dimensión política del Trabajo Social: De la sistematización de la práctica a la investigación. Dins A. J. Olalde Altarejos i I. López Ruiz de Azúa (Coords.), *VI Jornada de Trabajo Social, Investigación y Trabajo Social: Dialogando desde la intervención* (p. 51-57). Universitat del País Basc, EHU.
- Wallander, L. (2012). Measuring social workers' judgements: Why and how to use the factorial survey approach in the study of professional judgements. *Journal of Social Work*, 12(4), 364–384. <https://doi.org/10.1177/1468017310387463>

Comissió de Serveis Socials Bàsics del Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya: deu anys de trajectòria

The Committee on Basic Social Services of the
Official Association of Social Work of Catalonia:
a track record spanning a decade

A la companya Isabel Morales, que ha estat compromesa amb la Comissió,
també durant l'última etapa de la seva vida. Et trobem a faltar i a la vegada ens
continues inspirant i donant energia.

Mercè Ginesta Rey¹

ORCID: 0000-0002-4403-0717

Beatriz López Ibáñez²

ORCID: 0000-0002-2702-6222

Miriam Peña López³

ORCID: 0000-0002-2553-4282

Bárbara Vega Bautista⁴

ORCID: 0000-0002-4125-2488

Recepció: 04/11/21. Revisió: 12/12/21. Acceptació: 15/02/22

Per citar: Ginesta Rey, M., López Ibáñez, B., Peña López, M., i Vega Bautista, B. (2022).
Comissió de Serveis Socials Bàsics del Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya:
deu anys de trajectòria. *Revista de Treball Social*, 222, 49-75. <https://doi.org/10.32061/RTS2022.222.03>

-
- 1 Diplomada en Treball Social. Llicenciada en Sociologia i en Antropologia Cultural. Ajuntament d'Arenys de Mar. Cap d'Acció Social. mginesta@gmail.com
 - 2 Graduada en Treball Social. Ajuntament de Mollet del Vallès. Treballadora social als serveis socials bàsics.
 - 3 Diplomada en Treball Social. Doctora en Sociologia i Antropologia. Ajuntament de Salt. Àrea d'Ensenyament i Joventut. Programes de Formació i Inserció. Tutora-docent de Plans de Transició al Treball. miriampenalopez@ucm.es
 - 4 Diplomada en Treball Social i llicenciada en Sociologia. Ajuntament de Viladecans, serveis socials bàsics. bvegab@gmail.com

Resum

La Comissió de Serveis Socials Bàsics del Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya (TSCAT) es va crear l'any 2010. L'any 2021 compta amb 25 professionals, amb coneixement i experiència en els serveis socials bàsics (SSB), en diverses administracions de diferents territoris o entitats del tercer sector, i amb diferents rols professionals. Té la missió de debatre i reflexionar sobre els SSB per analitzar i emetre recomanacions i propostes sobre això, des del punt de vista del treball social (TS). La gran majoria dels seus participants són dones. A partir d'aquesta s'ha creat la Comissió d'Habitatge i el servei T'acompanyem.

Amb la redacció d'aquest article la Comissió vol celebrar els deu primers anys de trajectòria, per recollir i mostrar la tasca duta a terme i aprofundir en els elements que l'han fet possible, tot definint-ne els nous reptes.

Alguns dels elements que es destaquen com a facilitadors són l'experiència de suport mutu i d'apoderament entre les participants que permet sortir de la queixa i adoptar un posicionament proactiu; la diversitat de perfils participants i l'horitzontalitat de la seva organització; la diversificació de les fórmules de participació, amb diferents graus, canals, i segons interessos, expertesa, competència i disponibilitat; el diàleg i debat constant. Com a dificultats s'han evidenciat l'excés de càrrega de treball i la minsa representació dels municipis petits i/o rurals.

L'experiència és altament positiva, però cal fer front a les dificultats per assolir els objectius que la Comissió es planteja.

Paraules clau: Serveis socials bàsics, col·legi professional, comissions, participació, denúncia, apoderament, incidència política.

Abstract

The Committee on Basic Social Services of the Official Association of Social Work of Catalonia was set up in 2010. In 2021 it had built a team of 25 professionals with knowledge and experience in basic social services (BSS), in various local authorities and third sector organisations, and in different professional roles. Its mission is to discuss and reflect on BSS in order to analyse, recommend and issue proposals in this respect from the standpoint of social work. Most of its participants are women. Stemming from this Committee, the Housing Committee and a professional care service entitled T'acompanyem (We Support You) have been established.

By means of this paper, the Committee wishes to celebrate its first ten years in existence, compiling and showcasing the work carried out

and underlining the aspects that have made this possible, while setting out the new challenges posed.

Certain aspects that stand out as enablers include: the experience of mutual assistance and empowerment among participants allowing them to emerge from a complaint and adopt a proactive stance; the diversity of participating profiles and horizontality in their organisation; the diversification of participation formulae, with differing degrees and channels, or based on interests, expertise, competence and availability; dialogue and ongoing debate. A number of difficulties that have been highlighted are the excess workload and the scant representation exhibited by small and/or rural communities.

The experience is highly positive, but the difficulties must be addressed to allow the objectives set by the Committee to be reached.

Keywords: Basic social services, professional association, committees, participation, complaint, empowerment, political advocacy.

1. Introducció

La Comissió de Serveis Socials Bàsics (a partir d'ara la Comissió) del Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya (TSCAT) es va crear l'any 2010. Està formada per professionals amb coneixement i experiència en els serveis socials bàsics (SSB), en diverses administracions de diferents territoris o entitats del tercer sector, i amb diferents rols professionals (tècnic, directiu...). Actualment compta amb 25 professionals que hi col·laboren de manera voluntària.

La Comissió té com a missió reflexionar sobre els SSB per analitzar-los i emetre'n recomanacions i propostes, des del punt de vista del treball social. Així, analitza les prestacions de la Cartera de Serveis Socials (Decret 142/2010), i denuncia les mancances i les retallades en l'àmbit social que afecten les administracions locals, els seus professionals i la ciutadania.

Aquest desè aniversari ens porta a recapitular sobre la feina feta i a reflexionar sobre aquesta experiència de participació professional, que per a nosaltres significa seguir treballant pel compromís que tenim amb la professió, per extreure'n aprenentatge i coneixement que ens impulsin cap al futur.

Entre d'altres qüestions, indaguem sobre els elements que faciliten o dificulten la implicació de professionals a la Comissió, els beneficis que aporta aquesta participació, els resultats i, per acabar, els reptes que es plantegen. Des dels inicis hem constatat dificultats per fidelitzar la col·laboració activa de les participants.⁵ Tanmateix, partim de la hipòtesi que la capacitat d'anàlisi, de creativitat, de compromís, i el fet de compartir expertesa i suport mutu són les raons per les quals el grup es manté actiu i compromès, tot i les dificultats trobades. Considerem que explicar la trajectòria de la Comissió, presentar les reflexions que en fan els seus membres i analitzar l'experiència pot ajudar el TSCAT i les treballadores socials a avançar en la construcció d'espais col·laboratius amb voluntat transformadora.

Han passat més de deu anys i sentim orgull pel camí recorregut en pro de l'enfortiment de la professió i la millora de la qualitat de vida de les comunitats objecte de la nostra intervenció, i volem compartir-ho a través d'aquest article.

Metodologia

Per escriure aquest article, s'ha creat un grup de treball de quatre membres de la Comissió que han liderat el projecte, i un grup de tres revisores, amb l'objectiu de comprendre el context, la creació i el desenvolupament de la Comissió de SSB.

5 Atès que la majoria de professionals dels SSB i de la Comissió som dones, en l'article farem servir el femení per referir-nos a les participants a la Comissió, treballadores socials o professionals dels SSB.

D'una banda, s'han fet servir les tècniques de la documentació i anàlisi del contingut consultant memòries del TSCAT (Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, 2001-2020), actes de reunions i diferents documents elaborats per la mateixa Comissió, des de l'any 2010 fins a l'actualitat. D'aquesta exploració s'ha observat que 91 professionals han passat en un moment o altre per la Comissió, 25 de les quals continuen formant-ne part el 2021.⁶

Per altra banda, per apropar-nos al desenvolupament de la Comissió a través de persones que hi han tingut un paper rellevant s'han emprat tècniques qualitatives. Així doncs, s'ha conduït una entrevista semiestructurada a la degana del TSCAT del 2009 al 2017, per conèixer els motius que van impulsar la creació de la Comissió. També s'han desenvolupat tres grups de discussió, a partir d'un guió prèviament validat per l'equip de treball, entre el febrer i el maig del 2021, amb un total d'11 participants, escollides per representar la diversitat d'integrants de la Comissió:⁷

Taula 1. Perfil de les participants als grups de discussió

Codi	Any naix.	Gènere	Organisme on treballa	Rol professional	Any inici participació	Any fi participació
1	1950	femení	aj. > 100.000 hab.	TS Serveis Bàsics Atenció Social (SBAS)	2010	2015
2	1974	femení	aj. > 100.000 hab.	TS SBAS	2012	2016
3	1970	femení	aj. < 20.000 hab.	TS SBAS	2014	en actiu
4	1982	femení	aj. 50.000 - 100.00 hab.	TS SBAS	2019	en actiu
5	1983	femení	aj. 20.000 - 50.000 hab.	TS SBAS	2015	en actiu
6	1971	femení	aj. > 100.000 hab.	TS SBAS	2015	en actiu
7	1982	femení	aj. 50.000 - 100.00 hab.	TS SBAS	2011	en actiu
8	1964	femení	aj. 20.000 - 50.000 hab.	comandament	2016	en actiu
9	1969	femení	aj. 20.000 - 50.000 hab.	comandament	2010	en actiu
10	1955	femení	aj. 50.000 - 100.00 hab.	tècnica programes inclusió	2015	en actiu
11	1964	femení	aj. > 100.000 habitants	tècnica programes inclusió	2010	en actiu

Font: Elaboració pròpia.

6 Cal assenyalar que ens hem trobat amb un deficit d'informació de participants, atès que fins al 2017 no hi ha registre de membres de les comissions.

7 Les citacions que es fan dels grups de discussió es referencien amb el codi indicat a la taula 1.

Els grups foren enregistrats amb el consentiment de les participants i transcrits.

El buidatge i l'anàlisi s'han estructurat partint de cinc dimensions:

Taula 2. Dimensions tractades als grups de discussió

1	Incorporació a la Comissió.
2	Conciliació amb la vida professional, personal i familiar.
3	Què aporta participar a la Comissió.
4	Incidència política.
5	Reptes i oportunitats.

Font: Elaboració pròpia.

També s'ha emprat la tècnica quantitativa de l'enquesta per obtenir dades sobre l'experiència de les membres de la Comissió d'acord amb les dimensions indicades en els grups de discussió, que s'han analitzat a través de tècniques d'estadística descriptiva. L'enquesta es va enviar a través d'un formulari a les 76 treballadores socials col·legiades que en un moment o altre han participat a la Comissió.⁸ S'han rebut 33 respostes (43%), un 88% de persones de gènere femení i un 12% del masculí. Pel que fa al rol professional de les enquestades, el 67% exerceixen de TS, el 24% tenen càrrecs de comandament i el 9% desenvolupen altres rols tècnics.

2. Els orígens de la Comissió

Al novembre del 2009, un grup de treballadores socials de serveis socials (SS) de Barcelona i L'Hospitalet de Llobregat s'apropen al Col·legi per demanar un posicionament i suport davant el malestar per les condicions i l'elevada càrrega de treball. Des del TSCAT se les convida a dialogar i reflexionar, tot transformant la petició de suport en una invitació a constituir la Comissió de SSB.⁹ Núria Carrera, en aquell moment degana del TSCAT, sintetitza els motius pels quals se li va donar impuls i suport:

Es tractava de cobrir una demanda (...) de moltes treballadores socials de SSB (...) a la Junta, de representar-les per defensar la professió i les seves funcions (...) La creació d'aquesta comissió ha donat força al TSCAT i segueix donant veu a professionals d'atenció primària.

8 De la documentació consultada s'ha extret una relació de 91 professionals que en algun moment han col·laborat en la Comissió. Tanmateix, 15 no consten col·legiades. El formulari només s'ha enviat a les 76 col·legiades.

9 Als inicis del primer mandat de Núria Carrera (2009-2013) es van començar a crear comissions. La de SSB va néixer la segona, el 2010, després de la creació de la Comissió de Salut. Fins llavors no hi havia hagut cap grup ni comissió de SSB.

La Comissió es reuneix per primer cop el 14 d'abril de 2010, amb l'encàrrec de la Junta de construir un espai de reflexió i debat i d'elaborar unes recomanacions sobre el model de SSB que cal defensar des del TSCAT, davant la seva ràpida evolució, el sentiment generalitzat de pèrdua de les funcions essencials per part de les professionals i les demandes que des de diferents instàncies arriben al Col·legi.

En aquesta primera reunió, a més de les treballadores socials dels ajuntaments de Barcelona i de L'Hospitalet de Llobregat que el 2009 s'han adreçat al Col·legi cercant suport, s'hi conviden altres professionals de diversos ens locals, amb llargues trajectòries professionals i un bon coneixement del sector.

3. Organització i activitat de la Comissió

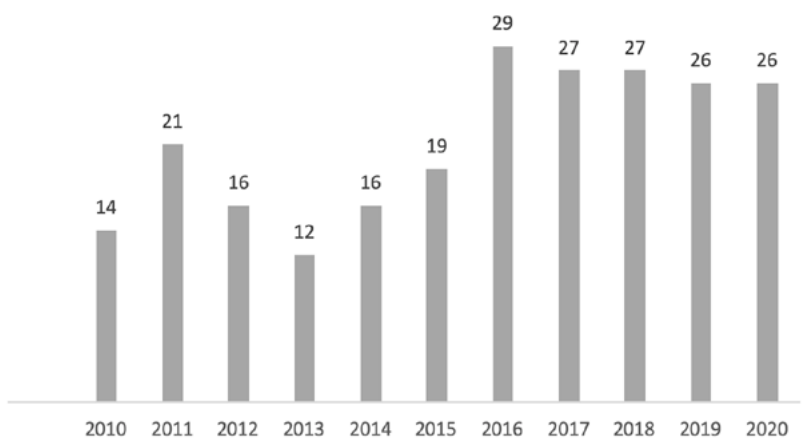
La Comissió inicia la seva activitat amb reunions mensuals a la seu del Col·legi a Barcelona, dirigides per una coordinadora.¹⁰ Durant el primer any i mig, l'anàlisi se centra en tres dimensions: el context dels SSB, els models organitzatius i la identitat i el rol professional de les treballadores socials, i es proposen recomanacions a les administracions, universitats, al Col·legi i a les professionals.

L'esclat de la crisi del Programa Interdepartamental de la Renda Mínima d'Inserció (PIRMI) l'agost del 2011 porta a iniciar de forma activa la denúncia de les retallades en l'àmbit social.

A partir del 2012 s'aniran obrint nous àmbits de reflexió-acció d'interès per a la Comissió, i es rebran diferents encàrrecs per part de la Junta, que es van treballant conjuntament entre totes les membres de la Comissió.

El 2014, atesa l'alta càrrega de treball es fa una campanya per captar noves membres, i es comença a dibuixar un model propi d'organització, per poder abastar tots els projectes: es reforça la coordinació amb un grup motor, es creen uns quants grups de treball per abordar els diversos encàrrecs i es defineixen diferents rols que permeten diversificar els graus d'implicació segons la disponibilitat, els interessos, les preferències i les competències de cada integrant, tot optimitzant-ne la participació. Com es veu al gràfic següent, a partir del 2015 comença a créixer el nombre de participants a la Comissió:

10 La Junta n'encarrega la coordinació a Camino Grandes, que l'exercirà fins al 2011. Mercè Ginesta assumeix la coordinació entre el 2011 i el 2015, i Mercè Civit del 2015 al 2019. A partir del 2019 la coordinació s'exerceix de manera col·legiada entre diferents membres de la Comissió: Sònia Baceiredo, Núria Garrido, Cecília Roig, Clara Santamaria i Bárbara Vega.

Figura 1. Membres actives per anys (2010-2020)

Font: Elaboració pròpia a partir de les Memòries del TSCAT (Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, 2001-2020) i actes de la Comissió de SSB (2010-2020).

A partir del 2019, s'assumeix la coordinació per part del grup motor format per cinc membres.

Cal assenyalar que, fruit de l'aprofundiment en alguns dels temes treballats, dos grups de treball han evolucionat fora de la Comissió: el grup d'Habitatge, que l'any 2019 s'ha convertit en una nova comissió del TSCAT, i el subgrup de cura de les professionals, per tractar les agressions que pateixen, que l'any 2020 culmina en la creació del servei T'acompanyem, que ha esdevingut un servei transversal al TSCAT de cura de les professionals.

Pel que fa a la representació territorial, la Comissió sempre ha volgut generar sinergies amb tot el territori català. Tanmateix, de les cinc delegacions territorials del TSCAT, només hi ha grup de treball de SSB a la de Manresa (constituïda el 2012) i la de Tarragona (des del 2018), amb els quals s'ha mantingut contacte periòdicament.

Les persones que han respost el formulari treballen principalment a Barcelona ciutat o a les comarques limítrofes. La representació de la resta del territori català és gairebé inexistent, amb una minsa participació de persones que treballen a les comarques gironines, al Bages o al Garraf. Així doncs, no es compta amb representació de les delegacions de Lleida ni de Terres de l'Ebre, de manera que la participació de treballadores socials que exerceixen en l'àmbit rural i/o en municipis molt petits és gairebé inexistent. Ho corrobora l'organisme i la dimensió del municipi on treballen les persones que han respost el formulari: tan sols tres persones treballen en un consell mercaçal o en un municipi de menys de 20.000 habitants, mentre que més de la meitat treballen en municipis de més de 100.000 habitants.

També volem fer esment a l'elevada feminitat de la Comissió. De les 91 persones que hi han passat, únicament sis pertanyen al gènere masculí (6,6%), i només una de les 26 que actualment hi participen (3,8%). No dei-

xa de ser un reflex de la feminitat de la professió, fet que afecta la nostra capacitat de conquerir l'espai públic, d'anar més enllà del rol de cura de l'àmbit individual-familiar privat.

Conscients d'aquestes mancances, fem mans i mànigues per lluitar contra les nostres pròpies resistències a assumir un rol més públic, tot convertint la Comissió en un espai d'aprenentatge, segur, i que permet anar conquerint l'esfera pública de la professió.

Pel que fa a l'activitat de la Comissió, aquesta ha estat extensa i s'ha desenvolupat en diversos àmbits d'actuació, tal com es reflecteix a la taula següent:

Taula 3. Àmbits d'actuació i activitats de la Comissió de SSB

	Col·laboració en la redacció de documents de la Comissió i/o del TSCAT	Assistència, organització i/o participació en jornades i/o taules de treball	Resposta a consultes de professionals, intervencions als mitjans de comunicació	Suport i intercanvi de metodologies entre membres de la Comissió
Reflexió sobre la situació del treball social als centres de SS, diagnosi de l'estat dels serveis socials bàsics i aportacions als SSB de Catalunya				
Condicions de treball, perfil professional i agressions				
Constitucionalització dels drets socials				
Habitatge				
Pobresa; Programa Interdepartamental de la Renda Mínima d'Inserció (PIRMI) i Renda Garantida de Ciutadania (RGC)				
Treball entre membres de la Comissió i amb altres comissions i delegacions				
Accions transversals				

Font: Elaboració pròpia (2022).

En l'àmbit de la diagnosi sobre l'estat dels serveis socials bàsics i les aportacions als SSB de Catalunya, s'han redactat documents com el "Decàleg dels SSB" (Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya et al., 2015) i el dictamen "Els SSB a la província de Barcelona" (Ginesta et al., 2017), que ha esdevingut una eina clau per a la millora dels SS. També s'ha col·laborat en la redacció del model de SSB (Generalitat de Catalunya, Departament de Benestar Social i Família, 2015a) i el model de SBAS (Generalitat de Catalunya, Departament de Benestar Social i Família, 2015b), la preparació d'una proposta pel seu desplegament normatiu i el seu posterior seguiment. A més, s'han fet aportacions al "Pla estratègic de serveis socials 2021-2024" (Generalitat de Catalunya, Departament de Treball, Afers Socials i Famílies, 2021).

Pel que fa a la dimensió de les condicions de treball, perfil professional i agressions, destaca la participació en el grup de treball Llibre Blanc de les Professions Socials, l'anàlisi de les agressions a les professionals i mobilitzacions davant l'agressió a una professional a Salt el 2018, que culminen en la creació servei d'assessorament davant de situacions violentes T'acompanyem (2020).

El treball sobre la "Constitucionalització dels drets socials" s'ha plasmat en la redacció d'un document a partir d'un procés participatiu amb experts (2015), recollit en un article a la *Revista de Treball Social* núm. 207 (Ginesta, 2016).

En l'àmbit d'habitatge destaca la participació en diferents organismes de l'Administració, l'organització de diferents jornades de treball, la col·laboració amb altres agents i la redacció del "Dictamen Habitatge i Treball Social" (Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, Comissió de Serveis Socials Bàsics, 2017).

En l'àmbit de pobresa, el PIRMI i la RGC, s'han desenvolupat nombroses actuacions, de les quals destaquem l'anàlisi de les polítiques públiques que es plasma en diferents manifestos i documents –"Dictamen sobre la implantació de la Llei 24/2015, de mesures urgents per afrontar l'emergència en l'àmbit de l'habitatge i la pobresa energètica" (Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, Comissió de Serveis Socials Bàsics, 2016); "Dictamen. Renda Mínima d'Inserció: resposta insuficient" (Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, Comissió de Serveis Socials Bàsics, 2015); articles a la *Revista de Treball Social* 199 (López Detomasi i Espinosa Antón, 2013) i 207 (Santamaria Jordana et al., 2016)–; organització de taules i jornades de debat; implicació en diferents mobilitzacions socials; participació en diferents òrgans de l'Administració i en compareixences al Parlament de Catalunya. També s'ha donat suport a diferents iniciatives legislatives populars (ILP), com la de pobresa residencial i energètica i la de la RGC, en la qual el TSCAT ha tingut un paper rellevant a l'hora d'aconseguir el consens entre els diferents participants i grups parlamentaris que ha permès l'aprovació de la Llei 14/2017, del 20 de juliol, de la renda garantida de ciutadania. Posteriorment s'ha participat en el seguiment del seu desplegament i s'ha endegat un procés participatiu entre les col·legiades per analitzar-lo.

Per altra banda, volem destacar el treball conjunt amb altres comissions, com la participació, juntament amb la Comissió de Treball Social Comunitari, en l'informe "Treball Social comunitari a debat. Reflexions i propostes en el context actual" (Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, Comissió de Treball Social Comunitari, 2018) i l'anàlisi i les propostes al Pla Interdepartamental d'Atenció i Interacció Social i Sanitària (PIAISS) (ACORD GOV/28/2014) i al Pla d'Atenció Integrada Social i Sanitària (PAISS) (ACORD GOV/91/2019), amb la Comissió de Salut.

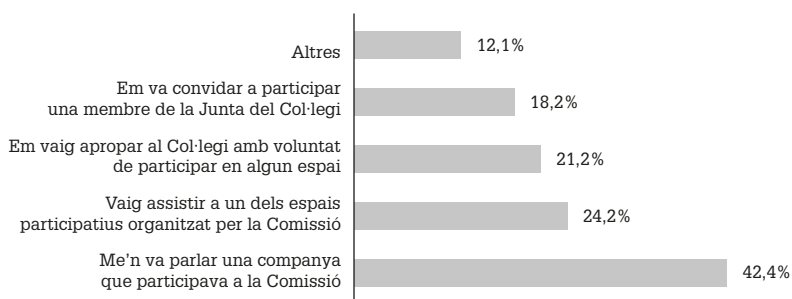
Entre la participació en jornades, congressos i trobades professionals, podem ressaltar els Congressos de SSB, la participació al Congrés Català de Salut Mental (2013); l'organització de les jornades "El futur dels SS municipals davant la Reforma de l'Administració Local" (2015) o l'organització de la jornada sobre el dret a l'empadronament i les conseqüències de vulnerar aquest dret (2021), per citar-ne algunes.

Finalment, s'han dut a terme accions transversals, tant per donar resposta a consultes professionals, com col·laborant en intervencions en diferents mitjans de comunicació per difondre els posicionaments del TSCAT.

4. La incorporació a la Comissió

La incorporació de noves professionals a les comissions del Col·legi sovint és un element de preocupació, ja que costa trobar persones que vulguin i puguin assumir un compromís més enllà del seu lloc de treball. Per explorar els motius de les professionals per vincular-s'hi, hem començat esbrinant com n'han tingut coneixement. De l'enquesta se n'han obtingut les següents respostes:

Figura 2. Com va conèixer la Comissió

Font: Elaboració pròpia a partir del formulari a participants (33 respostes).

Destaca que el principal mitjà de coneixement és a través d'alguna membre activa que exposa l'experiència a alguna col·lega. En els grups de discussió es corrobora aquesta acció proactiva de convidar a participar, en ocasions en algun projecte concret, o per diversificar el perfil de

les membres: “La X m’animava perquè no hi havia ningú de Girona i així posar veu als petits.” (1)

Als grups de discussió algunes professionals exposen que s’han atansat al Col·legi cercant suport davant certs malestars de la pràctica professional o un espai on reflexionar i compartir experiències; altres l’han conegut a través d’algun acte organitzat per la Comissió, o per la difusió que en algun moment ha fet la pròpia Comissió, cercant noves incorporacions.

Vaig començar a treballar a l’Ajuntament (...) amb temes de gent gran, i (...) em van canviar de servei i vaig començar a treballar amb famílies. I em vaig trobar amb la realitat de la pobresa, de l’habitatge, dels ajuts econòmics i necessitava ampliar coneixements. Vaig buscar informació i vaig detectar la jornada, i em va agradar molt l’enfoc (...). A l’acabar la jornada vaig anar a parlar amb vosaltres i ja em vaig enganxar. (4)

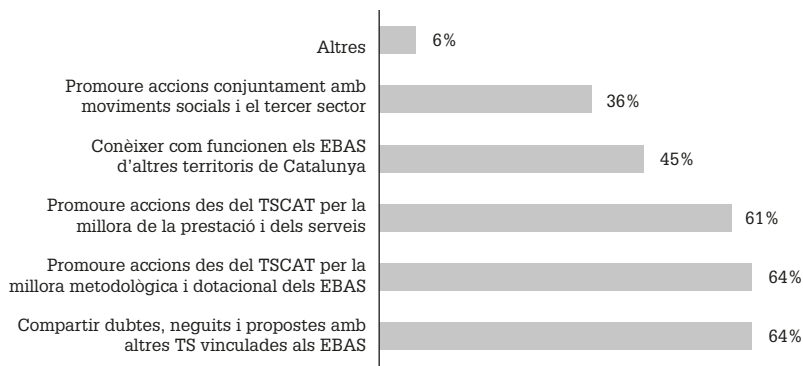
En el moment d’incorporar-se hi ha diversitat d’experiències professionals: d’una banda, treballadores socials amb una dilatada trajectòria als SSB, que es troben, encara que no s’ho hagin plantejat prèviament, amb la possibilitat de posar la seva expertesa al servei de la professió i d’assumir un lideratge:

Vaig entrar sense destacar massa, però acabes trobant-te a primera línia perquè ets dels vells, dius... “ara em toca agafar el relleu perquè soc dels vells”, però no perquè tingués aquesta intenció des de l’inici; però encantada de la vida. (2)

També ens trobem amb professionals que han estat desconnectades de la professió i del Col·legi, o bé acaben d’encetar la seva etapa professional als SSB, o s’hi volen iniciar, i volen ampliar coneixements...

Vaig apropar-me a la Comissió quan vaig començar a treballar a SS (...). Crec que vaig anar al Col·legi a fer una formació, i em vaig informar del que es feia, i (...) no ho recordo molt bé, potser vaig preguntar quines comissions hi havia i em va quadrar la de SS. (7)

Les principals motivacions per incorporar-se a la Comissió són de caire tècnic o polític. En l’enquesta a participants es recullen les respostes següents:

Figura 3. Motius per participar a la Comissió

Font: Elaboració pròpia a partir del formulari a participants (33 respostes).

Les motivacions tècniques tenen a veure amb la cerca de desenvolupament professional a través de sabers teòrics i metodològics aplicables al lloc de treball, a fi de millorar la intervenció professional:

Jo anava més per una idea tècnica de com atendre les persones, com ens hi relacionem, com les acompanyem... és a dir, aquest tema més des de la tècnica del TS i no tant des de l'altra part, que també forma part del TS, que és la defensa dels drets de les persones que atenem, una part podríem dir més política. (2)

Jo buscava informació sobre la renda mínima perquè havia fet un canvi de feina i m'interessava aprofundir sobre aquesta temàtica. (4)

Es cerca un espai professional de reflexió i d'intercanvi de la praxi:

Sortir del discurs de la teva organització... Conèixer i compartir altres maneres de fer. I a partir d'aquí, anar treballant altres temes, per reflexionar, per pensar, per escriure, i realment és un més a més de la feina diària que no ens deixa parar. I almenys així pares i et reuneixes amb companyes d'altres municipis i comarques, ajuntaments més grans i més petits, i surts de la teva realitat, que ja va bé. (8)

El meu leimotiv per tornar al TS també era fer pinya, fer grup. (5)

Les motivacions de caire polític tenen a veure amb la defensa dels drets del col·lectiu professional i de les persones ateses i entronquen amb les responsabilitats vers la societat que recull el codi deontològic del Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya (2000), en la línia de denunciar i prevenir les desigualtats i defensar els drets socials, tot promovent el desenvolupament de les lleis i les polítiques per millorar les condicions socioeconòmiques generals. En concret, es recullen preocupacions com l'accés a l'habitatge, les transformacions de la pràctica professional i la necessitat de trobar sentit al treball social als SSB, més enllà de gestionar prestacions econòmiques.

Als inicis de la Comissió, la motivació política està relacionada amb les conseqüències de la crisi del 2008 en l'exercici del treball social, que implica un canvi en el model d'intervenció i genera malestar a les professionals:

Va canviar el model d'intervenció, havíem de fer altres coses, no hi havia temps per pensar, hi havia molta queixa, molta inquietud, i, sobretot, interrogants sobre quins canvis s'havien de donar en els SS per adequar-se a una situació que ja es veia que havia de ser de llarg abast. (6)

Més endavant, altres episodis polítics esdevenen el punt d'inflexió que impulsa algunes professionals a incorporar-se a la Comissió. Així, ens trobem amb l'aprovació de la Llei 27/2013, de racionalització i sostenibilitat de l'Administració local (LRSAL), que havia de buidar els ens locals de competències en matèria de SS.

Es busca un espai d'incidència, que no es veu possible des de la pròpia organització, per aprofitar el potencial transformador del col·lectiu professional: "un lloc on poder elevar queixes o preocupacions o situacions que et passen a la teva feina". (1)

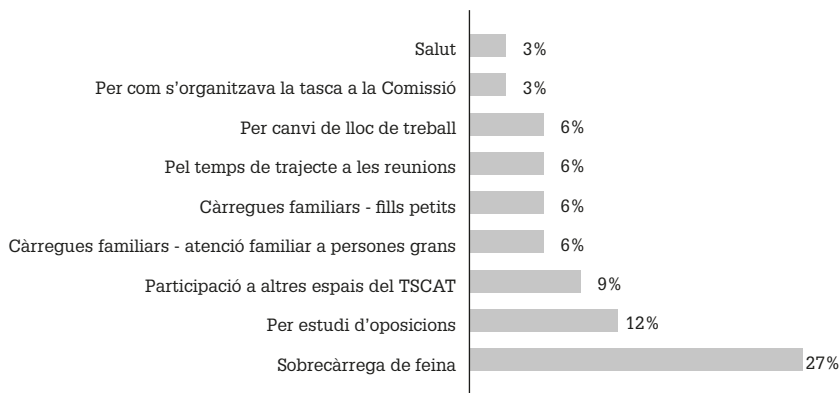
Una de les particularitats que es destaca de la Comissió és que permet tenir una visió global dels SSB, sortint de les mirades particulars i parcials de l'organització on es treballa. La participació de treballadores socials provinents de diferents poblacions (grans, petites, urbanes, rurals), organitzacions (ajuntaments grans i petits, consells comarcals) i amb diferents rols (atenció directa, comandaments) suposa una riquesa destacable.

5. Conciliació entre la participació a la Comissió i la vida professional, personal i familiar

Un dels motius per refusar la participació en una comissió és el de tenir càrregues familiars. Per això hem volgut indagar fins a quin punt la conciliació amb la vida familiar, o amb altres esferes de la vida personal i professional, suposen un llast a la participació.

A l'enquesta hem preguntat a les 13 persones que s'han donat de baixa de la Comissió quins n'han estat els motius:

Figura 4. Motius de baixa

Font: Elaboració pròpia a partir del formulari a participants (13 respostes).

En destaca la sobrecàrrega de treball, que també es recull en els grups de discussió. Així doncs, es pot fer insostenible compaginar la tasca a la Comissió amb la pròpia feina, que de per si es considera esgotadora en els àmbits mental, emocional i d'energia, i pot suposar la renúncia a altres activitats lúdiques o socials:

El que de vegades em qüestionava era que és una feina que m'absorbeix molt, que em xucla molta energia, i fins a quin punt a les tardes vull estar fent això, (...), que m'agrada pensar en la professió, compartir les reflexions. O me'n vull anar a cosir o a fer un taller del que sigui. I a vegades estava a punt de desvincular-me (...) Vols fer moltes coses i aquesta de vegades la vius com una extensió de la feina. (7)

La recerca de feina també és un altre dels principals motius que han dificultat la participació activa a la Comissió.

Les cures de familiars són un altre dels motius per deixar de participar a la Comissió.

Per altra banda, de les 11 persones que han participat als grups de discussió, sis no tenen fills o ja els tenien grans quan han participat a la Comissió, i cinc hi han participat compaginant-ho amb la criança. Dues participants estaven embarassades mentre participaven a la Comissió i han continuat fent-ho posteriorment. Les participants amb fills petits coincideixen amb el fet que no han tingut inconvenient per compaginar la cura amb la implicació a la Comissió. Els compromisos més enllà de la feina i la família formen part de la cultura familiar, així que es troben fórmules per organitzar-se, a més de comptar tot sovint amb el suport de la família extensa. Tanmateix, en alguna ocasió poden aparèixer conflictes familiars en moments en què la conciliació es fa més difícil.

Si ens fixem en les edats de les participants, podem observar que el segment més nombrós és el de persones nascudes a la dècada dels anys 70,

i que actualment es troben en la franja de 40 a 50 anys. Això suggereix que hi ha una edat en què és més fàcil comprometre's en una Comissió, quan, si es tenen fills, ja no necessiten tanta atenció, i la cura de les persones grans de la família encara no reclama massa temps. Caldria analitzar més a fons què hi ha al darrere de l'escassa participació de les persones més joves.

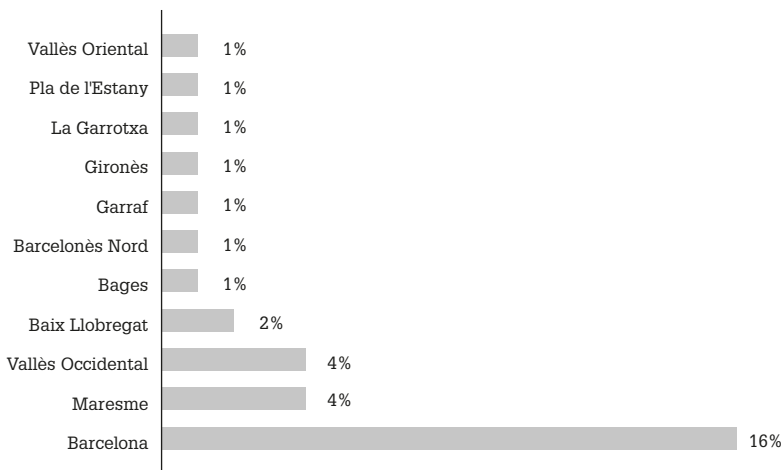
D'altra banda, viure i/o treballar fora de Barcelona suposa un altre obstacle: cal afegir el temps de desplaçament i més equilibris per a la conciliació amb la vida familiar. Un 6% de les enquestades exposen el temps de trajecte a les reunions com a motiu de baixa. Als grups de discussió també es manifesta aquesta dificultat.

Per venir a Barcelona havia d'agafar una hora de feina que després havia de recuperar i agafar l'autobús; havia de tenir molta motivació per venir, implicava que algú anés a buscar la filla petita (avis, veïns)... (1)

Tenia la complicació de venir de fora, (...) havies de pensar que (...) t'havies d'endur el dinar (...) organitzar l'atenció de les criatures (...) I que a quina hora plegariem, a quina hora agafaria el tren, a quina hora tornaria... (11)

El lloc de residència de les persones enquestades il·lustra fins a quin punt condiona la participació:

Figura 5. Lloc de residència

Font: Elaboració pròpia a partir del formulari a participants (33 respostes).

Així doncs, gairebé la meitat viuen a Barcelona ciutat, i un terç a les comarques més properes. Tan sols una cinquena part resideixen en comarques més allunyades, i només tres persones ho fan fora de la demarcació de Barcelona.

En qualsevol cas, alguns elements rescabalen l'esforç, com la possibilitat de graduar la intensitat de la participació, la bona sintonia i el

respecte entre les participants, l'enriquiment professional i personal i la recompensa de trobar sentit a la professió:

A mi participar a la Comissió sí que m'ajuda a desconnectar, perquè és la feina però diferent, és la professió, és el sentit del TS, les arrels de la teva feina, escoltar les companyes a mi em dona aire... (1)

6. Què aporta participar en una Comissió?

Des de bon principi, es percep que formar part de la Comissió aporta beneficis. Generalment es produeix una connexió ràpida i personal, “de pell”. Des del punt de vista emocional suposa una experiència de contenció, de rebaixar l'angoixa, el malestar i la frustració que generen les disfuncions del sistema de SS. Proporciona un espai de trobada que ajuda a superar el sentiment de soledat, dona sentit de pertinença i contribueix a recuperar la identitat del treball social. A la vegada, permet crear vincles, i rebre reconeixement professional i personal, que en ocasions es troba a faltar en les organitzacions on es treballa:

(...) els polítics, quan estàs en un ajuntament petit, és molt difícil que (...) puguin realment valorar la teva tasca professional i el teu saber professional (...) la Comissió ha fet que pugui continuar amb el TS, perquè si fos pel meu lloc de feina, pels polítics (...) hagués sigut una mica difícil. (7)

(...) trobar gent d'una qualitat humana alta (...) amb qui pots parlar i sentir-te escoltat, entès, contrastat i acompanyat, (...) vincles personals (...) ha ajudat perquè també la feina després la fem amb més facilitat. (10)

També ajuda a sortir de la queixa victimista, a canalitzar el malestar de manera proactiva, fent debat, anàlisi i propostes, tant en la línia de reivindicació de drets, com en la de la visibilització de la professió:

Quan (...) ens trobem (...) ens posem a la queixa victimista, però a mitja reunió agafa un altre aire i es comencen a fer coses (...) ens donem un temps per plorar, però actuem. A la feina hi ha un sostre de vidre que t'ho impedeix fer. (2)

Perquè venim amb un malestar, (...) l'analitzem, el convertim en possibilitats de millora a través de la nostra incidència... (10)

Poder sortir d'aquell món tancat i dels problemes que tenia en el meu lloc de treball (...) i poder tenir una mirada més global. I connectar també amb aquesta vocació de canvi, de transformació que tenim com a professionals del TS (...) aquesta inquietud trobava un lloc on poder desenvolupar-se. (11)

Berasaluze (2009) indica que “Malgrat comptar amb una forta organització col·legial que ens permetria canalitzar les diferents reivindicacions, en aquest terreny ens quedem en la queixa i la submissió” (p. 136). Per la seva part, Fombuena (2006) afegeix que “la queixa, amb motius fundats però reactiva, col·loca les treballadores socials en una situació tan paradoxal com la de les usuàries, volent canviar sense poder fer-ho” (p. 152).

Participar a la Comissió permet adquirir una visió més àmplia i global del sistema de SS a l'escala de Catalunya, amb tota la diversitat i particularitats, a la vegada realista i possibilista, que va més enllà de la pròpia organització. Permet entendre què està passant i aprendre dels que desenvolupen bones pràctiques: "Poder imaginar que podem entendre com funcionen els diferents llocs, i alhora com millorar la situació no només del nostre centre, sinó també de la resta de comarques, és un repte molt interessant". (10)

Afavoreix la creativitat, en conèixer altres maneres d'entendre i de fer les coses, altres experiències, altres projectes, que es poden adaptar al propi lloc de feina:

I després veus que hi ha gent molt potent a la Comissió, que reflexiona, que escriu, i realment això (...) a tu t'engrandeix com a persona i com a professional, perquè tot això t'ho emportes al teu lloc de treball (...) de vegades una per si sola no és capaç de fer res, ni d'escriure, ni de pensar, però del grup surten coses molt potents. (7)

Es concep la Comissió com un espai de reflexió, d'aprofundiment i d'adquisició de coneixements específics, que facilita estar al dia de novetats legislatives i canvis en el sistema de SS: "No tenia cap experiència professional com a treballadora social i vivia com un privilegi poder estar a les reunions de la Comissió, com pensàvem conjuntament. Eren com referents". (8)

Permet revisar la pràctica professional i replantejar intervencions, tot rescatant l'acompanyament, més enllà de la gestió de recursos i prestacions:

Tornar a ressituar la feina del TS en el vincle i en el suport a la persona perquè decideixi el tipus de vida que vol portar i com pot viure (...) d'anar canviant de mica en mica aquest model més burocràtic que s'està imposant amb tanta força. (10)

A la vegada, permet fer aportacions i propostes més sòlides, més argumentades, amb més seguretat, a partir d'idees treballades i coneixements generats a la Comissió, i des de l'enquadrament dels drets socials i la qualitat dels serveis públics.

El Col·legi m'ha donat un marc, i la saviesa de moltes de vosaltres, us sento i em reforça, penso "endavant" (...) i com companyes que esteu en altres àmbits ajudeu a obrir mirades, i ens ensenyem, ens anem sumant, i aprenent les unes de les altres. (4)

Penso que dona seguretat, t'apoderes com a treballador social, és el lloc on et sents fort, i això es veu repercutit en la feina. (3)

Propicia l'aprenentatge d'una manera de fer que s'ha anat generant a partir del treball conjunt, de provar fórmules de participació de les col·legiades, d'obrir debats, organitzar jornades, llegir i entendre lleis, i saber com s'elaboren, escriure informes o documents, participar als mitjans de

comunicació, parlar en públic, aprendre a gestionar relacions institucionals, protocol.

Possibilita connectar amb altres entitats, amb persones expertes, amb responsables polítics, als quals es poden exposar els punts de vista i propostes des del treball social.

Així doncs, l'experiència de participar a la Comissió ha permès aplicar l'acció grupal i comunitària pròpia del TS a les seves pròpies professionals, aconseguint resultats amplificadors de la seva acció. Com diu Cortés (2014), amb l'organització comunitària sorgeix un subjecte col·lectiu amb veu, interlocució, possibilitats de negociació i de protesta. En definitiva, es tracta d'un procés d'apoderament que permet assumir riscos difícils d'abordar de manera individual.

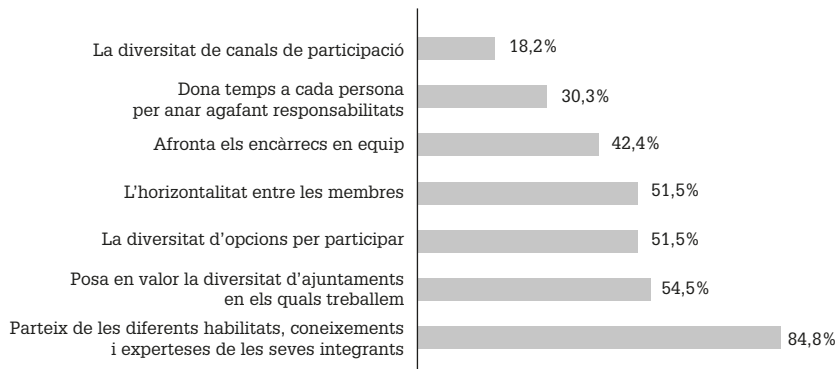
També es fa al·lusió a efectes positius en l'esfera familiar:

I tinc tres fills: tots estan orgullosos que participi en espais, sense cap dubte, que la mare participi és un aprenentatge. Els explico moltes de les coses que fem. La meua filla mitjana està estudiant segon d'Educació Social. (2)

Aquestes valoracions coincideixen amb els resultats del formulari. Així doncs, s'ha demanat que puntuessin de l'1 al 10 la seva experiència a la Comissió, i en resulta una puntuació mitjana de 8,18 punts, i destaca que gairebé un 90% han puntuat la seva experiència per sobre de 7, amb cap puntuació per sota de 5.

Per altra banda, també s'ha volgut indagar sobre els avantatges i les dificultats de l'organització de la Comissió:

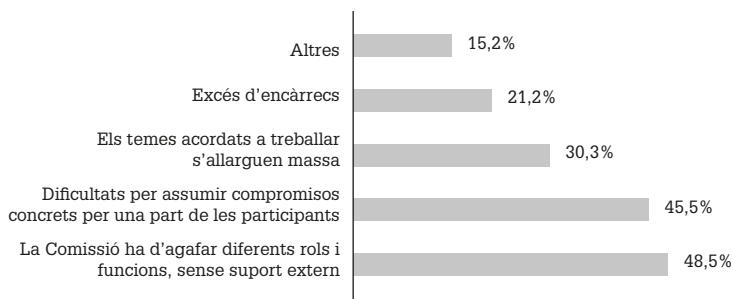
Figura 6. Avantatges de la forma d'organització de la Comissió

Font: Elaboració pròpia a partir del formulari a participants (33 respostes).

Respecte als avantatges, es destaca l'aprofitament del potencial de les participants, pel que fa a habilitats, coneixements i experteses.

I, finalment, pel que fa als obstacles, s'assenyala la manca de suport extern i les dificultats d'assumir compromisos concrets:

Figura 7. Dificultats de la forma d'organització de la Comissió

Font: Elaboració pròpia a partir del formulari a participants (33 respostes).

7. La incidència política de la Comissió

Quan parlem d'incidència política des del treball social ens referim, com apunta Pelegrí (2018), a la pràctica professional intencionada que vol provocar transformacions polítiques. La incidència política experimentada des de la Comissió ha permès gestionar i superar les mancances en l'assumpció del poder en l'exercici de la professió, tot aprofitant sabers i entortint la pròpia identitat professional (Pelegrí, 2018).

Els resultats de la incidència política són els que costen més de viabilitzar: "I jo crec que tenim més incidència del que ens pensem, com a comissió." (9) Es considera que tenen a veure amb l'orientació i el tarannà de cada junta, i en com es relacionen amb les comissions: ja sigui de dalt a baix, o bé en un pla més horitzontal o de baix a dalt. També s'apunta que estan molt relacionats amb les expectatives de transformació social que es generen: esperar canvis de gran envergadura a partir de les accions que pot desenvolupar una comissió, amb membres que hi dediquen el temps voluntàriament, pot generar frustració. En canvi, s'assenyala com una de les lliçons apreses, que accions més acotades i menys ambicioses també poden acabar tenint impactes positius.

És com que hem trobat (...) un mètode de poder incidir en coses més petites o més grans, que demanaven més dedicació o menys dedicació, fins al punt que crec que hi ha hagut molts moments que els polítics ens han preguntat, i encara no teníem elaborat el discurs... sabem moltes coses, tenim molts punts de vista, fem molta anàlisi, per això podem tenir un discurs coherent, que sigui entenedor per l'altra banda (...), segurament això ho hem après una mica quasi sense adonar-nos-en. (11)

Concretament, es destaca la incidència política en la renda garantida de ciutadania, que ha suposat una aposta per un canvi de model; també en l'àmbit d'habitatge, fent d'altaveu de les dificultats de la ciutadania; les reflexions sobre el sistema de SS i el paper dels SSB.

Sobre els objectius que es van proposar a la Comissió per incidir en el terreny polític, Carrera, exdegana del TSCAT, refereix que es van assolint:

Tot i que hi ha col·lapse en els SSB, també hi ha expectativa de millores en la intervenció i en el reconeixement de les professionals en aquests àmbits. La Comissió de SSB, com totes les altres comissions, és molt important per la Junta del Col·legi, perquè posa veu a les necessitats del sector i de les professionals que hi treballen. Sense aquestes no podríem fer un seguiment tan proper dels sectors i les professionals. Les comissions són el nucli dur de la nostra professió. La Comissió de SSB és un cor molt gran. Ha portat a terme el primer dictamen de la nostra professió (...) una eina molt poderosa per fer sentir les reflexions dels SSB des del TS...

Des de diverses organitzacions es fa referència a documents elaborats des de la Comissió, com el dictamen sobre els SSB a la província de Barcelona (Ginesta et al., 2017), o el "Decàleg dels SSB" (Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya et al., 2015). Així doncs, molts dels seus plantejaments es veuen reflectits al "Pla estratègic de serveis socials 2021-2024" (Generalitat de Catalunya, Departament de Treball, Afers Socials i Famílies, 2021). També són documents utilitzats quan hi ha eleccions municipals i nous governs locals. Tanmateix, es considera que cal explotar-ho més, i que caldria un cert acompanyament del Col·legi per reforçar les propostes: "tot el que s'ha escrit té una repercussió. Des del dictamen, articles, tot el que s'ha anat produint a la revista. Tot això té una repercussió a escala macro" (7); "Ha permès doncs fer visible i posar nom a aquests malestars que teniem". (11)

D'aquesta manera es contribueix a revertir la invisibilitat que caracteritza els SS, considerats com una àrea de rellevància menor en el conjunt del cartipàs municipal (Boldú et al., 2020).

Pel que fa a la participació als mitjans de comunicació, es destaca el paper de les comissions a l'hora d'alimentar el discurs del TSCAT que vehicula la Junta, en un sentit de baix a dalt. Tanmateix, s'hauria de treballar amb més profunditat i temps, per evitar les respostes a peticions d'informació dels mitjans de comunicació, sovint vinculades a males notícies, i els posicionaments d'última hora.

També s'han desenvolupat funcions més pròpies de l'acció sindical, com la lluita pel reconeixement professional o l'abordatge de les agressions, encara que es troba a faltar haver pogut incidir més en les condicions de treball de les professionals.

La incidència política no es cenyeix a les relacions amb les institucions públiques, sinó que també comprèn les col·laboracions amb el tercer sector i amb els moviments socials. En aquesta línia, s'apunta la incidència de treballadors socials en altres espais, fora del Col·legi, com a fenomen que no és aliè a la dinàmica col·legial.

Tot i que no es percep que l'orientació política de les membres de la Comissió influeixi en la tasca d'incidència política que s'hi desenvolupa,

és més, és una dimensió que es manté oculta, sí que es considera que el color polític del govern de les institucions pot generar aliances o dificultats.

8. Reptes i oportunitats

En els grups de discussió s'ha tractat dels reptes i oportunitats que es plantegen a la Comissió en el moment actual. El repte principal és el de promoure la recerca en matèria de SS. Així doncs, s'apunta la necessitat d'avaluar l'impacte de l'ingrés mínim vital, les conseqüències socials de la pandèmia o l'anàlisi de temes laborals com les condicions de treball i els sistemes de selecció de personal. Si fins ara les anàlisis s'han fet de manera qualitativa, ara s'hauria d'avançar ampliant-les amb dades quantitatives, i entrant en contacte amb les professionals dels SSB de manera més sistemàtica. Per això caldria una certa professionalització, ja fos contractant experts o establint aliances amb les universitats.

Es tracta de millorar en el discurs, amb un bon desplegament d'arguments que sostinguin les propostes, basat en la recerca, la reflexió, la teoria i l'ètica. Cal escriure més, elaborar documents que permetin visibilitzar i transmetre les anàlisis fetes. En concret s'assenyala la idea que la RTS posi a disposició de les comissions un espai per fer visible les seves actuacions.

També s'apunta la conveniència d'enfortir el treball transversal, aprofitant les sinergies amb els col·legis professionals de l'àmbit social, així com establir noves aliances amb altres col·legis (metges, infermers, economistes, advocats...), amb l'àmbit privat (salut, dependència, cures, treball...) i amb el sector de la comunicació, a partir d'una estratègia comunicativa clara.

Aprofundir en la incidència política, tenint en compte els cicles electorals, i fer més activisme social, per assenyalar les desigualtats i la pèrdua de drets socials, són altres dels reptes assenyalats.

Igualment impulsar l'anàlisi de les condicions laborals als SS, i les propostes que finalment siguin executades des de l'esfera sindical, sense descartar promoure un sindicat de treball social, de la mateixa manera que n'hi ha d'altres col·lectius com medicina o infermeria, o sectors, com els d'ensenyament.

Es tracta, en definitiva, d'aprofitar el potencial aglutinador que pot fer el TSCAT, ja que la parcel·lació dels SS en moltes administracions locals dificulta les anàlisis de conjunt i les propostes en clau de sistema.

Per poder desenvolupar aquestes estratègies cal ampliar la Comissió amb noves professionals motivades per col·laborar i sumar, i comptar amb més suport tècnic i de secretaria del mateix Col·legi.

9. Conclusions

Malgrat una certa manca d'informació sobre les membres de la Comissió anteriors a l'any 2019, hem pogut definir-ne un perfil: dona, d'entre 40 i 50 anys, que treballa i viu a Barcelona o rodalia, i que, si té càrregues familiars, les compagina sense dificultats.

Les motivacions principals per participar són la cerca de desenvolupament tècnic i professional, i la defensa dels drets del col·lectiu professional i de les persones ateses.

Tot i l'esforç que implica, la participació a la Comissió compensa, pels aprenentatges que es fan tot compartint experteses, la bona sintonia i el respecte entre totes les participants, el sentiment de pertinença i de valoració i suport mutu. Posar nom als malestars permet gestionar les angoixes i frustracions i reconvertir-les en accions proactives, tot sortint de la queixa reactiva i victimista.

En definitiva, es tracta d'una experiència enriquidora des del punt de vista tant professional com personal, d'apoderament i lideratge, que ajuda a trobar sentit a la professió, tot enfortint la identitat professional.

Per altra banda, la Comissió permet una mirada privilegiada del conjunt dels SSB, necessària davant la parcialització de visions per la gran fragmentació territorial i institucional. Aquesta visió global permet incidir políticament, a partir de l'anàlisi de les polítiques socials, de la publicació de documents, de la lluita per aconseguir canvis legislatius (ILP), o de presència als mitjans de comunicació, entre d'altres.

La incidència política també es veu afavorida quan la relació amb la Junta del TSCAT afavoreix la participació de baix a dalt. Igualment, les expectatives sobre la transformació social que es pot generar des d'una comissió, amb membres que s'hi dediquen voluntàriament, també són clau a l'hora d'aconseguir resultats. Així doncs, una de les lliçons apreses és que accions més acotades i menys ambicioses també poden acabar tenint impactes positius, i evitar la frustració de no aconseguir canvis de gran envergadura.

La Comissió ha desenvolupat una manera de fer, tant pel que fa a la seva coordinació, que ha evolucionat cap a un sistema més col·lectiu, com a través de la diversificació de les fórmules de participació, que permeten aprofitar el talent tenint en compte els interessos i la disponibilitat de les seves membres. Tot plegat ha permès incidir en qüestions de diferent abast, a partir de l'anàlisi i la generació d'argumentaris i discurs, plasmats en diferents documents escrits. Així doncs, malgrat l'esforç que suposa, hem pogut evidenciar el potencial de la producció escrita.

La satisfacció expressada per les informants corrobora la hipòtesi inicial de l'article: la Comissió s'ha consolidat i es manté activa per la capacitat d'anàlisi, de creativitat, de compromís i de suport mutu. Tanmateix, es constata que les dificultats per fidelitzar la col·laboració activa de les participants tenen més a veure amb l'esgotament per la sobrecàrrega de feina que per les càrregues familiars.

Els reptes que es plantegen tenen a veure, d'una banda, amb la diversificació del perfil de participants per combatre la feminització, incorporar persones més joves i diversificar la representació territorial, tot incorporant la mirada dels SSB del món rural. En aquest sentit, l'ús de les eines telemàtiques, el potencial de les quals hem descobert durant la pandèmia, s'ha d'aprofitar per aconseguir la participació de treballadores socials de tots els territoris. Alhora, la Comissió té pendent d'incloure la resta de serveis que integren els SSB, i cercar punts de col·laboració amb el món universitari i amb altres col·legis professionals.

S'assenyala la necessitat d'aprofundir en l'avaluació de l'eficiència i la qualitat dels SSB per millorar aquest sector, tant per a les persones usuàries com per a les professionals. A la vegada, cal millorar en el discurs, amb un bon desplegament d'arguments que sostinguin les propostes, basat en la recerca, la reflexió, la teoria i l'ètica. Per tot plegat es considera que falta més suport administratiu i d'investigació des de la Junta del TSCAT.

L'exercici de relatar l'experiència de la Comissió ens ha fet adonar de la magnitud de la tasca feta, de la qual destaquem, d'una banda, l'anàlisi i el posicionament en relació amb els equips d'atenció social a Catalunya i les condicions de treball dels seus tècnics, que ha conduït a la creació del servei de suport a les professionals davant les agressions. De l'altra, remarquem la incidència en les polítiques de lluita contra la pobresa i de promoció del dret a l'habitatge, amb un paper destacat en la implantació de la renda garantida de ciutadania. Tot i així, es detecta un cert esgotament per les dificultats de fidelitzar més participants actives, per la qual cosa considerem que cal reformular entre totes les membres de la Comissió els àmbits objecte de treball i concretar-los de forma més limitada i realista.

Per altra banda, destaquem els aprenentatges fets tant en organització com en metodologia de treball (més horitzontals que verticals, més col·laboratives que directives, més flexibles i cercadores de la complementarietat que rígides), i els considerem extrapolables a la resta de comissions del TSCAT i a espais similars a la comissió.

En definitiva, escriure aquest article ens ha reforçat en el convenciment que la Comissió ha de continuar endavant en la tasca iniciada, amb la certesa del poder que tenim des de la professió d'influir en la millora de les polítiques socials i de la situació de la població atesa pels SSB, certesa que l'experiència d'aquests deu anys de Comissió ens revela.

Referències bibliogràfiques

- ACORD GOV/28/2014, de 25 de febrer, pel qual es crea el Pla interdepartamental d'atenció i interacció social i sanitària (PIAISS), DOGC núm. 6571 (2014). Salut Integral Barcelona. Recuperat 26 abril 2022, de https://salutintegralbcn.gencat.cat/web/content/30_ambits/atencio-social-i-sanitaria/pla-interdepartamental-d-atencio-in-interaccio-social-i-sanitaria-piaiss/acord_piaiss_2014.pdf
- ACORD GOV/91/2019, de 25 de juny, pel qual es crea el Pla d'atenció integrada social i sanitària (PAISS), DOGC núm. 7906 (2019). Recuperat 26 abril 2022, de <https://portaldogc.gencat.cat/utillsEADOP/PDF/7906/1751108.pdf>
- Berasaluze Correa, A. (2009). El devenir del Trabajo Social en clave de género. *Zerbitzuan. Revista de Servicios Sociales*, 46, 133-140. Margen. http://www.margen.org/docs/curso61-1/unid05/apunte03_05.pdf
- Boldú Alfonso, M., Casademont Falguera, X., i Ginesta Rey, M. (2020). *Qui governa els serveis socials en el món local*. TSCAT. Recuperat 26 abril 2022, de https://www.tscat.cat/download/web/2020/octubre/Qui%20governar%20els%20serveis%20socials_IXPremiDolorsArteman_ok.pdf
- Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya. (2000). *Codi deontològic*. TSCAT. Recuperat 26 abril 2022, de [TSCAT_codi_deontologic.pdf](https://www.tscat.cat/download/web/2000/octubre/Codi%20deontologic.pdf)
- Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya. (2001-2020). *Memòries*. Recuperat 26 abril 2022, de <https://www.tscat.cat/info/mem%C3%B2ries-0>
- Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, Col·legi Oficial de Politòlegs i Sociòlegs de Catalunya, Col·legi Oficial d'Educadores i Educadors Socials de Catalunya, i Col·legi Oficial de Pedagogs de Catalunya. (2015). *Decàleg de Serveis Socials Bàsics*. TSCAT. Recuperat 26 abril 2022, de https://www.tscat.cat/download/web/2022/Abril/DEC%C3%80LEG%20SSB_DEF.pdf
- Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, Comissió de Serveis Socials Bàsics. (2015). *Dictamen. Renda Mínima d'Inserció: resposta insuficient*. TSCAT. Recuperat 26 abril 2022, de https://www.tscat.cat/sites/default/files/dictamen%20RMI_Comissi%C3%B3%20SSB%20TSCAT_nov2014.pdf
- Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, Comissió de Serveis Socials Bàsics. (2016). *Dictamen sobre la implantació de la Llei 24/2015, de mesures urgents per afrontar l'emergència en l'àmbit de l'habitatge i la pobresa energètica*. TSCAT. Recuperat 26 abril 2022, de <https://www.tscat.cat/download/web/setembre/dictamen24.pdf>

- Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, Comissió de Serveis Socials Bàsics. (2017). *Dictamen Habitatge i Treball Social*. TSCAT. Recuperat 26 abril 2022, de <https://www.tscat.cat/sites/default/files/Dictamen%20HABITATGE%20I%20TREBALL%20SOCIAL.PDF>
- Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, Comissió de Treball Social Comunitari. (2018). *Dossier de treball núm. 2: Treball Social comunitari a debat: Reflexions i propostes en el context actual*. Recuperat 26 abril 2022, de <https://www.tscat.cat/content/treball-social-comunitari-debat-reflexions-i-propostes-en-el-context-actual>
- Cortés Izquierdo, F. (2014). La potenciació del treball comunitari com a estratègia per reafirmar el compromís social del treball social. *Revista de Treball Social*, 203, 23-35. Revista RTS. <https://www.revistarts.com/article/la-potenciacion-del-treball-comunitari-com-estrategia-reafirmar-el-compromis-social-del>
- Decret 142/2010, d'11 d'octubre, pel qual s'aprova la Cartera de Serveis Socials 2010-2011, DOGC núm. 5738 (2010). Diputació de Barcelona. Recuperat 26 abril 2022, de https://dibaaps.diba.cat/vnis/temp/CIDO_dogc_2010_10_20101020_10279136.pdf
- Fombuena Valero, J. (2006). La influencia de la dimensión de género en el Trabajo Social. *Cuadernos de Trabajo Social*, 19, 133-154. Universitat Complutense de Madrid. <https://revistas.ucm.es/index.php/CUTS/article/view/CUTS0606110133A/7565>
- Generalitat de Catalunya, Departament de Benestar Social i Família. (2015a). *Model de serveis socials bàsics de Catalunya*. DIXIT Centre de Documentació de Serveis Socials. Recuperat 26 abril 2022, de https://dixit.gencat.cat/web/.content/home/04recursos/02publicacions/02publicacions_de_bsf/11serveis-socials/model_serveis_socials_basics_catalunya/model_serveis-socials_basics_catalunya.pdf
- Generalitat de Catalunya, Departament de Benestar Social i Família. (2015b). *Model de serveis socials bàsics de Catalunya. Desenvolupament del Servei Bàsic d'Atenció Social (SBAS)*. Recuperat 26 abril 2022, de https://dixit.gencat.cat/web/.content/home/04recursos/02publicacions/02publicacions_de_bsf/11serveis-socials/model_serveis_socials_basics_catalunya_sbbs/model_serveis-socials_basics_catalunya_sbbs.pdf
- Generalitat de Catalunya, Departament de Treball, Afers Socials i Famílies. (2021). *Pla estratègic de serveis socials 2021-2024*. Departament de Drets Socials. Recuperat 26 abril 2022, de https://dretssocials.gencat.cat/web/.content/03ambits-tematics/15serveissocials/pla_estrategic_serveis_socials/Pla_estrategic_serveis_socials_catalunya_NOU/01_Plana_principal/1.-2020-12-29-Pla-estrategic-de-serveis-socials-2021-2024.pdf

- Ginesta, M. (2016). La constitucionalització dels drets socials: una proposta del Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya. *Revista de Treball Social*, 207, 53-61. Revista RTS. <https://www.revistarts.com/article/la-constitucionalitzacio-dels-drets-socials-una-proposta-del-collegi-oficial-de-treball>
- Ginesta, M. (Coord.), Civit, M., Rivera, J. M., i Rodríguez, A. (2017). *Monogràfic de treball social núm. 13: Dictamen. Els Serveis Socials Bàsics a la província de Barcelona: Situació actual i propostes de millora. Una mirada dels del treball social*. TSCAT. Recuperat 26 abril 2022, de https://www.tscat.cat/download/web/2018/Gener/2017_DictamenSSB_def.PDF
- Llei 27/2013, de 27 de desembre, de racionalització i sostenibilitat de l'Administració local, BOE núm. 312 § 13756 (2013). Recuperat 26 abril 2022, de <https://www.boe.es/boe/dias/2013/12/30/pdfs/BOE-A-2013-13756.pdf>
- Llei 14/2017, del 20 de juliol, de la Renda garantida de ciutadania, DOGC núm. 7418. Recuperat 26 abril, de <https://portaldogc.gencat.cat/utillsEADOP/PDF/7418/1626989.pdf>
- López Detomasi, C., i Espinosa Antón, C. (2013). Rendes de ciutadania. *Revista de Treball Social*, 199, 156-167.
- Pelegri Viaña, X. (2018). Repensant el poder dels professionals del treball social. *Revista de Treball Social*, 212, 31-46. Repositori obert UdL. <https://repositori.udl.cat/bitstream/handle/10459.1/63430/027000.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Santamaria Jordana, C., Garrido Mena, N., de la Torre Boix, M., i López Detomasi, C. (2016). La pobresa limita la llibertat de persones i famílies: El COTSC aposta pel dret a la Renda Garantida de Ciutadania. *Revista de Treball Social*, 207, 82-95. Revista RTS. <https://www.revistarts.com/article/la-pobresa-limita-la-llibertat-de-persones-i-families>

Compartint la pràctica professional

El dispositiu d'allotjament d'emergència de Barcelona
com a instrument d'atenció al sensellarisme
davant de la crisi sanitària de la covid-19

**David Fisas Masferrer, Montserrat Rovira Jarque
i Albert Sales Campos**

Proposta per a la participació de les famílies d'interns
de centres penitenciaris a Catalunya.
Posant en valor el rol de les famílies

Alberto Caballero Marcos i Núria Pujol Serna

Escoles secundàries i pandèmia a la província de Santa Cruz:
reflexions i desafiaments des de la Patagònia Austral

Brian Zeeb Cañizares

El dispositiu d'allotjament d'emergència de Barcelona com a instrument d'atenció al sensellarisme davant de la crisi sanitària de la covid-19

The emergency accommodation facility in Barcelona as an instrument for addressing homelessness in the face of the Covid-19 health crisis

David Fisas Masferrer¹

ORCID: 0000-0003-1698-4051

Montserrat Rovira Jarque²

ORCID: 0000-0002-7532-3002

Albert Sales Campos³

ORCID: 0000-0002-0119-0147

Recepció: 04/11/21. Revisió: 12/12/21. Acceptació: 15/02/22

Per citar: Fisas Masferrer, D., Rovira Jarque, M., i Sales Campos, A. (2022). El dispositiu d'allotjament d'emergència de Barcelona com a instrument d'atenció al sensellarisme davant de la crisi sanitària de la covid-19. *Revista de Treball Social*, 222, 79-92. <https://doi.org/10.32061/RTS2022.222.04>

Resum

Aquest article descriu la posada en funcionament, en poc més de tres setmanes, d'un dispositiu d'acollida i confinament per a centenars de persones sense llar a la ciutat de Barcelona. El dispositiu tenia la missió de garantir el dret a complir el confinament estricte imposat per les autoritats sanitàries i de protecció civil a totes les persones que es trobaven en aquells moments dormint als carrers de la ciutat.

1 Màster en Bioinformàtica i Bioestadística. Tècnic del Departament de Serveis Socials d'Intervenció a l'Espai Públic de l'Ajuntament de Barcelona. dfisas@bcn.cat

2 Treballadora social i sociòloga. Directora del Centre d'Urgències i Emergències Socials de Barcelona. mroviraj@bcn.cat

3 Doctor en Criminologia i sociòleg. Investigador de l'Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona. albert.sales@gmail.com

Les dades recollides durant la posada en marxa del dispositiu d'allotjament d'emergència permeten analitzar algunes característiques de la població atesa entre el març del 2020 i el juliol del 2021. Es constata que de les persones que van passar pel dispositiu, un 54% no es trobava en situació de carrer abans de la pandèmia, sinó en situacions d'habitatge inadequat o insegur; que un 27% es van quedar al carrer de forma sobrevinguda a causa de la pandèmia; i que un 38% portaven menys de sis mesos sense allotjament.

El funcionament del dispositiu i les característiques de les persones que en van fer ús ens porten a plantejar la necessitat de dissenyar serveis que tinguin en compte la creixent permeabilitat entre les diferents categories ETHOS de sensellarisme i exclusió residencial.

Paraules clau: Covid-19, emergència sanitària, sensellarisme, exclusió.

Abstract

This paper details the launch within the space of little over three weeks of a tool for providing shelter and quarantine for hundreds of homeless people in the city of Barcelona. The mission of the new tool was to assure the right of all people who were sleeping rough in the city at the time to comply with the strict lockdown enforced by the health and civil protection authorities.

The data compiled during the implementation of the emergency accommodation facility allows us to analyse certain characteristics of the population hosted between March 2020 and July 2021. It was determined that 54% of the people who used these facilities were not sleeping rough before the pandemic; rather, they were in inadequate or unsafe housing; 27% ended up on the street unexpectedly due to the pandemic; and 38% had been homeless for fewer than 6 months.

The experience in managing these facilities and the characteristics of the people who used them lead us to consider the need to create services where the growing permeability between the different ETHOS categories of homelessness and residential exclusion is taken into consideration.

Keywords: Covid-19, health emergency, homelessness, exclusion.

Introducció

La crisi sanitària de la covid-19 va començar després d'una dècada de creixement del sensellarisme a totes les zones urbanes europees. Amb un especial impacte a les grans ciutats. A Brussel·les, només entre el 2014 i el 2016, es va duplicar el nombre de persones en situació de carrer. Al recompte efectuat a París l'any 2018 es van detectar gairebé 3.000 persones dormint al ras en una sola nit. Al Regne Unit, el nombre de persones sense llar va créixer un 135% entre el 2010 i el 2018. L'any 2017, a Berlín es van comptabilitzar fins a 30.000 persones allotjades en albergs d'estada limitada, 10.000 més que l'any anterior (FEANTSA, 2018). A Madrid, entre el 2017 i el 2019 es va passar de 2.059 persones comptabilitzades dormint al carrer o en allotjaments temporals en una nit a 2.772 (Ajuntament de Madrid, 2018).

Barcelona no ha quedat al marge d'aquesta tendència global. De les 658 persones comptabilitzades dormint al carrer en el primer recompte dut a terme a la ciutat l'any 2008, s'ha passat a les 1.100 detectades pels equips municipals en el moment de la posada en marxa del dispositiu d'allotjament d'emergència que es detalla en aquest article. El nombre de persones ateses (i de places disponibles) en equipaments municipals i d'entitats socials no ha fet més que créixer sense arribar a absorbir tota la demanda. La ciutat ha passat de disposar de 1.190 places residencials i d'allotjament adreçades a persones sense llar l'any 2008 (Cabrerera et al., 2008), a les 2.171 places disponibles abans de l'inici de la pandèmia (De Inés et al., 2019). Ampliar places en allotjaments i centres ha servit per atendre més persones i per contenir el creixement del nombre de persones que es veuen abocades a dormir al ras, però no per frenar-lo. De fet, la creació de nous recursos, alguns dels quals hereus del dispositiu d'emergència, han portat a la ciutat a comptabilitzar 895 persones dormint al ras i al voltant de 3.000 en equipaments al recompte efectuat la matinada del 19 al 20 de maig del 2021 (Ajuntament de Barcelona, 2021).

La recuperació dels indicadors macroeconòmics dels anys previs a la crisi de la covid-19 no va reduir l'impacte dels principals factors que empenyen cada vegada més gent a l'exclusió residencial. Ans al contrari, aquests factors han pres cada cop més rellevància. La protecció social continua orientada a garantir els ingressos a les persones amb un vincle estable amb el mercat laboral, i cada cop més persones es veuen atrapades en la pobresa malgrat tenir una ocupació laboral. Els preus de l'habitatge i de les solucions residencials més barates, com les habitacions de lloguer, no ha parat de pujar. I les dificultats per obtenir permisos de treball i de residència condemna una part dels veïns i veïnes de les ciutats a una exclusió administrativa perpètua.

El confinament del març del 2021 va forçar les ciutats a crear espais d'acollida per aquelles persones que no podien "quedar-se a casa" i a posar en marxa tot tipus de serveis per fer possible la vida en uns carrers buits de serveis que no eren essencials per a la població amb domicili però

sí per a les persones sense sostre. Sense les xarxes informals de suport, sense veïnes i veïns, bars i restaurants, sense equipaments públics com les biblioteques o els centres cívics, la ciutat es torna encara més hostil.

A Barcelona, l'Institut Municipal de Serveis Socials va elaborar durant el mes de març del 2020 un pla de contingència que adaptava el funcionament de tots els centres residencials col·lectius del Programa Municipal d'Atenció a les Persones Sense Llar per atendre les indicacions de les autoritats sanitàries. El programa va engegar un dispositiu d'allotjament d'emergència que va arribar a proporcionar gairebé 700 places d'allotjament i que va posar en marxa repartiments d'aliments i serveis higiènics per fer possible la vida de les persones que decideixen no entrar als equipaments.

En aquest article es descriu aquest dispositiu d'allotjament d'emergència dissenyat originalment per garantir que les persones sensesostre en situació de carrer de Barcelona poguessin fer efectiu el confinament a què obligava l'estat d'alarma decretat pel govern de l'estat el 14 de març del 2020. L'anàlisi del procés de desplegament dels serveis i de les dades de les persones que hi van ser ateses ens permetran valorar la idoneïtat de les respostes massives i temporals a les necessitats de les persones sense llar i el paper dels serveis d'emergència en l'atenció al sensellarisme.

Sensellarisme i allotjament temporal abans de la crisi sanitària

Abans de la crisi sanitària, els serveis socials de la ciutat cobrien una creixent necessitat d'allotjament temporal d'emergència causada per les dificultats d'accés a l'habitatge. El Programa Municipal d'Atenció a les Persones Sense Llar i les entitats socials especialitzades de la ciutat allotjaven abans de la pandèmia més de 2.200 persones en centres de diferents tipologies, pisos d'inclusió i habitatges, i en establiments hotelers i pensions. En els tres centres de primera acollida, hi vivien 255 persones en habitacions múltiples, i amb menjador col·lectiu i dutxes compartides. Unes 600 persones residien en altres centres amb espais més íntims però també en habitacions múltiples. 800 persones vivien en centres amb habitacions individuals o dobles o en habitatges d'inclusió, i unes 450 persones procedents del carrer estaven allotjades en pensions de manera temporal. Els serveis socials també allotjaven persones i famílies que havien patit desnonaments o llançaments a l'espera d'accedir a un habitatge de la taula d'emergències. La xifra al març era de gairebé 900.

Altres serveis municipals també oferien allotjament temporal en centres residencials, habitatges o establiments hotelers a persones migrades i sol·licitants de protecció internacional a l'espera d'entrar al programa estatal d'asil i refugi. A l'inici de la pandèmia, 380 persones estaven allotjades en pensions i habitacions, i unes 780 persones es trobaven en seguiment dels serveis municipals allotjades en precari amb els seus propis mitjans.

Si a les xifres anteriors afegim les més de 300 dones allotjades pels programes d'atenció a víctimes de violència masclista, a la ciutat hi havia més de 4.600 persones en allotjaments temporals ateses pels serveis socials municipals o entitats socials en coordinació amb l'Ajuntament.

L'increment ininterromput dels serveis d'allotjament temporal i dels projectes residencials a la ciutat de Barcelona de l'última dècada ha servit per donar resposta al creixement de les necessitats provocades per un mercat de l'habitatge cada cop més excloent i, malgrat l'augment de la capacitat d'atenció en aquests serveis, el nombre de persones abocades a dormir als carrers va créixer fins al 2017 per establitzar-se al voltant de les 1.000 (Sales, 2019; De Inés et al., 2019). La tendència a Barcelona és similar a la de la resta de grans ciutats europees i igualment preocupant per la seva insostenibilitat: les xifres de sensellarisme s'estanquen després d'un fort creixement entre el 2014 i el 2017 mentre les xifres de persones ateses per serveis socials i entitats excloses de qualsevol solució residencial no para de créixer (FEANTSA i Fundació Abbé Pierre, 2020).

La covid-19 va obligar a adequar els serveis existents, en especial els centres residencials amb habitacions col·lectives, on es van haver de reorganitzar els espais per complir amb les mesures preventives. Però també va plantejar la necessitat de donar una resposta immediata a les prop de 1.000 persones que pernoctaven als carrers de la ciutat. Per això, en el moment en què es va decretar l'estat d'alarma i el confinament de la població, el Centre d'Urgències i Emergències Socials de Barcelona (CUESB) es va fer càrrec de posar en marxa un dispositiu d'allotjament d'emergència que comptés amb prou places per suplir possibles pèrdues de llits en els centres residencials existents i per allotjar tothom que es trobés sense sostre i volgués accedir a un espai de refugi.

El dispositiu d'allotjament d'emergència

Durant els mesos de març i abril, el CUESB va posar en funcionament sis espais d'acollida diferents sota la supervisió de l'Agència de Salut Pública de Barcelona (ASPB) i en coordinació amb els serveis del Programa Municipal d'Atenció a les Persones Sense Llar i els equips d'intervenció social a l'espai públic de l'Ajuntament de Barcelona. Posteriorment, el desembre del 2020, una part de l'activitat es va traslladar a tres establiments hostalers fins al tancament del dispositiu l'estiu del 2021.

El 20 de març del 2020, com a primera resposta a la situació de confinament, es posava en marxa el dispositiu d'allotjament d'emergència amb l'obertura del primer centre, el centre d'acollida Pere Calafell, amb una capacitat de 65 places per a homes. El 25 de març s'obria un primer espai d'acollida a la Fira de Barcelona, a Montjuïc (el pavelló 7A), que comptava amb 225 places per a homes, així com l'Equipament d'Atenció a les Dones (EAD) amb una oferta de 62 places, inicialment ubicat al passatge Dos de Maig i posteriorment traslladat al carrer d'Alí Bei. L'1 d'abril s'engegava un nou espai a la Fira (pavelló 7B) amb 225 places més per a homes, i el 3

d'abril, en col·laboració amb l'ASPB s'incorporava l'equipament mixt del carrer Numància, amb capacitat per a 70 persones que estiguessin en situació de carrer i mantinguessin consums abusius de drogues i/o alcohol. El 16 d'abril es va obrir un equipament per a joves sense llar en situació de carrer, situat al municipi de Montgat, amb 40 places per a homes de 18 a 23 anys. Finalment, durant el mes de desembre del 2020 es van habilitar tres hostals situats als districtes de l'Eixample (Black Swan Hostel), Sants-Montjuïc (Hostel Alberguinn) i Gràcia (Residència Erasmus Gràcia). Aquest equipament va ser el darrer a finalitzar la seva activitat el 31 de juliol del 2021, quan es va donar per tancat el dispositiu d'allotjament d'emergència.

L'obertura dels nou espais esmentats va ser gradual i no tots van funcionar de forma simultània. Alguns centres van obrir per acollir persones allotjades en altres que finalitzaven la seva activitat, com va ser el cas dels establiments hotelers als quals es van instal·lar les persones que encara residien als pavellons de la Fira de Barcelona en el moment del seu tancament. L'EAD o l'equipament de joves es van convertir en projectes estables integrats al Programa Municipal d'Atenció a Persones Sense Llar de Barcelona amb noves denominacions i ubicacions. I l'Equipament d'Atenció a Persones Sense Llar amb Drogodependències s'ha convertit en un recurs estable de l'ASPB.

Taula 1. Llista dels nou espais del dispositiu d'allotjament d'emergència

Nom del recurs	Gènere de les persones allotjades	Nombre de places	Data d'inici d'activitat	Data de fi d'activitat	Destí del recurs
PERE CALAFELL	homes	60	20/3/2020	27/5/2020	Tancament.
EAD	dones	62	25/3/2020	15/10/2020	S'integra al Programa Municipal d'Atenció a les Persones Sense Llar de Barcelona.
FIRA PAVELLÓ 7A	homes	225	25/3/2020	8/10/2020	Tancament.
FIRA PAVELLÓ 7B	homes	225	1/4/2020	31/12/2020	Tancament.
PERE TARRÉS	mixt	70	3/4/2020	31/12/2020	S'integra a la xarxa de recursos d'atenció de l'Agència de Salut Pública de Barcelona.

JOVES (MONTGAT)	homes	40	16/4/2020	31/3/2021	S'integra al Programa Municipal d'Atenció a les Persones Sense Llar de Barcelona.
HOSTEL GRÀCIA	homes	90	18/12/2020	31/7/2021	Tancament.
HOSTEL SANTS	homes	37	20/12/2020	11/6/2021	Tancament.
HOSTEL EIXAMPLE	homes	45	22/12/2020	9/5/2021	Tancament.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'Institut Municipal de Serveis Socials de Barcelona.

La posada en marxa i la gestió d'equipaments d'aquestes característiques en un temps tan reduït no és fàcil. Calia trobar espais que garantissin les distàncies i la ventilació necessàries per a la prevenció dels contagis de la covid-19, preveure el possible impacte entre el veïnat, i generar un ambient que fes mínimes les dificultats derivades de la convivència de persones amb vivències i itineraris individuals molt diversos.

En un primer moment, es va valorar la utilització d'hotels tancats, però en les primeres setmanes de confinament no es va poder obtenir la cessió ni lloguer de prou hotels per generar totes les places necessàries. A partir d'aquí, es va iniciar el treball per aconseguir espais que permetessin disposar d'habitacions col·lectives però amb ventilació i prou distància entre els residents, que va portar a l'obertura dels pavellons de la Fira de Barcelona.

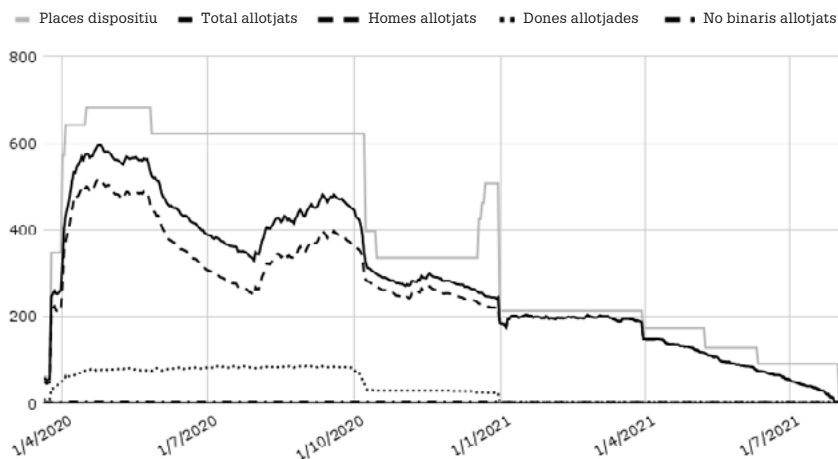
La gestió dels equipaments es va contractar per procediment d'emergència amb entitats socials amb experiència en la gestió de centres residencials per a persones sense llar i amb capacitat d'actuació per mobilitzar prou personal en un temps molt limitat. Aquesta capacitat de gestió va ser clau per sostenir un dispositiu extraordinari que va estar en funcionament des del 20 de març del 2020 fins al 31 de juliol del 2021 amb diferents graus d'intensitat.

Durant aquest període, van passar pel dispositiu un total de 1.602 persones diferents, de les quals 1.364 foren homes, 234 dones i quatre persones de gènere no binari. 1.280 persones del total van fer ús d'un únic recurs d'allotjament, 246 persones van usar dos recursos, 70 persones van passar per tres recursos, cinc persones per quatre recursos i una persona va passar per cinc recursos diferents en el seu itinerari individual.

En el moment de màxima capacitat, entre el 14 d'abril i el 27 de maig del 2020, el dispositiu d'emergència oferia en la seva globalitat 682 places. La màxima ocupació es va assolir els dies 24 i 25 d'abril del 2020, quan 595 persones (516 homes, 76 dones i tres persones de gènere no binari) estaven acollides en algun dels recursos d'allotjament del dispositiu. En aquest sentit, cal assenyalar que tots els recursos disposaven d'una

reserva de places per funcionar com a zona d'aïllament sanitari en cas de necessitat. En cap moment, doncs, el sistema va deixar de poder donar resposta a la demanda existent (sabent que aquesta demanda està condicionada per les característiques dels equipaments i que, com es discutirà més endavant, moltes persones que pernoctaven al carrer no van voler accedir als recursos).

Figura 1. Ocupació del dispositiu d'allotjament d'emergència, segons gènere, des del seu inici el 20 de març del 2020 al tancament, el 31 de juliol del 2021

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'Institut Municipal de Serveis Socials de Barcelona.

El 9 de maig del 2021 va finalitzar el decret de l'estat d'alarma i a partir d'aquell moment s'inicià un procés de desescalada esglaonada amb l'objectiu de tancar definitivament el dispositiu d'allotjament d'emergència, que es va fer efectiu el 31 de juliol del 2021.

Aquest procés de tancament gradual va suposar un important esforç de coordinació entre els responsables del seguiment del contracte amb les entitats gestores dels equipaments i els diferents serveis socials referents de les persones que encara estaven allotjades, moltes de les quals amb una llarga estada, de mesos i fins i tot de més d'un any.

Anàlisi de les dades de la població atesa

Per facilitar la gestió dels equipaments es va crear un sistema de registre per a cadascun dels recursos d'allotjament que recollia les dades bàsiques de totes les persones que feien ús dels equipaments. Aquest sistema compartit permetia l'extracció d'informació en temps real de la

població allotjada, i possibilitava l'anàlisi d'indicadors sociodemogràfics i la detecció de les necessitats personals dels usuaris i usuàries.

Per ampliar el coneixement de les persones allotjades es van dur a cap dues rondes d'entrevistes a les persones ateses. Les entrevistes es feien tant a persones amb contacte previ amb els serveis socials i amb referent als serveis bàsics o especialitzats, com a les persones que manifestaven no haver-hi tingut mai relació. L'objectiu era valorar la situació de les persones allotjades per derivar-les a altres serveis o per fer el millor acompanyament possible en el moment del tancament dels dispositius.

Els equips dels recursos del dispositiu i del CUESB van treballar conjuntament amb els serveis potencialment referents de les persones ateses: SAIER (Servei d'Atenció a Immigrants, Emigrants i Refugiats de l'Ajuntament de Barcelona), SIS Tractament (Servei d'Inclusió Social), Serveis d'Atenció Social a l'Espai Públic, i Equipaments d'Atenció a Persones Sense Llar.

La finalitat principal de l'entrevista era disposar d'una eina que permetés valorar socialment les persones allotjades al dispositiu d'emergència de les quals no constava la vinculació prèvia amb els serveis socials, i fer una proposta de derivació al servei adient atenent als resultats obtinguts. L'objectiu secundari era obtenir dades d'interès de la població que anonimitzades ens permetessin analitzar quin tipus de necessitats estaven cobrint els serveis i si s'ajustaven a les problemàtiques emergents amb la pandèmia. És per això que també s'entrevistaren persones ja referenciades socialment per part dels serveis d'atenció social de l'Ajuntament de Barcelona.

L'entrevista estandarditzada recollia diferents seccions temàtiques: dades administratives, de vinculació als serveis socials, de la xarxa familiar i relacional, incloent qüestions específiques dirigides a les dones a fi de detectar possibles situacions relacionades amb les violències masclistes, de salut, d'habitatge i sensellarisme, dels àmbits formatiu i laboral i, finalment, de la situació econòmica.

Les entrevistes es van dur a terme en dues etapes. La primera va tenir lloc del 29 d'abril al 15 de juny del 2020, amb entrevistes fetes de forma presencial o telefònica. La segona etapa es va fer entre el 15 de febrer i el 10 d'abril del 2021, quan el dispositiu d'emergència estava conformat per tres hostals ubicats a tres punts dels districtes de l'Eixample, Gràcia i Sants-Montjuïc. En aquesta ocasió totes les entrevistes es van fer de forma presencial.

El 2020 es van entrevistar 586 persones, 526 homes i 60 dones. El 2021 es van entrevistar 150 homes, 40 dels quals ja havien respost també l'entrevista anterior. En aquests 40 casos de persones entrevistades dues vegades, es pren l'entrevista del 2021 de cara a l'extracció de dades per ser més recent i haver-se efectuat en un espai de més confiança mútua amb relació a l'entrevista feta el 2020. Així doncs, es van entrevistar 696 persones diferents, 636 homes i 60 dones.

La posada en marxa d'aquestes eines de registre i d'entrevista va suposar una feina constant de disseny consensuat amb els agents impli-

cats, de recollida i introducció de dades, de configuració i comunicació quant al funcionament amb els professionals que les havien d'utilitzar, de manteniment i revisió de la informació introduïda per garantir-ne l'ordre i la coherència, de modificació quan s'identificava alguna necessitat no recollida, etc. I van ser de gran utilitat de cara a l'extracció d'informació qualitativa i quantitativa durant tot el període de funcionament del dispositiu i l'elaboració d'informes parcials de seguiment.

A partir de les dues rondes d'entrevistes podem caracteritzar la població atesa. La mitjana d'edat⁴ és de 43,7 anys entre les dones i de 38,8 entre els homes. La franja d'edat entre els 18 i els 29 anys té més pes entre els homes (31,7%) que entre les dones (15,8%). La franja d'edat entre els 50 i els 64 anys té més pes entre les dones (31,2%) que entre els homes (21%).

El percentatge de dones amb nacionalitat espanyola se situa en el 44%, mentre que en els homes ho fa en el 27%. La proporció de persones de nacionalitat espanyola creix amb l'edat. En els homes de 18 a 29 anys, suposa el 7,6%; el 25,4% dels 30 als 49 anys; el 52,7% dels 50 als 64 anys; i el 71,2% els de 65 anys o més. En les dones, la nacionalitat espanyola representa el 24,3% entre els 18 i els 29 anys; el 45,5% dels 30 als 49 anys; el 53,4% dels 50 als 64 anys; i el 33,3% (12 dones en números absoluts) les de 65 anys o més. La majoria de les persones entrevistades, el 60,9%, són de nacionalitat extracomunitària. El 28,1% dels homes i el 28,3% de les dones manifesten haver arribat a Espanya fa menys de dos anys a comptar del dia d'accés al dispositiu. Entre les persones arribades a Espanya fa menys de dos anys, els homes de 18 a 29 anys són majoritaris, amb el 46,4%. Entre les dones, les de 30 a 49 anys són les majoritàries, amb el 52,9%.

Entre els homes entrevistats, el 54,4% disposa de documentació vigent, el 9,8% és sol·licitant d'asil, el 16,2% compleix els requisits per tramitar la documentació abans de tres anys i l'11,3% ho podria fer passats tres anys. Entre les dones, aquests percentatges són, respectivament, 56,7%, 11,7%, 11,7% i 10%.

Les persones que manifesten estar-se a la ciutat de Barcelona en el moment previ al seu accés a algun dels recursos del dispositiu d'emergència, en situació de sensellarisme o no, suposen el 85% entre els homes i el 89,6% entre les dones. El 23,4% dels homes manifesta haver-ho fet menys de sis mesos abans de la data d'accés al dispositiu, mentre que entre les dones aquest percentatge se situa en l'11,7%. Només el 46,7% dels homes i el 61,7% de les dones manifesten portar a la ciutat més de dos anys o haver-hi nascut.

En el moment previ a l'accés al dispositiu d'allotjament d'emergència, el 48% dels homes entrevistats manifesta viure al carrer (46,4% al ras, 0,8% en assentaments i 0,8% en un vehicle), el 21,7% en una habitació de relloguer, el 8,2% en habitatges d'amics o ocupats, el 4,9% en pensions, residències o altres establiments hotelers i el 4,4% en albergs. El 2,7% acabaven d'arribar a la ciutat sense alternativa residencial. Entre les dones,

⁴ Es pren l'edat en la data d'entrada al recurs i, en cas d'haver-hi més d'un recurs en l'itinerari individual, la data d'entrada al primer dels recursos utilitzats.

el 43,3% diu viure al carrer (41,7% al ras i 1,7% en un vehicle), el 18,3% en una habitació de relloguer, el 16,7% en habitatges d'amics o ocupats, el 10% en albergs, el 6,7% en habitatges familiars i el 3,3% en pensions, residències o altres establiments hotelers.

El 27,2% dels entrevistats (25,5% d'homes i 45% de dones) manifesten haver-se trobat en situació de sensellarisme de forma sobrevinguda amb motiu de la covid; un 37,5% (39% d'homes i 21,7% de dones) deia portar-hi menys de sis mesos; el 18,8% (19,3% d'homes i 13,3% de dones) entre sis mesos i dos anys; el 8,2% (8% d'homes i 10% de dones) entre dos i cinc anys; i el 4,9% (5% d'homes i 3,3% de dones) més de cinc anys.

En aquesta trajectòria d'exclusió residencial i social, el 31,1% dels homes i l'11,7% de les dones entrevistats manifesten no haver tingut cap contacte previ amb els serveis socials municipals de Barcelona o d'altres municipis espanyols. El 36,5% dels homes i el 45,0% de les dones han estat o estan vinculats a un centre de serveis socials. El 32,4% dels homes i el 43,3% de les dones diuen haver estat o estar vinculats a serveis municipals especialitzats com ara el SASSEP (Servei d'Atenció Social al Sensellarisme a l'Espai Públic), l'SDI (Servei de Detecció i Intervenció), el SAIER (Servei d'Atenció a Immigrants, Emigrants i Refugiats), o a algun dels centres residencials i d'acollida del Programa Municipal d'Atenció a Persones Sense Llar.

El 85,8% dels entrevistats (86% d'homes i 83,3% de dones) diuen tenir feina o haver-la tingut en el passat, i el 59,5% (61,2% d'homes i 41,7% de dones) fer-ho o haver-ho fet amb contracte laboral. El 59,3% (58,8% d'homes i 65% de dones) manifesten extreure o haver extret ingressos de l'economia submergida. El 50,6% (50,5% d'homes i 51,7% de dones) manifesta haver perdut la darrera feina fa menys de dos anys, el 12,1% (12,4% d'homes i 8,3% de dones) fa entre dos i quatre anys i el 18% (17,5% d'homes i 23,3% de dones) fa més de cinc anys. El 4% (4,4% d'homes i 0% de dones) diu tenir feina en el moment de fer l'entrevista de valoració.

Els ingressos mitjans dels homes són de 159 € i el de les dones, de 128 €. El 3,6% dels entrevistats (3,9% d'homes i 0% de dones) manifesta percebre un salari, el 7,2% (7,7% d'homes i l'1,7% de dones) una pensió contributiva i el 9,9% (9,9% d'homes i el 10% de dones) una pensió no contributiva.

Conclusions

El dispositiu d'allotjament d'emergència es planteja per oferir un espai residencial a les persones que dormen al carrer. Ja en el moment de dissenyar-lo, s'assumeix que no totes les persones que pernoctaven al ras i eren conegudes pels serveis farien ús dels recursos del dispositiu. Tampoc era fàcil predir quines noves situacions de sensellarisme provocaria el confinament i, per tant, es feia impossible aproximar la demanda davant una situació tan extraordinària.

Les dades presentades en aquest article suggereixen que el dispositiu va atendre majoritàriament persones amb poca trajectòria de carrer i gent que es va quedar sense lloc on viure a causa de la pandèmia. Només un 46% dels homes i un 43% de les dones manifestaven estar dormint al carrer just abans de ser allotjades en algun dels nous centres. La resta provenien de situacions de mal allotjament com pisos o immobles ocupats o habitacions rellogades, de viure a casa de familiars o coneguts, de pensions que van tancar al començar el confinament i moltes altres situacions que poden classificar-se dins de les moltes categories d'exclusió residencial. A més a més, el 37% de les persones entrevistades portaven menys de sis mesos en situació de sensellarisme i el 27% s'hi van quedar amb motiu de la covid-19.

El dispositiu d'allotjament d'emergència va ser més utilitzat per persones amb poca trajectòria de vida al carrer que per les persones que ja tenien llarga experiència sobrevivint dormint al ras. La pandèmia i els estralls que el confinament va causar en els ingressos de la població més empobrida de la ciutat ha evidenciat la fina línia que separa les situacions de sensellarisme i exclusió residencial que queden recollides a les categories ETHOS (Edgar, 2012).

Les dades recollides pels equips d'intervenció social a l'espai públic de l'Ajuntament de Barcelona de l'última dècada ja apuntaven cap a un increment de la proporció de les persones que alternaven la pernoctació al carrer amb solucions residencials precàries (Sales, 2019). Atenent a les dades disponibles aquí exposades, les persones que han utilitzat el dispositiu d'emergència han estat les que portaven menys temps al carrer i les que provenien de situacions de precarietat residencial.

Durant el temps de funcionament del dispositiu sempre van haver-hi places disponibles, de manera que els allotjaments es van anar adaptant a la demanda. La barrera per a l'entrada de les persones que no en van fer ús no va ser doncs la saturació, sinó la no adequació del tipus d'allotjament ofert a les seves necessitats o expectatives. La consciència que els dispositius d'emergència no ofereixen solucions residencials a llarg termini, el rebuig a les solucions col·lectives o la por a perdre la lliure mobilitat en moments de confinament són algunes de les raons que expressaven les persones que es quedaven al carrer per rebutjar l'oferiment dels equips d'intervenció social a l'espai públic.

El fet que en el moment de màxim desplegament del dispositiu d'allotjament extraordinari els equips de carrer municipals comptabilitzessin fins a 900 persones dormint al carrer (abril i maig del 2020) confirma que només una part de les persones en situació de carrer van acudir als espais habilitats. Per sostenir l'atenció a les persones que no es van acollir al dispositiu, els serveis socials municipals i les entitats socials van adaptar serveis d'alimentació, menjadors socials i serveis d'higiene (Ajuntament de Barcelona, 2020), ampliant-ne la capacitat i creant recursos per reforçar l'oferta existent.

La crisi sanitària ha posat de manifest les carències dels recursos residencials amb habitacions col·lectives. Moltes ciutats porten anys am-

pliant la capacitat d'atenció i d'allotjament temporal a centres amb habitacions individuals i espais que respecten la intimitat i l'autonomia de les persones molt millor que les fileres de lliteres. Ara ja no és només una qüestió de qualitat en l'acompanyament social sinó també de salut pública. A Barcelona ha estat molt més senzilla la gestió de les mesures de prevenció del contagi de la covid-19 en els centres residencials amb habitacions simples o en els programes de pisos que en els centres amb habitacions múltiples amb lliteres. Aquests últims han requerit una reordenació dels espais i una pèrdua temporal de places que s'ha mantingut fins entrat l'any 2022. Sabem que els projectes basats en l'accés a l'habitatge o a centres d'estada temporal amb habitacions individuals responen millor a les necessitats de les persones sense llar que altres recursos.

El dispositiu d'allotjament d'emergència comptava amb equipaments de diferents tipologies perquè la necessitat de posar-lo en marxa en molt poc temps així ho va requerir. A mesura que avançaven els mesos, es va anar gestionant per tancar els grans centres i mantenir en funcionament els que oferien més confort a les persones residents i una atenció més personalitzada. Tot i que els dos pavellons de la Fira de Barcelona van arribar a allotjar més de 400 persones, les condicions de ventilació, les distàncies i les mesures de prevenció van permetre que només es produïssin 31 casos de covid-19, que van ser derivats al sistema sanitari. Però la crisi sanitària reforça la idea que qualsevol allotjament no és millor que el carrer, que és imprescindible mantenir alts estàndards de qualitat en l'atenció i l'allotjament i que s'ha de treballar mantenint en l'horitzó l'accés a l'habitatge de les persones ateses.

La inestabilitat residencial que afecta una part creixent de la població de l'àrea metropolitana de Barcelona ha provocat aquesta demanda d'allotjament d'emergència que es va anar corregint a partir de la fi del confinament estricte del març al maig del 2020. Moltes persones ateses van anar recuperant una habitació de lloguer o una solució residencial precària a Barcelona o als voltants, però segueixen en una situació molt fràgil. Aquestes dades haurien d'impulsar l'interès per les polítiques preventives.

Referències bibliogràfiques

- Ajuntament de Barcelona. (2020). *Barcelona destinarà 1 milió d'euros a reforçar els projectes d'alimentació de la mà de les entitats socials*. Recuperat 7 abril 2022, de <https://ajuntament.barcelona.cat/premsa/2020/06/03/barcelona-destinara-1-milio-deuros-a-reforcar-els-projectes-dalimentacio-de-la-ma-de-les-entitats-socials/>
- Ajuntament de Barcelona. (2021). *El Recompte 2021 visualitza 895 persones dormint als carrers de Barcelona i 3.046 allotjades en equipaments*. Recuperat 7 abril 2022, de <https://ajuntament.barcelona.cat/premsa/2021/05/20/el-recompte-2021-visualitza-895->

persones-dormint-als-carrers-de-barcelona-i-3-046-allotjades-en-equipaments/

- Ajuntament de Madrid. (2018). *IX Recuento Nocturno de Personas sin Hogar*. Recuperat 7 abril 2022, de <https://www.madrid.es/portales/munimadrid/es/Inicio/Servicios-sociales-y-salud/Servicios-sociales/Publicaciones/IX-Recuento-Nocturno-de-Personas-sin-Hogar/?vgnextfmt=default&vgnextoid=3ef302fc13557610VgnVCM2000001f4a900aRCRD&vgnnextchannel=2a26c8eb248fe41>
- Cabrera, P., Rubio, M., i Blasco, J. (2008). *Quién duerme en la calle: Una investigación social y ciudadana en favor de las personas sin hogar*. Obra Social Caixa Catalunya
- De Inés, A., Guzman, G., Verdaguer, M., i Contreras, M. F. (2019). *El sensellarisme a Barcelona. Evolució i joves en situació de sensellarisme*. Xarxa d'Atenció a les Persones Sense Llar, Ajuntament de Barcelona.
- Edgar, B. (2012). The ETHOS definition and classification of homelessness and housing exclusion. *European Journal of Homelessness*, 6(2), 219-225.
- FEANTSA. (2018). *Third Overview of Housing Exclusion in Europe 2018*. FEANTSA.
- FEANTSA, i Fundació Abbé Pierre. (2020) *Fifth Overview of Housing Exclusion in Europe 2020*. FEANTSA.
- Sales, A. (2019). *Qui dorm al carrer a Barcelona? Característiques de la població sense sostre de la ciutat segons les dades dels equips municipals d'intervenció social a l'espai públic*. Àrea de Drets Socials de l'Ajuntament de Barcelona i Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona.

Proposta per a la participació de les famílies d'interns de centres penitenciaris a Catalunya. Posant en valor el rol de les famílies¹

Proposal for the involvement of families of inmates at prisons in Catalonia: highlighting the role of families

Alberto Caballero Marcos²

ORCID: 0000-0002-8037-8921

Núria Pujol Serna³

ORCID: 0000-0002-8246-6829

Recepció: 24/01/22. Revisió: 27/02/22. Acceptació: 23/03/22

Per citar: Caballero Marcos, A., i Pujol Serna, N. (2022). Proposta per a la participació de les famílies d'interns de centres penitenciaris a Catalunya. Posant en valor el rol de les famílies. *Revista de Treball Social*, 222, 93-113. <https://doi.org/10.32061/RTS2022.222.05>

Resum

L'article presenta propostes per promoure i facilitar la participació de les famílies com a agents de canvi en els processos de reinserció de les persones privades de llibertat a les presons catalanes. El document parteix, d'una banda, del programa marc del Model de Participació i Convivència dels centres penitenciaris de Catalunya (en endavant, MPiC) que ha anat desenvolupant la Secretaria de Mesures Penals, Reinserció i Atenció a la Victima (en endavant, SMPRAV) del Departament de Justícia de la Genera-

1 Diversos professionals del treball social dels centres penitenciaris Brians 2 i Lledoners van participar inicialment en la redacció d'aquest document, que va comptar amb la col·laboració i validació de la direcció dels SSEP, del Servei de Medi Obert i Serveis Socials i de les caps de programes de treball social dels centres penitenciaris de la província de Barcelona.

2 Diplomada en Treball Social i graduada en Sociologia. Àrea de Serveis Socials d'Execució Penal de Barcelona. Centre Penitenciari Lledoners. Secretaria de Mesures Penals, Reinserció i Atenció a la Victima, Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya. alberto.caballero@gencat.cat

3 Graduada en Treball Social. Treballadora social de l'Àrea de Serveis Socials d'Execució Penal de Barcelona. Secretaria de Mesures Penals, Reinserció i Atenció a la Victima, Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya. npujol@gencat.cat

litat de Catalunya. D'altra banda, té com a referència la idea que el rol actiu com a agent de canvi de l'entorn sociofamiliar de les persones internes és fonamental per garantir processos de reeducació i reintegració social, de desistiment de delictes i per evitar la reincidència delictiva, objectiu últim del model de rehabilitació de les presons catalanes, juntament amb la protecció a les víctimes. L'article posa en valor el rol dels treballadors socials per liderar aquests projectes, en el marc del treball dels equips multidisciplinaris, i el rol dels Serveis Socials d'Execució Penal (en endavant, SSEP). Per acabar, es presenta una experiència participativa de famílies al centre penitenciari Brians 2 en el marc del MPiC.

Paraules clau: Participació, família, vincles, reinserció, desistiment.

Abstract

This paper sets out proposals to foster the participation of families as agents of change in the reintegration processes of inmates in Catalan prisons. The document focuses firstly on the Model for Participation and Coexistence of Prisons in Catalonia (hereinafter, MPiC) framework programme, pursued by the Secretariat for Criminal Measures, Rehabilitation and Victim Support, (hereinafter SMPRAV) of the Catalan Ministry of Justice. Secondly, it points to the notion that an active function from the social and family circle of inmates as agents of change plays a crucial role in the assurance of successful social reintegration and re-education, in the avoidance of recidivism and in the delivery of victim protection. The paper highlights the role of social workers in leading these projects, within the framework of multidisciplinary teams, as well as the role of Criminal Enforcement Social Services (hereinafter, SSEP). Lastly, it sets out a family participation experience undertaken at Brians 2 prison as part of the MPiC.

Keywords: Participation, family, bonds, reintegration, avoidance of recidivism.

1. Introducció

El MPiC és un model d'organització i funcionament que el Departament de Justícia (s. d.) ha desplegat a les presons catalanes en els darrers anys i que descriu així:

fomenta la participació i la interacció de tots els agents de la institució i requereix la implicació de tots els professionals, entitats col·laboradores i de voluntariat, interns i famílies. (...) marca la creació d'un clima social i de convivència amb valors prosocials en les unitats residencials afavorint l'autonomia i promovent la participació de l'intern.

Així doncs, implica un canvi en l'organització dels serveis d'execució penal⁴ amb l'objectiu de reforçar el caràcter rehabilitador i reeducador d'aquests serveis. Aquest model vol anar més enllà de provocar canvis en el comportament delictiu, promovent que les persones internes s'integrin i formin part activa de la seva comunitat, com a ciutadans de ple dret.

Un dels objectius principals de l'aplicació d'aquest model és millorar la implicació i participació de les famílies en els processos de rehabilitació i reinserció social de les persones internes que es construeix sobre una de les evidències que la criminologia ha posat de manifest: la importància dels vincles familiars per afavorir la no-reincidència.

La literatura científica destaca el rol de les famílies com un agent clau en els processos de transició i reinserció a la comunitat de les persones que compleixen una pena privativa de llibertat. Així, "tant durant el període d'empresonament com en la transició a la llibertat i el postpenitenciari la família ocupa un rol central. Durant l'empresonament la família serà per molts empresonats una font essencial de suport" (Ibàñez Roig i Pedrosa Bou, 2017, p. 3.) Jardine (2017) assenyala que cal promoure més el contacte familiar mentre la persona està empresonada, i fer-ho no només a través de les visites familiars, les sortides programades i els permisos, sinó a través de les entrades de la família a la presó atès que pot crear noves oportunitats, no només per normalitzar les seves trobades sinó per reconèixer a les famílies en un rol actiu com a agents de canvi sense que, en cap cas, suposi un detriment de les obligacions de l'Administració Penitenciària.

Així doncs, l'objectiu de la guia que es presenta és orientar la intervenció del treball social en aquest àmbit, establint un marc teòric i metodològic que estableixi línies de treball. Cal tenir en compte que aquest ha de ser flexible per adaptar-se a la realitat social i organitzativa de cada centre.

L'article parteix del MPiC dels centres penitenciaris de Catalunya i desgrana quins són els agents bàsics que tenen relació amb la participació de les famílies. Fa una proposta pràctica d'accions que els centres poden desenvolupar per detectar necessitats socials en aquest àmbit; també proposa i explica projectes i/o actuacions per facilitar la participació de

4 Això és: centres penitenciaris, centres oberts i serveis socials d'execució penal.

les famílies i de les entitats socials (a través de les Taules de Participació Social⁵ (en endavant, TPS) dels centres o dels propis SSEP i, finalment, concreta quines són les funcions dels equips de treball social dins del model.

2. Contextualització

El marc de referència de la nostra proposta té, bàsicament, dues coordenades: d'una banda, l'existència d'un plantejament estratègic (el MPiC) que desplega l'administració penitenciària i que té com a objectiu el foment de la participació de les famílies i altres agents comunitaris de l'entorn de les persones privades de llibertat. En segon lloc, la importància que té l'entorn sociofamiliar de les persones internes en el seu procés de reinserció. Les famílies són agents de canvi que poden acompanyar processos de reinserció, i han de rebre un suport adequat. Entenem aquest procés com el període temporal que va des de la situació d'empresonament fins al retorn a la comunitat, a la vida en llibertat.

2.1. El MPiC: la participació de les famílies

El MPiC en la seva voluntat de millorar la convivència, el clima social i la participació de les persones internes, les seves famílies o entorns relacionals⁶ estableix que cal:

- Reduir la presonització i preparar la reincorporació de les persones internes a la comunitat com a ciutadans autònoms.
- Oferir experiències positives de vida sense violència que facilitin nous aprenentatges per a la convivència.
- Responsabilitzar les persones internes del seu procés i ajudar-les a tenir un rol actiu i compromès amb el seu projecte personal i en relació amb el seu entorn a partir d'experiències participatives que els suposin una referència vital.

La Guia metodològica del Model de participació i convivència (Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada, 2021) i el MPiC indiquen quins són els agents responsables de cada acció, els mecanismes de participació als mòduls residencials de les presons i orienta la participació de

5 Les Taules de Participació Social (TPS) dels centres d'execució penal són espais de consulta i participació entre els centres i les entitats col·laboradores i de voluntariat que treballen amb l'objectiu de la reinserció social de persones sotmeses a mesures penals. Fomenten la participació ciutadana; difonen la realitat rehabilitadora de la política penitenciària; organitzen activitats, i gestionen programes de reeducació i reinserció.

6 Entenem com a família aquelles persones del nucli familiar o agents socials de suport (amics, entitats tutelars...) que aporten el suport necessari durant el període de privació de llibertat. Aquest suport es pot resumir en cinc tipus d'intervencions interrelacionades: emocional, instrumental, informativa, de companyia i de validació (Ibáñez Roig i Pedrosa Bou, 2017). La mirada que utilitzem en aquest text sobre aquest concepte parteix de la idea que existeixen diferents models familiars que es creen i recreen en funció del context sociocultural, les possibilitats socioeconòmiques, demogràfiques, i les opcions personals i ideològiques (Roigé, 2006).

les famílies. En aquest sentit, esmenta que famílies i entitats socials són dos dels agents del model. Estableix el següent:

La família, amb el suport i l'assessorament dels equips de treball social penitenciari, té un paper important en el procés de canvi de l'intern i en la consolidació dels objectius planificats en el Pla Individual de Treball: s'ha de donar suport als mateixos familiars com a agents de canvi (Departament de Justícia, s. d., p. 7).

Esmenta també que, a més, "la participació de les entitats en el procés de resocialització a través de les TPS⁷ permet l'establiment de xarxes de suport, tant dins com fora dels centres penitenciaris, les quals faciliten una correcta i progressiva transició de l'intern a la comunitat" (Departament de Justícia, s. d., p. 8).

Dins del marc de seguretat i reglamentari dels centres penitenciaris, aquesta nova forma de govern recomana disposar d'un document de referència que estableixi com s'ha de desenvolupar la participació de les famílies en el nou marc organitzatiu. Concretament que:

- Proposi i concreti com ha de ser la participació de les famílies de les persones internes en els diferents centres penitenciaris.
- Orienti la intervenció dels professionals que depenen dels SSEP⁸ en l'aplicació i execució de les mesures que formen part de les seves funcions tècniques, en el marc del treball multidisciplinari.
- Serveixi com a proposta de treball en l'aplicació del MPiC en la branca estratègica de la participació de les famílies.
- S'integri dins dels plans funcionals dels centres penitenciaris.
- Posi en valor el rol que poden desenvolupar els professionals del treball social en aquest context organitzatiu.

Les experiències desenvolupades fins al moment en aquest àmbit ens indiquen la necessitat de dedicar recursos professionals suficients. Conseqüentment, cal oferir a les famílies l'atenció i els recursos adequats per tal que puguin dur a terme aquest rol participatiu i això no impliqui una càrrega més al rol de suport als familiars interns que, a priori, acostumen a tenir assignat. A més a més, el suport de l'administració penitenciària

7 L'article 8 del Decret 329/2006, de 5 de setembre, pel qual s'aprova el Reglament d'organització i funcionament dels serveis d'execució penal a Catalunya, parla de la participació ciutadana. Diu que per aconseguir la finalitat resocialitzadora encomanada al Departament de Justícia es preveu la participació ciutadana, entesa com un dret fonamental de la ciutadania. La participació s'ha de coordinar a través de les TPS en l'àmbit penal i penitenciari, que actua com a òrgan consultiu i de relació amb les entitats col·laboradores i de voluntariat que treballen en els processos de reinserció social a Catalunya. Busca donar resposta a les necessitats de cada part que la compona.

8 Entenem que han de ser els SSEP els serveis que han de liderar la dinamització de la participació de les famílies als centres penitenciaris, en tant que tenen assignada la funció d'atendre-les en el context dels processos d'execució penal, i en col·laboració estreta amb la resta de professionals dels equips multidisciplinaris i d'acord amb les estratègies i la idiosincràsia de cada centre penitenciari.

a les famílies hauria d'anar acompanyat d'un reconeixement d'aquestes com a agent actiu del procés de reinserció.

El MPiC implica l'assumpció d'un canvi cultural en l'organització penitenciària. Requereix, d'una banda, superar la idea de les famílies com a agents passius, beneficiaris d'ajudes o simplement consumidors de serveis i recursos per donar resposta a les necessitats.

2.2. Les famílies en l'execució penal

El procés de privació de llibertat produeix, per la seva pròpia idiosincràsia, un debilitament dels vincles familiars i socials de la persona interna en relació amb el seu entorn i això podria ser causa de l'inici de la conducta delictiva. Per aquest motiu, reforçar aquests vincles esdevé un factor de protecció en la comissió de conductes antisocials i antinormatives (Martí i Cid, 2015; Savolainen, 2009, citats a Enjuanes, 2020, p. 41). Per tant, la rehabilitació penitenciària implicaria millorar les competències personals de les persones privades de llibertat (Ahumada i Grandón, 2015; Morata, 2014, citats a Enjuanes et al., 2016, p. 23) i afavorir que l'intern pugui participar en activitats del seu entorn comunitari, a través del contacte continuat amb l'exterior (Martí i Cid, 2015; Savolainen, 2009, citats a Enjuanes, 2020, p. 41).

Cid Moliné i Martí Olivé (2011) assenyalen que les teories del desistiment del delicte destaquen la importància del vincle familiar, i la necessitat d'acompanyament i suport a les persones internes durant el procés penal de trànsit a la comunitat i postpenitenciari, i que ha de permetre el desenvolupament d'una nova identitat no delictiva que s'aglutini al voltant de tres eixos: laboral, personal i social.

Ara bé, també és cert que en "la recerca internacional apareixien dubtes sobre el rol de la família en el desistiment per les pròpies dinàmiques familiars que també poden frustrar aquests processos" (Cid Moliné et al., 2019, p. 8). Els autors de *La família com a catalitzadora del procés de desistiment i reincidència* (2019) recullen el treball dut a terme pel grup "Desistiment de la delinqüència i polítiques de reinserció" de la Universitat Autònoma de Barcelona, que assenyala que "la prestació de suport també és una situació estressant per a les famílies i que, en determinats casos, pot generar situacions de conflicte. Així com el suport es veu vinculat al desistiment, el conflicte podrà ser un estímul negatiu" (Cid Moliné et al., 2019, p. 1). Així doncs, els autors assenyalen que la manera com el suport familiar es proporcioni i es gestioni per part de la persona que el rep pot arribar a produir dos processos totalment contradictoris i amb resultats ben diferents, atès que la família pot ser una font de narratives de desistiment gràcies al suport i atenció que presta, però també pot ser una font de tensió a causa de les dificultats socials i la pressió en què la família es troba com a conseqüència de l'encarcerament, que afecta molts àmbits: costos econòmics per l'increment de despeses i davallada dels ingressos, absència del rol parental per als fills i filles, problemes de salut mental, afebliment de les relacions, estigma i discriminació que senten moltes famílies, etc.

Els autors assenyalen que hi ha tres dimensions familiars interrelacionades on es gesten processos de desistiment: el suport familiar, la tensió viscuda i el conflicte familiar.

Les famílies perceben l'ajut al seu familiar, per un cantó, com un deure moral en el qual estan atrapades i, per una altra banda, la realització d'aquest suport és viscuda com a font de tensió que condueix a problemes relacionals a uns vincles ja afeblits per l'empresonament" (Cid Moliné et al., 2019, p. 6).

A això es pot sumar que les expectatives entre els membres de la família no coincideixin i l'encaix en la família durant el gaudiment de permisos sigui difícil i porti a conflictes. Donar suport és una tasca exigent que sovint demana sacrificis i pot generar tensions que poden derivar en conflictes que facin desaparèixer els efectes positius del suport. Per tant, les condicions socials en què les famílies senten que poden desenvolupar les seves tasques de suport als familiars que compleixen una pena privativa de llibertat és clau per a un acompanyament favorable al desistiment delictiu.

En aquest sentit, els treballadors socials en l'àmbit de l'execució penal són els professionals que han de conèixer els familiars o entorns relacionals i les seves intervencions han d'anar dirigides a la consecució d'una millora de les seves condicions de vida de manera que, arribat el moment de la incorporació progressiva de la persona privada de llibertat en el seu medi de convivència, aquest medi compti amb unes condicions i suports per part de les diferents administracions garants d'un acompanyament prosocial en el procés de trànsit a la comunitat.

El model de rehabilitació de les presons catalanes (Subdirecció General de Programes de Rehabilitació i Sanitat, 2011) ha centrat, històricament, les seves intervencions en la persona que ha comès un delictes basant-se en el sistema d'individualització científica fonamentat en criteris de la persona interna (personalitat, entorn social i familiar, delictiu, etc.), de manera que és en l'intern en qui recau la major part de responsabilitat del seu propi procés de reinserció. Ibàñez Roig i Pedrosa Bou (2018) assenyalen que el marc legal que envolta la pràctica penitenciària ha atribuït a les famílies un paper passiu en la reinserció (rarament les menciona, i quan ho fa les descriu com a subjectes en relació amb la regulació dels drets de les persones internes i amb un caràcter instrumental respecte a les necessitats de l'administració penitenciària). La llei tampoc preveu o regula una participació activa de les famílies durant la condemna que, a més, tingui en compte les seves necessitats. Tanmateix, les famílies adquireixen un verdader estatus d'agents de reinserció al ser equiparades amb els recursos comunitaris en tant que participen del procés de reinserció atès que reforcen vincles; proporcionen un suport de molt alt valor per fer front al procés penal en les seves diferents dimensions: emocional, econòmica, acolliment, acompanyament, supervisió (en establir límits per intentar protegir i allunyar l'individu d'aquestes fonts de risc) i detecció quan la persona

està passant per un mal moment, podent intervenir i ajudar la persona a mantenir un cert equilibri en la seva situació. Per tant, si bé la família no és reconeguda directament com a agent actiu en el procés de reinserció, sí que ho és de forma indirecta. El treballador social és el professional que ha d'estar a prop de la família per acompanyar-la en aquestes funcions que exerceix en el procés de reinserció. Aquesta responsabilització de les famílies en el procés de reinserció pot comportar riscos si implica un traspàs de la responsabilitat de l'administració penitenciària cap a les famílies, amb la qual cosa el suport de les famílies no seria un plus sinó un imperatiu.

D'altra banda, Ibàñez Roig i Pedrosa Bou (2018) afegeixen que cal tenir en compte que la protecció social continua dependent de la família com a productora i distribuïdora de benestar. L'arrelament del *familiarisme* a l'estat del benestar fa que la solidaritat familiar cobreixi importants llacunes no cobertes per les administracions públiques. En aquest context és necessari tenir present la importància de tenir en compte el gènere a l'hora d'analitzar la prestació de suport en l'impacte derivat de l'empresonament. Les seves conclusions assenyalen que les famílies:

- Provenen d'ambients afectius, però en contextos de desavantatge.
- Es produeixen variacions en la composició de les famílies durant l'empresonament.
- Existeix un debilitament dels vincles entre les persones internes, i en especial amb els seus fills i filles, les necessitats dels quals passen molt sovint desapercebudes en la societat.
- El suport és ofert per a un cercle petit i íntim, fonamentalment parelles i mares que tenen la categoria de referents familiars.

Parlem de les famílies, però hem de parlar sovint de dones que exerceixen el rol de cura, que tenen un paper central en la prestació de suport i són els punts de referència de les persones empresonades. Dones que amb freqüència conformen simetria amb les famílies monoparentals, moltes de les quals sense aquesta consideració, que suporten una enorme càrrega i pressió, sovint amb menors o persones dependents a càrrec, i que han de fer front a situacions econòmiques i socials complexes.

Per acabar, a la recerca de Cid Moliné et al. (2019) s'assenyala la falta d'acompanyament a les famílies en aquests processos, atès que reben poc suport de les administracions i organitzacions. Perquè la reintegració tingui èxit, cal assistir l'individu privat de llibertat, i també cal assistir de manera integral la comunitat on retorna, atès que la reinserció necessita la participació del capital social del territori i dels agents socials i comunitaris.

En molts països europeus existeixen entitats socials amb anys d'experiència que acompanyen les famílies i estan centrades a donar resposta i atendre les seves necessitats socials derivades de l'empresonament i són reconegudes per les respectives administracions penitenciaris⁹ L'activitat

⁹ Per ampliar informació, vegeu el document "Good Practice Collection" elaborat per l'Europris Family Relations Expert Group (2017).

de suport a les famílies de les experiències europees contrasta amb la situació a Catalunya, on la majoria d'entitats descriuen que:

la seva relació amb les famílies s'origina quan ho sol·liciten les pròpies persones empresonades a qui atenen i aborden problemàtiques de tipus pràctic com la impossibilitat de desplaçar-se als centres per realitzar les visites o els problemes d'interpretació de les condemnes (Ibàñez Roig i Pedrosa Bou, 2017, p. 19).

3. El treball social: impulsor de participació al sistema penitenciari

El model de rehabilitació de les presons catalanes (Subdirecció General de Programes de Rehabilitació i Sanitat, 2011) refereix que els professionals del treball social (que intervenen als centres penitenciaris i que s'organitzen al voltant dels SSEP) són els tècnics especialitzats en la intervenció familiar i acompanyament en els processos de transició a la comunitat. La seva intervenció està dirigida a detectar, diagnosticar, intervenir i avaluar les necessitats socials en persones que es troben privades de llibertat així com en el seu entorn familiar o relacional, tot de manera coordinada amb la xarxa comunitària.

D'altra banda, el *Protocol de Serveis Socials d'Execució Penal de Barcelona* (Departament de Justícia, 2005) assenyala que els seus objectius són:

- Afavorir la inserció social de les persones privades de llibertat o sotmeses a mesures alternatives.
- Disminuir les conseqüències produïdes per l'ingrés en un centre penitenciari en l'entorn familiar.
- Potenciar els factors protectors de qualitat de vida tant en l'interne com en la família o entorn relacional mitjançant mecanismes d'assessorament, informació, orientació i protecció amb la finalitat de reduir o prevenir factors de risc que poden influir en la reincidència delictiva.

Sobre el foment de la participació de grups i comunitats, Rivas Huesa (2002) assenyala dues idees: la primera és que el treball social ha de promoure la participació dels individus i dels grups estimulants i fomentant l'establiment de relacions conscients solidàries. La segona és que parlar de participació en treball social exigeix uns aclariments sobre els conceptes relacionats i sobre el marc en què aquesta participació s'inscriu. "Participar significa prendre part activa en alguna cosa que a una persona li interessa, però difícilment es pot participar en alguna cosa si no s'és autònom per prendre decisions" (p. 198).

En relació amb la participació democràtica, Martínez Navarro (1990) assenyala, d'una banda, que "la participació és un requisit metodològic en treball social, perquè treball social i democràcia coincideixen en el seu

valor bàsic: la llibertat fonamental de l'ésser humà per ser protagonista de la seva vida" (p. 69) i, de l'altra, que:

És una participació directa i immediata en la vida social que les persones poden contribuir a la formació d'idees i a la definició d'un ideal (...) com poden col·laborar en la determinació de les alternatives que donaran forma al seu futur" (p. 94).

A més, cal tenir en compte que el treball social requereix una comprensió global i multidimensional de les situacions socials. La intervenció des d'aquesta disciplina es duu a terme amb individus, famílies, grups i altres actors de la vida social. Una dimensió que va més enllà dels subjectes, tal com indica Barbero (2008) i, com esmenta Cortés (2014), la comunitat ha estat tradicionalment objecte d'intervenció del treball social.

En aquest sentit, el MPiC ofereix a les persones internes una *experiència participativa* amb capacitat de decisió (dintre del marc de seguretat i reglamentari) garant d'autonomia personal per participar en altres àmbits de la societat en tant que ciutadans. Per tant, la participació és una eina pedagògica vital. Les persones aprenen per i en els processos de participació amb l'estudi i el reconeixement de les relacions socials significatives.

Seguint amb Rivas Huesa (2002), aquesta senyala que en el treball social hi ha projectes en què la participació no es troba en el cor de l'estratègia, sinó en una perspectiva que es limita a la prestació i consum de serveis. Contràriament, altres situen la participació en el seu context concret, prenen com a punt de partida les desigualtats i busquen combinar la democràcia representativa i la democràcia directa amb l'objectiu d'influir en els processos de decisions. Aquests projectes es basen en un concepte de societat civil on el ciutadà és un interlocutor inalienable.

El MPiC i, en concret, la proposta que presentem, implica un punt d'inflexió cultural en la història de la institució penitenciària. Requereix, per un cantó, considerar els subjectes (persones internes i famílies) no com a agents passius beneficiaris d'ajudes i suport, sinó com a agents actius. Per un altre cantó, implica renunciar als tecnicismes que donen seguretat i fonamenten la idea que existeixen tècniques adequades per a cada problema social.

La revisió de la bibliografia existent al voltant de la metodologia d'intervenció en treball social ens permet afirmar que la disciplina disposa de tècniques i mètodes de treball adequats per a la intervenció comunitària i la promoció de la participació de grups socials. En aquest sentit, les primeres conceptualitzacions de la metodologia d'intervenció en treball social van establir l'existència de tres àmbits d'intervenció social, un dels quals és el comunitari (Colomer, 1979). Altres autors, com Barbero i Cortés (2005) o Lillo i Roselló (2001), estableixen metodologies de treball diferents, però que mantenen un tronc comú. També proposen eines de treball concretes per animar la participació i la dinamització de grups i comunitats, les quals formen part de la disciplina (Barbero i Cortés, 2005).

A més, el model de rehabilitació de les presons catalanes (Subdirecció General de Programes de Rehabilitació i Sanitat, 2011) té com a eix vertebrador el treball en equips multidisciplinaris, cosa que implica la participació dels professionals de tots els àmbits que intervenen en un centre penitenciari (educació social, tècnics penitenciaris, sanitat, formació, laboral, etc.). Conseqüentment, considerem que les intervencions que presentem a continuació s'han de desenvolupar en el marc del treball multidisciplinari. La promoció del rol participatiu de les famílies, liderada pel treball social, necessita anar acompanyada de la implicació de la resta d'agents que formen part del sistema.

4. Guia per a la participació de les famílies

Entenem que hi ha cinc àmbits en els quals es poden desenvolupar projectes de participació adreçats a familiars. A partir d'aquesta agrupació, es presenten algunes accions i projectes que ja funcionen en algun dels centres penitenciaris catalans; altres que estan en estudi/preparació i altres que són propostes encaminades a donar resposta a realitats familiars/socials presents en aquest àmbit de treball. Entenem la següent proposta com una guia metodològica per orientar la intervenció dels professionals del treball social, una guia que ha de ser flexible per adaptar-se a la idiosincràsia de cada servei i a cada realitat organitzativa i social concreta.

4.1. En l'àmbit del tractament

Taula 1. Projectes en l'àmbit del tractament

Tipus d'intervenció	Descripció	Objectius principals
Protocol d'Intervenció Conjunta amb Famílies (PICFA).	Protocol d'activació d'espais d'intervenció conjunta amb persones internes, famílies i els professionals dels centres. Permet organitzar trobades d'interns, famílies i professionals per treballar, en aquests espais, objectius del pla de treball.	<ul style="list-style-type: none"> - Acompanyar i orientar les famílies i/o referents socials. - Oferir un espai de diàleg conjunt als familiars i/o referents socials (intern – família – equips multidisciplinaris). - Donar a conèixer a les famílies i/o referents socials tots els elements que entren en joc en el procés de tractament, per tal de fer-los sentir part activa.

Compartint la pràctica professional

Proposta per a la participació de les famílies d'interns de centres penitenciaris a Catalunya.
Posant en valor el rol de les famílies

<p>Programa Marc d'Intervenció Grupal amb Famílies (PMOC).</p>	<p>Programa d'intervenció grupal amb famílies de persones privades de llibertat.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Atendre necessitats familiars derivades de l'ingrés a presó i del procés de tractament/rehabilitació. - Establir un vincle professional de confiança i suport per tal de vincular-los al procés penitenciari de l'intern. - Motivar les famílies i referents a participar en el procés penitenciari i en els programes de tractament. - Facilitar estratègies d'afrontament adequades per prevenir la reincidència delictiva. <p>Explicar el procés d'externalització i adaptació progressiva al medi extern. Donar a conèixer la xarxa de recursos comunitària.</p>
<p>Pla de transició de la presó a la comunitat i programes de suport a la llibertat definitiva.</p>	<p>Conjunt d'actuacions professionals dirigides a preparar el trànsit entre el medi tancat i el medi obert o la llibertat definitiva (intervenció grupal).</p>	<p>- Preparar el procés de transició entre l'internament i la vida en llibertat.</p>
<p>Projectes de comunicacions entre famílies i persones internes (videoconferències).</p>	<p>Tres tipus de videoconferència:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Videoconferències entre persones internes en CP o centres educatius de justícia juvenil. 2. Videoconferències entre persones internes i familiars que viuen a l'estranger. 3. Videoconferències entre persones internes i familiars per raons socials a les seus dels SSEP. 	<p>- Facilitar el manteniment del contacte i vincles sociofamiliars de les persones privades de llibertat.</p>

Font: Elaboració pròpia.

4.2. Participació en els òrgans de decisió i/o activitats a les unitats residencials dels centres penitenciaris:

Taula 2. Projectes a les unitats residencials

Tipus d'intervenció	Descripció	Objectius principals
<p>Referents d'acollida adreçats a informar i atendre els familiars abans que les persones que ingressen en un CP o immediatament després mitjançant la implementació de la figura de referent d'acollida.</p> <p>Programa marc de treball social grupal amb famílies (Departament de Justícia, 2018), en concret, el subprograma Famílies d'interns primaris.</p>	<p>Conjunt d'actuacions adreçades a informar i acollir en relació amb el procés penitenciari, organització dels centres, professionals de referència, etc.</p> <p>Podrà incloure's la visita dels familiars als interns dels centres penitenciaris.</p>	<p>Informar, orientar i assessorar sobre el funcionament dels processos d'execució penal a persones internes i les seves famílies.</p> <p>Promoure el coneixement sobre els centres d'execució penal a persones alienes a l'àmbit.</p>
<p>Comissions de les unitats residencials.</p>	<p>Els professionals del treball social hauran de participar en les comissions de les unitats residencials quan hi hagi temes a l'ordre del dia relacionats amb la seva competència tècnica.</p> <p>Podrà incloure's la participació de les famílies de persones internes.</p>	<p>Promoure la participació de les persones internes i de les seves famílies en el funcionament ordinari de les unitats residencials (mòduls).</p>
<p>Reforçadors de la convivència i ambientals.</p>	<p>Fa referència a les diferents activitats que tenen com a objectiu principal reforçar els vincles entre les persones internes i els seus familiars, organitzades dins de les unitats residencials.</p> <p>Exemples d'activitats d'aquest tipus:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Visites i coneixement del funcionament de les unitats residencials. 2. Trobada entre delegats de mòdul amb les seves famílies. 	<p>Reforçar els vincles relacionals entre les persones internes i les seves famílies.</p> <p>Informar, orientar i assessorar els familiars de persones internes sobre el funcionament de les unitats residencials.</p> <p>Celebrar dates socialment i simbòlicament significatives.</p>

Font: Elaboració pròpia.

4.3. Activitats transversals del centre

Taula 3. Activitats transversals del centre

Tipus d'intervenció	Descripció	Objectius principals
Participació de les famílies en les activitats que organitza el centre.	<p>Fa referència a aquelles activitats que s'organitzen al centre penitenciari en les quals pot valorar-se l'assistència i participació activa de les famílies en l'organització i gestió de l'activitat.</p> <p>Exemples:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Festa de la Mercè, Nadal. - Festa de final de curs de l'Escola d'Adults. - Fira d'Entitats. - Dia de les Famílies. - Festa de Reis. - Dia del Pare. - Xerrades i tallers. - Taules rodones. 	<p>Reforçar els vincles relacionals entre les persones internes i les seves famílies.</p> <p>Informar, orientar i assessorar els familiars de persones internes sobre el funcionament de les unitats residencials.</p> <p>Celebrar dates socialment i simbòlicament significatives.</p> <p>Promoure i facilitar l'exercici de rols parentals a les persones internes.</p>

Font: Elaboració pròpia.

4.4. Participació de les famílies a les taules de participació social dels centres penitenciaris

Taula 4. Projectes de participació de les famílies a les TPS

Tipus d'intervenció	Descripció	Objectius principals
Participació de les famílies a les TPS de 2n nivell.	<p>Un representant de les famílies dels interns podrà participar en la taula de participació social com a agent actiu. Els centres penitenciaris, juntament amb els professionals del treball social, hauran de promoure i facilitar l'autoorganització de les famílies per l'elecció dels seus representants per mitjans democràtics.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Promoure l'extensió de la representació i de la cultura democràtica. - Promoure l'autoorganització de les famílies. - Informar, orientar i assessorar els familiars de persones internes sobre el funcionament dels centres d'execució penal.

Font: Elaboració pròpia.

4.5. Programes que facilitin la continuïtat de l'exercici dels rols familiars

Taula 5. Projectes d'exercici dels rols familiars

Tipus d'intervenció	Descripció	Objectius principals
Actuacions en el marc del reglament penitenciari.	Promoure l'ús de les diferents possibilitats que ofereix el reglament per proposar mesures que facilitin l'exercici dels rols familiars. ¹⁰	Reforçar els vincles relacionals entre les persones internes i les seves famílies. Facilitar l'exercici dels rols de pare o mare.
Projectes desenvolupats als centres penitenciaris orientats al reforç del desenvolupament dels rols familiars. Programes de responsabilitat parental positiva.	Fa referència a totes aquelles actuacions que s'organitzen als centres penitenciaris, aprofitant els espais disponibles. Gestió de la ludoteca. Programa de suport escolar. Activitats i adequació d'espais en el departament de comunicacions que facilitin el rol parental: - Dotació de material didàctic i facilitador de la relació. - Adequació d'espais oberts de jocs comuns. - Millores ambientals en els espais de vis a vis. Activitats d'espais exteriors. - Celebració d'aniversaris.	Reforçar els vincles relacionals entre les persones internes i les seves famílies, en especial amb els fills i filles menors d'edat. Facilitar l'exercici dels rols familiars.

Font: Elaboració pròpia.

4.6. Funcions dels treballadors socials

Els professionals del treball social, amb la col·laboració de la resta de professionals de l'equip multidisciplinari, establirà estratègies d'intervenció amb les famílies, en funció de l'avaluació de necessitats feta

¹⁰ Exemples: tutories i activitats escolars; acompanyament a visites mèdiques de familiars; participació en activitats comunitàries familiars; activitats esportives, cura de familiars, activitats domèstiques, etc.

prèviament. Tindrà en compte les demandes presentades per les persones internes i les seves famílies.

En aquest sentit, els treballadors socials centraran les seves accions, dins el MPiC, en:

- Fer el rol d'enllaç entre els centres penitenciaris, l'entorn familiar i els recursos i serveis comunitaris.
- Promoure espais d'intervenció conjunta amb les famílies en els processos de tractament de les persones internes: elaboració i implementació dels programes d'intervenció individuals, activació d'espais d'intervenció individuals, grupals i comunitaris.
- Organitzar intervencions amb les famílies per iniciar el procés de reintegració social a través de les sortides.
- Liderar les intervencions de la transició a la vida en llibertat definitiva orientant, informant i assessorant.
- Facilitar les derivacions, l'accés i les coordinacions als recursos i serveis de la xarxa comunitària.
- Valorar i facilitar la participació de les famílies i/o referents socials de les persones internes en les activitats que s'organitzen als centres penitenciaris.
- Valorar, facilitar i dinamitzar la participació de les famílies i/o referents socials de les persones internes en les activitats que s'organitzen als centres penitenciaris tant transversalment com en les unitats residencials.

5. Una experiència de participació amb famílies al centre penitenciari Brians 2

En diverses unitats residencials del centre penitenciari Brians 2 estan consolidats i funcionen amb regularitat els consells de mòdul. Les famílies dels interns tenen l'oportunitat de visitar dos cops l'any les unitats residencials on es desenvolupa el MPiC. En la preparació d'aquesta visita de *portes obertes*, hi participen totes les persones internes, tinguin família o no, i són elles mateixes qui mostren als seus familiars on i com viuen. Aquestes visites tenen els següents objectius:

- Reforçar els vincles entre família-interns-professionals de l'equip multidisciplinari.
- Informar les famílies.
- Reduir el sentiment d'ansietat i d'incertesa que provoca l'estada d'un familiar en un centre penitenciari.
- Mostrar la tasca dels tècnics especialistes de presons, encarregats de la vigilància, en la seva vessant professional centrada en l'atenció a les persones. Aquesta figura és clau per dur a terme qualsevol acció participativa.

En aquest sentit, al mòdul 7 del centre va desenvolupar-se un projecte pilot de participació de les famílies en els consells de la unitat residencial.

L'objectiu d'aquesta prova pilot era que les famílies:

- Coneguessin el funcionament dels consells perquè s'integressin en la seva dinàmica.
- Identificar i iniciar propostes participatives, raonables i viables dins el marc normatiu i de seguretat propi d'un centre penitenciari, a fi que entre totes les parts concretéssim com havia de ser la participació.
- Reforçar la convivència i la millora ambiental a la unitat residencial.

Així doncs, en el marc d'una de les visites de famílies a la unitat residencial, al desembre del 2018 es va emplaçar les famílies a participar en els consells de mòdul. De 62 famílies que van visitar el mòdul, 26 van mostrar-se interessades. Atenent el grau de compromís i disponibilitat dels participants, es va crear un grup motor (persones amb un elevat grau de compromís i disponibilitat) i un grup rotatiu (persones amb menys grau de compromís i disponibilitat).

Entre febrer i desembre de l'any 2019, les famílies es van sumar un cop al mes als consells de la unitat on s'arribaven a acords per ajudar i col·laborar amb les persones internes a assolir els seus objectius en les activitats proposades i en la gestió del dia a dia de la unitat, fixades en l'ordre del dia de les reunions.

Aquesta col·laboració va ampliar-se al llarg de l'estiu. Les famílies es van oferir per definir, crear i liderar activitats d'acord amb les seves habilitats. La idea central era organitzar i dirigir les activitats a partir de les seves capacitats i interessos amb un eix temàtic que orientés i donés coherència al contingut. En aquesta ocasió va triar-se el mar com a eix temàtic i van organitzar-se vuit sessions de contingut divers:

- Club de lectura: *Moby Dick*.
- Cinefòrum.
- Nutrició i cuina creativa.
- Documental i debat.
- Taller de dibuix.
- Scrapbooking.
- Taller de filosofia.
- Concert de violoncel.

Les activitats dirigides pels familiars van comptar amb una alta participació de les persones internes i la col·laboració d'entitats socials.

La valoració global de l'experiència, tant per part dels professionals com dels familiars i els interns, va ser molt positiva. Les activitats organitzades de forma regular i en aquest format participatiu van ajudar a generar a la unitat residencial un clima de convivència positiva, col·laboració i ajuda mútua entre les persones internes. En les dinàmiques d'avaluació

de l'experiència que va tenir lloc entre professionals interns i familiars van identificar-se els següents beneficis: la transparència, la confiança, la participació, l'equip, el compromís, l'alegria, la normalització i la comunitat.

6. Conclusions

Els professionals del treball social són els tècnics especialitzats en la intervenció familiar i acompanyament en els processos de transició a la comunitat. Històricament, aquests han estat conscients que el suport social i familiar quan les relacions són saludables són factors protectors de primer ordre i claus en el procés de reinserció. La seva inclusió en el procés de reinserció, al costat de la col·laboració de la xarxa comunitària i les entitats socials col·laboradores, de voluntariat i especialitzades permet capacitar i apoderar la família per ser un agent actiu de primer ordre.

La família, com hem vist, pot ser un catalitzador del procés de desistiment del delictes, però alhora les mateixes dinàmiques familiars també poden frustrar aquests processos si no reben el suport adient.

És en aquest espai d'intervenció on el treballador social ha de jugar un rol clau. Com s'ha apuntat anteriorment, aquests professionals tenen l'encàrrec de conèixer la situació social de la família i/o entorn relacional dels interns. El treball social, amb l'aval i suport necessari de l'administració penitenciària, ha de fer un pas endavant per dur a terme no només les funcions que ja té assignades, sinó també liderar nous projectes de participació de les famílies que les ressituïn en un context que, fins fa poc temps, els ha atorgat un rol passiu. Aquesta participació de les famílies ha d'anar acompanyada d'ajuts econòmics, una atenció i una informació acurada.¹¹

La professió disposa de les eines metodològiques i tècniques necessàries per dinamitzar i organitzar processos participatius com els que es proposen. Així mateix, el treball social ocupa una posició estratègica en l'impuls de la participació de les famílies en el medi penitenciari, atès que disposa de l'encàrrec organitzatiu d'atendre-les i el d'intervenir en els processos de transició a la comunitat, en coordinació amb els recursos i serveis de la xarxa comunitària.

D'altra banda, és important tenir en compte que una proposta com la que es presenta ha de poder adaptar-se a la idiosincràsia de cada centre penitenciari i donar resposta a les necessitats socials dels seus usuaris. Per aquest motiu, i en el marc de la intervenció multidisciplinària, ha de tenir un plantejament flexible.

Per acabar, entenem que una proposta com la que presentem hauria de formar part d'una estratègia més ampla d'intervenció i atenció a les famílies de persones privades de llibertat. Aquesta estratègia hauria de

¹¹ Per millorar aquest punt, una proposta passa per crear referents professionals d'acollida per a les famílies en cada equip de treball social assignat als centres penitenciaris. La seva funció seria la d'informar de forma immediata i acurada dels dubtes que es presenten davant l'inici d'un procés de privació de llibertat.

tenir en compte la complexitat de la realitat penitenciària, així com la diversitat de necessitats de les seves persones usuàries, i ser reflex de com els serveis d'execució penal volen atendre la realitat social d'aquest àmbit de les polítiques socials.

Referències bibliogràfiques

- Barbero, J. M. (2008). *El treball social en acció. Mètode i autogestió de la pràctica professional*. Impuls a l'acció social.
- Barbero J. M., i Cortés, F. (2005). *Trabajo Comunitario, organización y desarrollo social*. Alianza Editorial.
- Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. (2021). *Guia metodològica del Model de participació i convivència (MPiC)*. Generalitat de Catalunya. Recuperat 19 abril 2022, de http://cejfe.gencat.cat/web/.content/home/publicacions/debat/Debat_a_bat_guia_MPIC_abril_2021_cat.pdf
- Cid Moliné, J., i Martí Olivé, J. (2011). *El proceso de desistimiento de las personas encarceladas. Obstáculos y apoyos*. Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada, Departament de Justícia, Generalitat de Catalunya. UAB. Recuperat 19 abril 2022, de https://ddd.uab.cat/pub/worpaper/2011/132424/prodesper_a2011iSPA.pdf
- Cid Moliné, J., Encarnación de la Ordóñez, E., Pedrosa Bou, A., i Ibàñez Roig, A. (2019). La família com a catalitzadora del procés de desistiment i reincidència. Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada, Departament de Justícia, Generalitat de Catalunya. Recuperat 19 abril 2022, de <http://cejfe.gencat.cat/ca/recerca/catalogo/crono/2020/familia-catalitzadora-reincidencia/>
- Colomer, M. (1979). El Método en el Trabajo Social. *Revista de Treball Social*, 75, 6-11.
- Cortés, F. (2014). La potenciació del treball comunitari com a estratègia per reafirmar el compromís social del treball social. *Revista de Treball Social*, 203, 23-35.
- Decret 329/2006, de 5 de setembre, pel qual s'aprova el Reglament d'organització i funcionament dels serveis d'execució penal a Catalunya. DOGC núm. 4714 (2006).
- Departament de Justícia. (s. d.). *Programa marc del model de participació i convivència dels centres penitenciaris de Catalunya*. Generalitat de Catalunya. Recuperat 19 abril 2022, de http://justicia.gencat.cat/web/.content/home/ambits/reinsercio_i_serveis_peni/serveis_penitenciaris/participacio-convivencia/participacio_convivencia_cp.pdf

- Departament de Justícia. (2005). *Protocol dels Serveis Socials d'Execució Penal*. [Document intern]. Àrea de Serveis Socials d'Execució Penal en l'àmbit territorial de Barcelona Àrea, Generalitat de Catalunya.
- Departament de Justícia. (2018). *Programa marc de treball social grupal amb famílies*. Programa Compartim de Gestió del coneixement del Departament de Justícia. Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. Comunitat Treball social en l'àmbit penal. Generalitat de Catalunya. Recuperat 19 abril 2022, de http://justicia.gencat.cat/web/.content/home/departament/publicacions/llibres_per_colleccio/col_leccions_actives/programa_compartim/pc-18-programa-treball-social-families.pdf
- Enjuanes Llop, J. (2020). *Hacia la construcción de las bases de un modelo de ejecución penal en base al concepto de ciudadanía activa. Estudio de tres casos en el sistema de ejecución penal español y catalán*. Universitat Rovira i Virgili.
- Enjuanes Llop, J., Escribano, X., i Sánchez, J. (2016). La Pedagogía Social Comunitaria como modelo de intervención socioeducativa en Centros Penitenciarios. Dins T. Morata (Coord.), *Pedagogía Social Comunitaria y Exclusión Social* (p.11-114). Editorial Popular.
- EuroPris Family Relations Expert Group. (2017). *Good Practice Collection Family Relations*. Europris. Recuperat 19 abril 2022, de <https://www.euopris.org/file/expert-group-family-relations-good-practice-collection/>
- Ibàñez Roig, A., i Pedrosa Bou, A. (2017). *El paper de les famílies en la reinserció de les persones que surten de la presó*. Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada, Departament de Justícia, Generalitat de Catalunya. Recuperat 19 abril 2022, de <http://cejfe.gencat.cat/ca/recerca/cataleg/crono/2018/paper-families-reinsercio/>
- Ibàñez Roig, A., i Pedrosa Bou, A. (2018). Cárcel y familiarismo: ¿Usamos a las familias como agencias de reinserción? *Encrucijadas. Revista Crítica de Ciencias Sociales*, 16(a1604), 1-18. <https://recyt.fecyt.es/index.php/encrucijadas/article/view/79163>
- Jardine, C. (2017). Constructing and maintaining family in the context of imprisonment. *British Journal of Criminology*, 58(1), 114-131. <https://doi.org/10.1093/bjc/azx005>
- Lillo, N., i Roselló, E. (2001). *Manual para el Trabajo social comunitario*. Ediciones Narcea.
- Llei orgànica 1/1979, de 26 de setembre, general penitenciària, BOE núm. 239 § 23708 (1979).
- Martínez Navarro, E.G. (1990). Autonomía y solidaridad para una democracia participativa. *Documentación social*, 80, 69-94.

- Reial Decret 190/1996, de 9 de febrer, pel qual s'aprova el reglament penitenciari. BOE núm. 40 § 3307 (1996).
- Rivas Huesa De, M. J. (2002). *Manual de Trabajo Social*. Universitat de València.
- Roigé, X. (2006). *Familias de ayer, familias de hoy: continuidades y cambios en Cataluña*. Icaria.
- Subdirecció General de Programes de Rehabilitació i Sanitat. (2011). *El model de rehabilitació a les presons catalanes*. Direcció General de Serveis Penitenciaris, Departament de Justícia, Generalitat de Catalunya. Recuperat 19 abril 2022, de http://justicia.gencat.cat/web/.content/enllacos/pdf/model_rehabilitacio_presons_catalanes.pdf

Escoles secundàries i pandèmia a la província de Santa Cruz: reflexions i desafiaments des de la Patagònia Austral

Secondary schools and the pandemic in Santa Cruz province: reflections and challenges from southern Patagonia

Brian Zeeb Cañizares¹
ORCID: 0000-0002-3196-3825

Recepció: 14/12/21. Revisió: 13/03/22. Acceptació: 11/05/22

Per citar: Cañizares, B. Z. (2022). Escoles secundàries i pandèmia a la província de Santa Cruz: reflexions i desafiaments des de la Patagònia Austral. *Revista de Treball Social*, 222, 115-133. <https://doi.org/10.32061/RTS2022.222.06>

Resum

El present article proposa reflexions a partir de la sistematització d'experiències de treballadors/es socials inserits/des en l'educació secundària a la província de Santa Cruz en el context pandèmic.

L'objectiu del treball és contribuir a la visibilitat de la manera en què els/les professionals del treball social van transitar la pandèmia en la fase d'aïllament. En aquest sentit, no proposa resultats tancats, unívocs i finals, sinó que intenta posar en relleu les polítiques educatives que actuen com a teló de fons dels processos d'intervenció, principalment evidenciant el rol de l'estat, i, una vegada aclarides, procedeix a descriure les diferents metodologies portades endavant pel conjunt de professionals en el nivell d'educació secundària, particularment durant la crisi sanitària.

Especialment es para esment a les maneres en què les persones que exerceixen el treball social van redefinint la seva pràctica professional en aquest escenari inèdit, així com a les diferents problemàtiques que es fan presents en la població estudiantil i les seves famílies. Es procedeix finalment a proposar reflexions i plantejaments possibles davant els desafiaments futurs, apostant per la trobada d'interlocutors.

¹ Doctor en Treball Social per la Universitat Nacional de la Plata; professor i investigador en les carreres de Treball Social de la Universitat Nacional de la Patagònia Austral i la Universitat Nacional de la Patagònia San Juan Bosco. brianzeeb@hotmail.com

Paraules clau: Treball social, pandèmia, educació secundària, qüestió social, intervenció professional.

Abstract

This article proposes reflections based on the systematic organisation of the experiences of social workers in secondary education in the province of Santa Cruz amid the context of the pandemic.

The goal of this paper is to help highlight specific aspects of how the pandemic was experienced during the lockdown phase by social work professionals. In this respect, it does not put forward closed, unequivocal and definitive findings; rather, it seeks to highlight the educational policies acting as a backdrop for the intervention processes, primarily showcasing the role of State. Upon clarifying these aspects, it then goes on to describe the various methodologies adopted by professionals at secondary education level, particularly during the health crisis.

Specific focus is placed on both the ways in which social workers have been redefining their professional practice amid this unprecedented outlook, and indeed on the various problems that have been arising among the student population and their families. Lastly, reflections and alternative undertakings are put forward to address future challenges, with a commitment to a meeting of all stakeholders.

Keywords: Social work, pandemic, secondary education, social issue, professional intervention.

Y si no estás cubriendo el sol
Y si no alcanza la respuesta del momento
Para compartir el aire que nos queda
Qu(é) nos queda (?)

Las Pelotas

1. Presentació

Escenes de la secundària postpandèmica: la Romina puja al Departament d'Orientació, no ens coneix del tot, però va sentir la nostra presentació, s'asseu i plora. No sap què fer amb la presencialitat, és que des de l'ordinador tot semblava tan còmode!; en Nahuel arriba tard cada dia, o no ve a classe; ens acostem a casa seva treballador social i psicopedagoga, allà el trobem amb la seva mama, angoixat, no sap explicar què li passa, només és conscient que no coneix els seus companys i tem la mirada dels altres. Això el porta a no desitjar anar a classe i, a més, té moltes assignatures pendents de l'any passat; per la seva banda, en Bruno i en Thiago són germans que comencen el primer any, acaben de concloure els estudis primaris i iniciar el secundari, un d'ells no va adquirir la lectoescriptura fins fa dos mesos, l'altre encara no ha après a dividir per dues xifres; no han tingut accés a internet, abans que això: no tenen subministrament elèctric i l'escola els queda lluny; la seva mare, cap de família i únic ingrés econòmic, treballa com a empleada domèstica, però l'aïllament no ha permès el seu acompliment laboral.

Aquestes i altres escenes s'han convertit en part de l'escenari quotidià per a un gran nombre de professionals. Tancant l'any de presencialitat combinada, quin és el saldo que trobem? És la pandèmia la culpable del procés d'expulsió de joves de l'escola secundària? Ja es torna un lloc comú el discurs que "la pandèmia va posar en evidència la desigualtat social". I la pregunta es torna ineludible: què passava abans?, que potser aleshores no hi havia evidència de la desigualtat? I, en aquest cas, és la decadència del sistema educatiu l'únic efecte de la pandèmia o potser hi ha determinacions prèvies en aquesta crisi?

El segon any de la pandèmia de la COVID-19 ha suposat, sens dubte, l'existència d'una multiplicitat d'experiències, el desenvolupament de diferents reflexions i l'establiment de noves agendes tant per al treball social com per a les ciències socials en general. De la mateixa manera, la travessada de la qüestió social com a fenomen global que s'inscriu en les desigualtats de classe (Netto, 2002) permet veure com cada escenari particular al voltant del món va exhibint diferents facetes en relació amb com s'estableixen tant les problemàtiques com les maneres de respondre-hi. Lluny de pretendre abordar aquesta multiplicitat fenomènica, fins i tot sabent que cap fenomen se situa al marge d'una totalitat concreta (Kosik, 1967), és possible no obstant això identificar diverses experiències, diferents maneres de traduir el món de forma conscient, i retre compte de

com les determinacions universals van objectivant-se en manifestacions particulars. Així, la pandèmia es va expressar i s'expressa de diverses maneres en diferents territoris, articulant diferents extraccions culturals, diferents pràctiques i diferents processos històrics.

La següent és una reflexió situada espacialment que, lluny de pretendre generalitzar-se com a model de tot territori, pretén almenys una cerca d'interlocutors, d'altres capaçs d'intercanviar, de posar en joc el debat dialèctic. Les reflexions presents deriven de l'exercici professional situat a la província de Santa Cruz, al sud de l'Argentina, prenent com a font l'experiència particular d'intervenció a les escoles secundàries de la ciutat de Caleta Olivia. A partir d'aquí es pren com a origen de les reflexions la sistematització de registres de feina, d'una banda, i, d'una altra, l'intercanvi dut a terme en jornades i espais de socialització entre els/les treballadors/es socials i altres professionals de l'educació.

Aportant una contextualització, cal esmentar que la localitat de Caleta Olivia se situa al nord de la província de Santa Cruz, a l'Argentina; té una població estimada segons variació intercensal (INDEC, 2010) de 75.000 habitants; en el territori es registren un total de 10 escoles secundàries de gestió pública i 5 escoles secundàries de gestió privada; de la mateixa manera, es registren 14 escoles primàries de gestió pública i 6 de gestió privada; alhora es compta amb 9 jardins d'infants públics, enfront de 6 privats i 4 escoles especials públiques (ADOSAC, 2022). En aquest univers institucional, cal aclarir així mateix que (a excepció de la modalitat d'educació especial, que s'identifica en els últims establiments esmentats) les úniques institucions que compten amb equip interdisciplinari són les del nivell secundari. Fins i tot així, dins d'aquestes, només en 7 establiments públics (i un privat) es compta amb la figura de treballador/a social en la planta funcional. Respecte a la quantitat de matrícules, les escoles secundàries aconsegueixen una mitjana aproximada (en funció dels registres d'inscripcions i distribució d'estudiants) de 300 estudiants.

El sentit de la nostra presentació, lluny de qualsevol intenció grandiloqüent i finalista, apunta a compartir i a retre compte, des de la Patagònia Austral, d'una sistematització de pràctiques que expressa no sols i simplement les formes en les quals diferents treballadors/es socials desenvolupen la pràctica professional, sinó que intenta donar compte de com la crisi desfermada per l'esclat de la COVID-19, articulada amb una crisi preexistent i vigent que involucra processos de pauperització i detriment de les institucions públiques, va prenent forma i al seu torn exigeix diferents intervencions al conjunt de professionals. Al mateix temps, es torna inevitable identificar alguns elements que contribueixen a la implementació històrica de polítiques que actuen com a avivadores de la crisi, o, més aviat, constitueixen els elements que, a poc a poc, van consolidant una modalitat de transcórrer a l'escola secundària i travessar la vida institucional.

1.1. Indicacions metodològiques

Abans d'introduir-nos en el desenvolupament de l'experiència, cal fer uns aclariments respecte de l'enfocament metodològic que sustenta el desenvolupament de mediacions explicatives i la cerca de sentit de l'observat.

Assumim per al desenvolupament de la nostra aproximació el supòsit de la totalitat. En aquest sentit, comprenem que fins i tot les determinacions més simples, que s'exhibeixen caòticament en la realitat, i sempre en el seu sentit més fenomènic immediat, el sentit social sempre es comprèn en relació amb una totalitat major. Per això, coincidim amb Lukács quan assenyala que no només és la realitat qui porta les seves pròpies legalitats (cosa que Marx també va assenyalar en els seus *Grundrisse*), sinó que aquesta i les seves expressions requereixen ser compreses com un "complex de complexos". Indica el filòsof que

Cada estadi del ser –tant quant al tot com quant al detall– constitueix un complex; és a dir, que també les seves categories més centrals i decisives poden ser concebudes només dins i a partir de l'estructura global del nivell del ser respectiu (Lukács, 2004, p. 55).

El que s'ha dit ens porta a pensar que no són els fenòmens els que s'expliquen a si mateixos, per la qual cosa es fa necessari comprendre com operen en relació amb determinacions majors. En altres paraules, es tracta de rescatar l'apreciació marxiana sobre el concret com a "síntesi de múltiples determinacions, o unitat del divers" (Marx, 2006, p. 22). D'aquesta manera, entenem que la realitat concreta representa una unitat de diversitats que fins i tot alberga la contradicció i la torna comprensible com a part d'una lògica major, i tot això és sensible de ser aprehès pel coneixement.

De la diversitat referida en resulta que qualsevol que sigui la realitat social investigada, aquesta es presenti sempre en una forma caòtica, la qual cosa exigeix com a desafiament a la producció de coneixement, d'una banda, poder reconèixer les determinacions més simples de la realitat estudiada, les seves particularitats; però per una altra, així mateix, comprendre com aquestes adquireixen sentit en funció de les determinacions de la universalitat. Seguint a Lessa (2000), el que es pretén és establir sempre la prioritat explicativa a la totalitat, però sense pensar-la mai sense les seves expressions més immediates. Dit d'una altra manera, no assumir la realitat immediata com a criteri suficient, sinó intentar desvelar la lògica que l'estructura més enllà d'aquesta immediatesa.

Aquesta precisió metodològica, que no pot estendre's aquí, pretén establir la justificació de les formes en què és presentada l'experiència com a forma de sistematització que, en un primer estadi de formalització del coneixement, pretén abonar la construcció teòrica posterior. En aquest sentit, coincidim amb Netto (2000) quan afirma que no ha de confondre's la sistematització amb l'elaboració teòrica com a sinònims, sinó que és la primera la que entra en relació dialèctica amb la segona, servint de primer

ordenament de la realitat empírica i actuant com a guia de les complexitats futures. En paraules de l'autor:

La sistematització del material empíric no brinda el quadre a partir del qual es construeix un model –més que això, constitueix un elenc de determinacions simples que permet el moviment de la raó en el sentit d'agafar i reconstruir el moviment immanent del procés objectiu, el moviment de l'objecte real. [Per això,] la reflexió teòrica, en aquesta òptica, no “construeix” un objecte: reconstrueix el procés de l'objecte històricament donat (Netto, 2000, p. 81).

En definitiva, el que es presenta a continuació intenta donar compte d'alguns dels elements simples i possibles mediacions, que ens permetrien avançar en la producció de coneixement. El sentit fonamental de l'escrit té a veure amb poder posar en relleu alguns resultats de la sistematització i exposar a debat les mediacions proposades, així com cridar l'atenció sobre una realitat que exhibeix traços de múltiples determinacions (polítiques, econòmiques, socials, culturals, etc.) i que determinen una particularització de la travessada de la pandèmia de la COVID-19 en l'àmbit de l'educació secundària.

Finalment, és necessari aclarir que la sistematització en qüestió es planteja a manera de síntesi de successives trobades virtuals d'intercanvi i debat entre professionals mantingudes al llarg dels cicles 2020 i 2021 a partir de plataformes de videoconferència, promogudes tant com a iniciativa col·lectiva dels/les treballadors/es socials dels col·legis secundaris de Santa Cruz, com a partir d'instàncies de reunió institucionals disposades per les autoritats ministerials. Sense que d'aquestes en resultin la redacció de documents o instruments específics, es pren, no obstant això, d'aquí, l'entrada per a les reflexions que avui proposem, com a manera de rescatar, posar en valor i socialitzar una part dels intercanvis, debats i inquietuds que van comparèixer reiteradament com a vivències comunes. De la mateixa manera, es rescaten algunes de les temàtiques i preocupacions que, en el mateix lapse de temps, es van transmetre a partir de plataformes de missatgeria virtual de xarxes socials i de comunicació grupal sincrònica i asincrònica entre els/les professionals. Els resultats provenen d'un ordenament possible d'aquestes interaccions i dels registres de l'activitat que, a partir dels mitjans ja esmentats, van anar plasmant el desenvolupament de la pràctica professional i donant compte dels seus sentits.

2. Crisi de la COVID-19 o crisi educativa? Sobre algunes condicions prèvies a la pandèmia

Abans d'introduir-nos de ple en el desenvolupament de les particularitats de la pràctica en la pandèmia, és important destacar l'existència d'una realitat ja de per si complexa per a l'educació secundària a la província de Santa Cruz. L'informe “El estado de la educación en la Argentina” del 2019 indica comparativament com la província de Santa Cruz se situa

entre les províncies amb una taxa de repetició més alta, el 2016 va assolir un 16% (Buchbinder et al., 2019, p. 51), la qual cosa paradoxalment contrasta amb una de les taxes més altes de promoció efectiva del país, que va assolir un 76% (Buchbinder et al., 2019, p. 54).

Una de les raons més importants que expliquen aquesta aparent paradoxa és el desenvolupament i establiment de normatives i mecanismes reguladors que, fins i tot tolerant la desacreditació dels espais curriculars, i en detriment del desenvolupament acadèmic, permeten romandre i avançar a l'escola secundària sense si més no aprovar la totalitat dels espais o assignatures dels cicles escolars corresponents. Mostrant una laxitud cada vegada més gran, tant en la quantitat d'espais desaprovats com en la prioritització i retallada de continguts, es permet als estudiants poder cursar l'any subsegüent sense haver aprovat efectivament l'any precedent. Tal és el cas de la regulació de normatives com l'Acord 075/14 (Consell Provincial d'Educació, 2014a) del Consell Provincial d'Educació (d'ara endavant CPE) i les seves modificacions (CPE 2017; 2020a); que permeten la promoció de l'any anterior amb fins a 4 espais pendents d'aprovació), o les més recents, desenvolupades a propòsit de la pandèmia, l'Acord 612/20 (CPE, 2020b) i la Resolució 1291/20 (CPE, 2020c). Aquests últims estableixen institucionalment els mecanismes denominats com a promoció acompanyada, que, directament, habiliten la promoció a l'any/curs subsegüent sense l'aprovació de qualsevol espai, la qual cosa dona com a resultat, per exemple, l'existència d'estudiants que, en el quart any de l'educació secundària, deixin fins a 20 espais previs, als quals s'addicionen els 12 de l'any en curs.

Cal esmentar, així mateix, que la conflictiva gremial entorn del salari docent és característica a la província i a la regió. Jaume (2020) indica en el seu estudi sobre les vagues docents entre els anys 1983-2019 a l'Argentina, que especialment una triada de províncies patagòniques lidera el rànquing de quantitat d'aturades. En primer lloc, Chubut, amb una mitjana de 17 dies d'aturada per any; en segon lloc, se situen Santa Cruz i Neuquén, amb una mitjana de 16 dies (Jaume, 2020, p. 3). Així mateix, la pèrdua de dies de classe, a causa de les mesures de força, va aconseguir un pic màxim de 103 dies d'aturada, l'any 2017, sense comptar les suspensions de classe per falta d'aigua potable, fenomen comú a la zona nord de la província (Agència Uno Entre Ríos, 2017). En definitiva, la pèrdua de classes, més enllà de la legitimitat dels reclams dels gremis docents, formen part dels desafiaments que componen l'escenari descrit.

La pandèmia irromp en l'escenari, com sabem, a partir de múltiples condicions prèvies, contrastant amb un afebliment històric de les institucions públiques tant en infraestructura com en assignació de recursos.

3. Per a una contextualització de l'exercici del treball social a les escoles secundàries de Santa Cruz

És important aclarir, en termes de contribuir a la contextualització, que a excepció de la modalitat d'educació especial, a la província de Santa Cruz els equips tècnics (això és, el gabinet multidisciplinari integrat per treballador/a social, psicopedagog/a i docent graduat/a en Ciències de l'Educació), és exclusivitat del nivell secundari. La modalitat de treball per al conjunt de professionals del treball social es troba regulada a la província per l'organisme ministerial denominat Consell Provincial d'Educació, que estableix mitjançant l'Acord 103/14 (CPE, 2014b) els rols, funcions i incumbències per al càrrec,² així com els objectius fonamentals per a la seva figura institucional. Sobre aquest tema, cal indicar específicament, ateses les funcions, que, entre les més rellevants, el document indica les de: "Participar en l'elaboració dels projectes educatius institucionals; contribuir al desenvolupament de l'autonomia responsable dels/les estudiants; identificar les causes d'absentisme, repetició, la deserció i el baix rendiment escolar; mediar entre famílies, l'escola i altres organismes en funció de problemàtiques escolars i familiars, i per a l'orientació escolar i professional; assessorar els/les docents en relació amb els aspectes socials i familiars de l'alumnat; coordinar accions amb altres institucions o organitzacions que requereixen un treball en conjunt" (CPE, 2014b, p. 3), entre altres indicacions de caràcter administratiu, com ara la disposició de la via jeràrquica o indicacions sobre la participació en reunions institucionals de personal.

El que allà es disposa indica com a espai de treball del / de la professional del treball social, l'equip interdisciplinari que, juntament amb un/a psicopedagog/a i un/a docent de Ciències de l'Educació, componen el denominat Departament d'Orientació.

Més enllà de l'àmbit institucional, l'exercici professional està regulat en cada província pel corresponent col·legi o consell professional.³

És important assenyalar, així mateix, que el càrrec en educació, denominat orientador social, és relativament jove. La primera inserció de treballadors/es socials en els nivells educatius de Santa Cruz es dona l'any 2015 (a excepció de la modalitat d'educació especial, que no constitueix un nivell, sinó que resulta transversal). Considerem que aquest fet no és menor, i contribueix al fet que el reconeixement de les funcions i responsabilitats o fins i tot la consciència respecte de què és i què fa un/a

2 Aquest es denomina, institucionalment, càrrec d'"orientador social". La qual cosa dona preeminència al títol professional de llicenciat/da en Treball Social i els seus postgraus, però, no obstant això, no és privatiu per a altres professions (psicòlegs/logues socials, professors/es de Treball Social, tècnics/ques en pedagogia social i sociopedagogs/gues) (CPE, 2014b).

3 Un detall d'aquesta organització i les seves particularitats, especialment en relació amb l'ètica, es troba a Cañizares, 2021.

treballador/a social es trobi encara en procés de construcció (i disputa) en les institucions.

La modalitat de treball en el sistema educatiu argentí es va organitzar, en la pandèmia, en termes generals, en dos trams. El primer establert aproximadament⁴ entre els mesos de març del 2020 i juliol del 2021, es va emmarcar en el decret de l'Aïllament Social Preventiu i Obligatori (d'ara endavant, ASPO), per part del Poder Executiu Nacional, és a dir, en el dictat de classes virtuals progressives i el treball a partir d'activitats asincròniques per la impossibilitat de circulació a causa de la prevenció de la propagació de la COVID-19 i la conseqüent incapacitat d'aglomeració; el segon tram es va estructurar en relació amb el decret posterior, de Distanciament Social Preventiu i Obligatori (d'ara endavant, DISPO), el qual va habilitar el retorn a la presencialitat en l'educació (i altres activitats) amb aforament i horari reduïts i un règim de treball que combinava activitats sincròniques presencials i asincròniques mitjançades per la virtualitat, així com l'establiment de les "aules bombolla", això és, l'emplaçament de grups reduïts respectant el distanciament social i facilitant el possible aïllament de contagi d'una manera més efectiva i amb el menor risc possible, per disposició de la Resolució CFE Núm. 364/2020 (Consell Federal d'Educació, 2020), del Ministeri d'Educació de la Nació, establert com a marc regulador per a tot el territori nacional.

A continuació, pretenem retre compte dels trets fonamentals de cada període, especialment en el territori ja indicat, donant compte de les particularitats de les experiències de l'alumnat i les seves famílies, atenent especialment les demandes institucionals cap al conjunt de treballadors/es socials i les estratègies d'intervenció desenvolupades a aquest respecte.

3.1. Tram març 2020 - agost 2021: treballadors/es socials entre la incertesa i l'híbrid de funcions

És possible conjecturar que és la mateixa sensació la que va travesar tota la comunitat educativa (si no gairebé tot el planeta) en aquesta primera part de la pandèmia: "incertesa". I això s'explica, en principi, per tot allò que en aquest moment es desconeixia respecte del comportament del virus SARS-CoV-2, sumat a l'absència de vacunes i la desconfiança i desinformació generada per la circulació, a través de les xarxes socials, de les *fake news*, les quals van tenir, en aquest context, la particularitat de poder replicar-se molt més ràpidament i més directament que qualsevol altra informació, en funció d'agendes no sempre visibles.

En aquest context, els/les treballadors/es socials de les escoles secundàries van ser interpel·lats/des fortament. Diferentment d'altres àmbits soci-ocupacionals com salut, justícia o seguretat, les persones que exerceixen el treball social en educació van ser considerades "no essencials", és a dir, no es requeria la seva presència a la seu, o si més no en territori

⁴ S'esmenta com a aproximat, ja que les dates de retorn a la presencialitat o semipresencialitat van variar segons la situació epidemiològica de cada província.

quan es duïen a terme, per exemple, visites domiciliàries. A partir d'allà, un gran desconcert va esdevenir del fet que no existia per als/les treballadors/es socials de l'educació secundària cap indicació o directiva sobre les responsabilitats i les accions a seguir, encara que sí que es tenia clar el que no es tenia permès: assistir a la institució o a les llars. En termes generals, els relats dels/les col·legues s'assemblen i repliquen: "No sabia què fer"; "No s'entenia quina era la funció"; "No entenia si més no quin era el meu horari de treball"; "Si no faig classe llavors què haig de fer?".

D'una part, es va observar que, durant aquest segment de temps, la pràctica professional, davant l'absència de directives del CPE, va quedar supeditada a les indicacions de cada equip de conducció escolar. Això, més la relativa novetat del càrrec, va fer que no pogués establir-se una claredat en les agendes de treball ancorades en l'especificitat i es lliuressin, o bé una discrecionalitat personal desenvolupada per cada professional en el càrrec, o el desenvolupament de tasques que poc tenien a veure amb la funció original.

Així, per exemple, els/les treballadors/es socials van fer funcions de seguiment de la trajectòria pedagògica, monitoratge de lliurament de treballs pràctics, control d'assignatures degudes, revisió mèdica de números de telèfon familiars, creació i/o administració de sales de videoconferència. Molt del que es va desenvolupar en aquesta etapa responia més a les capacitats individuals o coneixements previs (especialment relatius a la informàtica i ofimàtica) que a la formació professional. Les tasques per a les quals calia generar espais ocupacionals nous (per exemple, establiment de tutors/es per curs, o per àrea de coneixement) es van cobrir directament amb el personal de planta funcional, però sense afectació d'hora càtedra; en altres paraules: per un mateix salari s'addicionaven funcions i responsabilitats que no necessàriament eren associades a un perfil professional.

Amb tot, és factible destacar també que les intervencions fetes enfront de diferents manifestacions de la qüestió social degueren ser canalitzades per la via telefònica o serveis comunicacionals com les xarxes socials (no sempre institucionals i sempre a costa de la butxaca dels mateixos professionals). Aquest és el cas de detecció de situacions de vulneració de drets en adolescents, o la identificació de famílies amb severes necessitats econòmiques. En aquest cas, el procediment va consistir a poder gestionar a partir d'altres institucions d'atenció primària (centres comunitaris, centres de salut) o de protecció de drets (oficines d'infantesa, oficines de la dona), la intervenció sobre les famílies. Això últim, si bé molt important, va correspondre més a una iniciativa de cada professional que a un requeriment institucional.

Respecte al treball en territori, la situació era tant més complexa, en el sentit en què no es comptava, en principi, amb l'autorització oficial del CPE per al desenvolupament de pràctiques tàctic-operatives com la visita domiciliària; però tampoc amb els elements de bioseguretat fonamentals i imprescindibles per a eventuais contactes amb les famílies. En aquest sentit, la provisió d'aquests no va estar (en cap dels trams presentats aquí esquemàticament) si més no prop de ser considerat per les autoritats edu-

catives. En els casos en els quals professionals particulars van optar per presentar-se als domicilis, ho van fer a costa de la seva pròpia butxaca i comprometent la seva salut (no els cobria l'assegurança laboral).

Més enllà de les particularitats, és possible afirmar que no hi va haver respecte d'aquest punt una política clara, sinó més aviat una constant de silencis per part de diferents actors: el CPE fonamentalment, però també organismes com el Consell Professional de Treballadors Socials de Santa Cruz, lliurant les accions de cada professional més aviat al judici i risc personal. Així i tot, cal aquí reforçar que, diferentment que al CPE, no es responsabilitat del Consell Professional vetllar per la protecció d'aquests drets (com, per exemple, en el cas d'un gremi), i s'entén sobretot tenint en compte el desconeixement general del virus i el seu circuit de contagi. Amb tot, la carència greu, essencialment del CPE, es va mostrar en aquesta actitud absent, que, alhora, exigia fulls d'anotacions i documents de qualificacions i el desenvolupament d'activitats als equips de conducció i pel seu intermedi, als/les companys/es docents; però, de la mateixa manera, no establia una política clara per a les funcions de les persones que exerceixen el treball social, les quals, en criteri d'operativitat, no semblaven diferir significativament d'un encarregat de laboratori escolar o un bibliotecari (sense decaïment de la importància de la funció d'aquests càrrecs).

Novament les condicions prèvies a la pandèmia juguen aquí un paper fonamental. Dificilment és possible pensar en la provisió d'elements de bioseguretat quan parlem d'escoles sense paper o tinta a les oficines; sense accés a internet; sense portes en aules i sanitaris; sense infraestructura digital per fer front a les demandes de les activitats virtuals; deficitàries en aspectes bàsics com els serveis d'aigua potable, energia elèctrica, gas o clavegueram.

Això es fa particularment important en una regió estratègica en clau econòmica i productiva a partir de l'explotació extractiva dels recursos naturals, on activitats com la mineria o l'extracció petrolera són emblemes per al discurs local, però que, lluny de tenir qualsevol efecte de retorn sobre la població, responen als fluxos i necessitats del capital internacional, en funció de xifres milionàries.

A la província de Santa Cruz, especialment a la zona nord, la bomba de petroli de bandera multinacional, conviu amb l'escola derruïda i l'assentament de barriades d'emergència en territoris inhòspits el tall de rutes encapçalat per moviments de treballadors/es desocupats/des, amb l'oleoducte protegit amb muralles i filferro de pues.

3.2. Tram juliol-desembre 2021: què ens va quedar, què fem i què ens queda per construir?

En aquest tram, es parteix de l'inici d'un nou cicle lectiu (2021), havent-se completat, per primera vegada en la història del sistema educatiu de Santa Cruz, el desenvolupament d'un any complet de virtualitat.

Com s'ha esmentat anteriorment, durant l'any 2020 van ser decretats els acords que van permetre la promoció dels estudiants amb un

nombre indeterminat de matèries pendents d'aprovació. Això va donar com a resultat que l'any 2021 es produís un fenomen inèdit, el de l'existència d'estudiants amb un any complet i més de matèries sense acreditar. Aquest és el cas d'estudiants que, havent travessat múltiples dificultats en raó de la situació epidemiològica (pèrdua de familiars, contagi i complicació dels quadres de salut, problemàtiques intrafamiliars agreujades per l'ASPO i el DISPO), o bé per la progressió de problemàtiques socials no detectades per l'escola, davant la impossibilitat de fer treball territorial o de seguiment presencial, la falta de recursos per a l'accés a dispositius electrònics i/o internet o, simplement, la incapacitat de poder adaptar-se a la nova modalitat de classes, no van arribar a complir amb les obligacions acadèmiques corresponents a l'any 2020.

Com s'ha esmentat, seguida d'un primer tram de virtualitat, des del mes de juliol de 2021, les activitats van ser represes amb règim de semipresencialitat, això és, la implementació de l'assistència en nombres reduïts i la combinació de dies d'activitats presencials amb activitats virtuals, transcorrent-se (progressivament i com a objectiu) cap a una presencialitat plena, en els mesos de novembre i desembre. Això va ser possible pel desenvolupament de l'esperada vacuna contra la COVID-19 i el desenvolupament d'un pla de vacunació massiu implementat des del govern nacional que va aconseguir en primera instància (a més del personal de salut, considerats/des treballadors/es fonamentals) als equips de treball escolars⁵ i, progressivament, als infants i adolescents en general.

Per al cas dels equips d'orientació (recordem, on se situen els/les professionals del treball social), diferentment del professorat, la presencialitat es va establir com a plena des de l'inici, i van haver d'emplenar la totalitat de la càrrega horària i van quedar exclosos de les tasques virtuals.

Aquest moment va marcar, per als/les treballadors/es socials, el retorn al treball presencial, al desenvolupament de tasques similars a les que feien en temps previs a la pandèmia. El breu lapse transcorregut entre aquest retorn i l'actualitat permet fer una avaluació almenys preliminar i sistematitzar les principals característiques de les intervencions que, lluny de ser encara "postpandèmiques", almenys refereixen a una etapa diferent a la de l'ASPO i, en general, diferent a l'etapa plenament virtual; una mena de "recés" producte de la baixa significativa de contagis.

Més enllà de la tasca del desenvolupament de les compensacions pedagògiques, sobretot per a l'alumnat amb un gran nombre d'espais pendents d'acreditació, la qual va ser empresa principalment pels equips docents, és important indicar com, des de la labor dels qui exerceixen el

5 Referent a la vacunació dels/les treballadors/es socials, resulta rellevant socialitzar la dada que aquesta, negada en primera instància al Consell Professional per part del Ministeri de Salut, en ser considerats/des "personal no essencial", va ser conquistada a partir de l'organització col·lectiva dels/les professionals, que, especialment des de la zona nord de Santa Cruz, van demanar l'accés a la inoculació contra la COVID-19 sota la justificació de l'immanent lligam entre la professió i la tasca d'abordatge territorial. Una vegada afermada aquesta conquesta, la iniciativa reivindicativa es va propagar per la resta de la província amb resultats similars per al conjunt de treballadors/es socials de les diferents localitats.

treball social, resulten significatives les condicions en les quals els/les adolescents es “van reincorporar” a l'escola.

El que es va observar, en primera instància, però amb notable regularitat, és l'existència de nombroses situacions d'angoixa i patiment de l'alumnat a partir de l'alteració física en els espais i modalitats de socialització, implicats per la tornada a l'escenari institucional. Considerant els registres d'intervenció d'algunes de les escoles i a partir de la socialització en espais col·lectius, és possible identificar nombroses situacions com ara fòbies; dificultats en la relació amb semblants; tendències al tancament o bé episodis d'atacs de pànic i plor en l'alumnat, tant de primer curs com alumnat prepandèmic, inclusivament, havent demostrat aquests últims un acompliment regular i sostingut durant la virtualitat en termes d'assistència a les classes virtuals i el desenvolupament i lliurament d'activitats.

Per una altra banda, el treball presencial, com que permet l'abordatge territorial, continua avui portant a la llum nombroses situacions de risc, vulnerabilitat i/o directa vulneració de drets d'infants i adolescents. La impossibilitat de poder acostar-se al domicili, o per sobre d'això, el desconeixement de l'alumnat (les poblacions de les escoles de Caleta oscil·len entre els 250 i 500 alumnes aproximadament, segons la nòmina d'inscripcions del CPE) per part de gran part dels equips de treball, va contribuir a mantenir ocultes situacions de diferent grau de gravetat que involucraven la integritat de les famílies en els primers trams descrits.

De la mateixa manera, amb el retorn a la presencialitat, la possibilitat de novament fer un seguiment sistemàtic de les assistències efectives a classe va permetre donar compte d'una important conseqüència de determinacions materials fonamentals en les problemàtiques socials, com ara pèrdua de les fonts laborals o reduccions de sou a causa de la pandèmia; existència de llars amb dèficit alimentari; importants problemàtiques d'hàbitat, per les quals es van identificar no només situacions d'amuntegament importants, sinó també l'absència de serveis bàsics o dispositius electrònics i fins i tot la falta d'accés a internet, tan necessària en l'etapa anterior.

La tasca dels/les treballadors/es socials, imprecisa en la primera etapa, desconeguda per a molts en l'àmbit institucional, i a vegades menyspreada en importància, es va tornar ara fonamental i va exigir institucionalment i personalment altes quotes de compromís.

El descens general de la corba de contagis durant l'últim quadrimestre de l'any va permetre així mateix no només la possibilitat de reprendre activitats amb una regularitat similar a l'etapa prepandèmica, sinó pensar, poc i amb precaució, en algunes possibilitats per a la intervenció de cara al futur. És a partir d'aquí que plantegem algunes reflexions finals, no tancades, no absolutes i en cap mesura generalitzables a tots els escenaris, però sí almenys obertament inquietants i promotores del diàleg obert amb els/les col·legues de tota llar.

4. Conclusions preliminars, desafiaments de la pandèmia i més enllà

Desafiant el temps, i encara que certament a partir de pensar en determinacions materials fonamentals, la pregunta lenineana torna a no saltres una vegada i una altra: què fer?. Però a això, el context pandèmic agrega noves variants: com serà el futur epidemiològic?; hi ha una inexorabilitat del contagi a partir de les mutacions del virus?; com es reorganitzen les relacions socials? Enfront de tot això, l'existència d'un sistema de producció que no es deté (que no ho va fer mai) i que va provocant més quotes i més grans d'empobriment i destrucció de la vida, no sembla contribuir-hi favorablement.

En aquest escenari ens toca pensar la intervenció, ens toca pensar en les escoles i en l'alumnat. Transcorregut un temps, ens permetem assajar algunes propostes de reflexió.

La primera és l'evidència que es revela davant el fet de la profunda manca de finançament de la qual és víctima el sistema educatiu a Santa Cruz. I això es relaciona directament amb les condicions anteriors i posteriors a les modalitats de cursat proposades com a resposta a la pandèmia. És necessari sobre aquest tema prendre consciència de les profundes desigualtats que la divisió social del treball imposa sobre el territori, especialment signat per l'activitat extractora. Donar compte d'aquesta desigualtat, de la desmesura entre les sortides i els retorns en les sumes econòmiques implicades, és un primer pas per donar compte de la injustícia de la situació de les escoles, però, en termes generals, de la situació social general. Aquests passos, de construcció de consciència, creiem, es tornen possibles a través de l'organització col·lectiva, tant de treballadors/es docents i no docents, com de tots/es els/les integrants de la comunitat educativa (estudiants, pares, mares, equips de conducció). La demanda col·lectiva és fonamental per donar curs a aquell mecanisme gramscian de l'"ampliació de l'estat" (Gramsci, 2004), que, sense desconèixer les determinacions d'una lluita major, que implica fonamentalment les classes socials, reconeix objectius lloables, concrets i necessaris per aconseguir graus de llibertat més gran –allò que Marx (2004), denominava "processos d'emancipació política"–. Això no pot ser només tasca dels/les treballadors/es socials, molt menys de les escoles soles, sinó que implica la necessària trobada amb subjectes col·lectius fonamentals, que marquen un altre sentit de l'ètica (Cañizares, 2021; 2019), actors que venen donant compte de les desigualtats socials en un sentit reivindicatiu: moviments de treballadors/es desocupats/des, gremis, dissidències feministes, moviments de drets humans. És important l'enfortiment d'aquest diàleg i, en aquest aspecte puntual, tocaria potser al treball social l'especial tasca d'oficiar d'articulador d'aquestes instàncies.

Creiem que, en aquesta agenda de demanda, de lluita, és necessari sostenir la necessitat d'increment del pressupost públic per a les nostres escoles, així com l'enfortiment de les propostes pedagògiques i el plan-

tejament d'una profunda i urgent revisió dels procediments d'avaluació, acreditació i promoció. Sota pretext d'inclusió educativa, les polítiques més benintencionades es revelen en profund detriment dels/les estudiants, en la mesura en què arduos com la promoció acompanyada acaben habilitant mecanismes de continuïtat en el sistema més enllà del rigor en els processos d'avaluació, i, al seu torn, generen obertament una (sobre)càrrega de tasca d'important magnitud tant per a estudiants com per a docents, ja que no s'han generat des del CPE càrrecs docents, espais ocupacionals destinats específicament a acompanyar aquests processos.

Sense pretendre estendre'ns sobre espais aliens, almenys es torna possible esmentar que processos d'acreditació similars se succeeixen en l'educació primària. Això s'evidencia, per exemple, en la inclusió a l'escola secundària d'adolescents que, sovint, no tenen un domini concret de les operacions matemàtiques bàsiques o no aconsegueixen fer una lectura comprensiva i redacció de textos senzills, alhora que tenen un escàs sentit de la ubicació geogràfica.

Segons creiem, el greu desfasament produït per aquests mecanismes i que s'articula en condicions prèvies estructurals del sistema educatiu de Santa Cruz (com el dèficit d'infraestructura i la falta de classes per conflicte salarial), està lluny de poder ser resolt a curt termini; exigeix un seriós replantejament de les agendes ministerials, amb la corresponent execució de partides pressupostàries, que apuntin al desenvolupament d'objectius a llarg termini, col·locant l'educació com a factor estratègic per al desenvolupament social i, concomitantment, requereix l'acció dels protagonistes directes, dels subjectes subalterns, el desenvolupament d'agendes de lluita, demanda i observança permanent en la implementació efectiva d'aquests programes, buscant constantment l'ampliació i democratització permanent dels espais institucionals. D'una banda, no solament per garantir la qualitat acadèmica, sinó per enfortir una proposta educativa que doni compte de les necessitats socials, i que s'orienti a la incorporació d'agendes de les dissidències i les resistències com a procés permanent.

S'imposa, de la mateixa manera, la lluita per millorar les condicions laborals i salarials, que implica les organitzacions col·lectives de treballadors/es (sindicats, gremis), però sense el seu decaïment, involucra tothom en la conscienciació respecte de la necessitat de generar una transformació de contundència.

El desafiament és lluitar per una escola on entri tothom, però on s'enforteixin i creixin tots/es amb el mateix dret; on la crítica se sostingui també en l'adquisició de coneixement crític i la incorporació d'habilitats i sabers problematitzadors.

Sens dubte, el futur és incert, l'aparició en l'horitzó de noves variants del virus en diverses parts del globus vaticina la possibilitat de complicacions, a això se sumen, especialment a la nostra regió (però no exclusivament), dificultats històriques que contribueixen als processos d'ajust que el capital transnacional proposa com a premissa per al pagament del deute extern i la pressió permanent dels creditors d'aquesta. Un escenari que no es mostra gens encoratjador, però que és certament transformable,

perquè, en tant que social, no escapa de la determinació humana, tot i que aquests processos, com esmenta Lukács (2004), semblessin pertànyer a una “naturalesa diferent”, a una “esfera ontològica” diferent.

L'educació exigeix un profund procés de reflexió, i implica per a professions com la nostra, més que mai, enunciar allò que obtura drets i que representa formes d'opressió. Des del treball social, és necessari continuar enfortint els espais soci-ocupacionals. D'una part, continuar apostant per la defensa de la nostra participació en l'estructura institucional, sent capaços de portar una vegada i una altra la importància de les determinacions socials objectives i subjectives per a les trajectòries pedagògiques, però, d'una altra, desenvolupar també aliances estratègiques amb els/les companys/es docents, amb les famílies i l'alumnat, així com amb altres actors socials, de manera de no reduir la nostra labor a un simple procediment tècnic, sinó fonamentalment poder mobilitzar transformacions amb un sentit col·lectiu.

Considerant el desenvolupament dels processos d'intervenció al llarg del lapse descrit, i a partir de recuperar els desafiaments que es van fer i es fan presents en els escenaris institucionals, és necessari apostar per construir espais d'organització i concertació de, per a i per les persones que exerceixen el treball social en l'àmbit educatiu. L'existència d'espais comunicacionals i d'intercanvi entre col·legues s'ha demostrat sens dubte com una de les principals estratègies per enfrontar les inquietuds i incerteses de la pràctica i això parla, d'un costat, del desenvolupament de vincles de solidaritat entre col·legues i, d'un altre, i amb més rellevància, de la potència que resideix en aquesta interacció per donar compte de vivències i consciències comunes i construir alternatives i propostes concretes d'acció.

En aquest sentit, considerem que un dels desafiaments i possibilitats més importants per delinear la pràctica, per defensar i problematitzar les incumbències professionals, per arribar a acords cap a dins i fora de la professió, tindrà a veure amb com afavorir aquests intercanvis, com donar a conèixer la situació dels/les professionals del treball social en l'àmbit educatiu (especialment en el nivell secundari) pel que fa a condicions de treball i institucionals i, a partir d'aquí, ser capaços de reconèixer els avanços duts a terme, les aliances i el treball col·lectiu aconseguit al costat de la resta dels/les treballadors/es docents, alhora que s'avança en el finançament del càrrec en les institucions. Això, creiem, permetrà no sols apuntar a establir nous patrons i modalitats d'intervenció, sostinguts en la millora de les condicions institucionals de treball, sinó també obrir el joc per a la creació de nous espais ocupacionals en la resta dels nivells, en els quals, se sap, la presència d'un/a treballador/a social (i en general, d'un equip tècnic interdisciplinari) esdevé fonamental.

D'altra banda, es torna imperatiu ser capaços d'establir (col·lectivament, però també en l'acompliment individual, que sense escindir-se del seu sentit social, es posa en joc en el dia a dia de les institucions) amb claredat i a partir del sosteniment de l'estatut professional inherent a la formació (Netto, 2002), el límit de les funcions i responsabilitats atribuïdes als/les professionals tant des del sentit comú, com des de la “bona intenció” per part dels diferents actors involucrats en la institucionalitat educativa. I

això consisteix, essencialment, en un doble procés: d'autoanàlisi per part del col·lectiu professional,⁶ que reforci constantment el sentit de la nostra pràctica enfront de les manifestacions de la qüestió social i reconeixent com el treball social intervé en el complex de relacions socials signades per la desigualtat de classes; però, així mateix, enfront dels altres actors institucionals, en el sentit de plantejar una distància qualitativa entre les estratègies tàctic-operatives del treball social i altres tasques d'índole administrativa o simplement burocràtica.

El desafiament proposa reprendre aquesta potència que es torna acte especialment durant les emergències, i bolcar-la sobre processos conscients d'enfortiment dels sentits de la pràctica, orientant-la cap a la conquesta concreta de reivindicacions per als/les col·legues i la ruptura amb l'assignació de funcions alienes al camp professional. Aquí, resulta crucial la participació en espais col·lectius de discussió, denúncia i debat, la participació en els espais que objectiven la discussió de projectes professionals (Netto, 2003; Cañizares, 2021; Mallardi, 2016), tant en el sentit regulador, pensant en instàncies com els col·legis i associacions professionals del treball social, com en el sentit teòric-ideològic que s'implica en l'enfortiment acadèmic; però també ocupar espais de tipus gremial i representatiu. Es tracta, en definitiva, de recuperar els espais de debat com a espais de reflexió i de socialització que donin pas a lògiques transformadores.

Per a allò que proposem, enfortir el diàleg amb altres és un pas decisiu; en aquest sentit, van des d'aquí les nostres salutacions i invitació a la interlocució als companys i companyes que desitgin continuar desenvolupant la discussió.

La pandèmia implica certament límits, però al seu torn ens compeleix a estar més units/des i inquietes/es en la cerca comuna de sentits, a això anem a través de la tempestat i en direcció contrària dels impossibles.

Referències bibliogràfiques

ADOSAC. (2022). *Establecimientos educativos de la Provincia de Santa Cruz*. Asociación Docentes de Santa Cruz. Recuperat 10 febrer 2022, de <https://adosac.org/establecimientos-educativos/>

Agencia Uno Entre Ríos. (2017, agost 15). Santa Cruz: hubo clases después de más de 100 días de paro. *Uno Entre Ríos*. Recuperat 25 novembre 2021, de <https://www.unoentrierios.com.ar/pais/santa-cruz-hubo-clases-despues-mas-100-dias-paro-n1452409.html>

6 Aquí, sens dubte, estratègies com la supervisió professional o l'acompanyament per part dels col·legis professionals resulten centrals, en la mesura en què suposen una revisió de la pràctica i un acompanyament i enfortiment en un sentit horitzontal. Sobre aquest tema, cf. Spina i Rodríguez, 2019.

- Buchbinder, N., McCallum, A, i Volman, V. (2019). *El estado de la educación en la Argentina*. Observatorio Argentinos por la Educación.
https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjIl66ckOf3AhUMgpUCHW6_BHMOFnoECAMQAO&url=https%3A%2F%2Fsiteal.iiep.unesco.org%2Fbdnp%2F2880%2Fresolucion-cfe-ndeg-3642020-protocolo-marco-lineamientos-federales-retorno-clases&usq=AOvVaw0A5MISOiUZokZxAYGMkpAd
- Cañizares, B. (2019). Reflexiones en torno a los códigos de ética argentinos, hacia una lectura crítica. Dins T. Fink i C. Mamblona (Comps.), *Ética y Trabajo Social: Reflexiones sobre sus fundamentos e implicancias en los procesos de intervención* (p. 207-240). CATSPBA.
- Cañizares, B. (2021). *Ética, valores y trabajo socia: Una aproximación ontológica a los fundamentos valorativos del trabajo social argentino* (Tesi doctoral). FTS-UNLP.
- Consell Federal d'Educació. (2020). *Resolución 364/2020. Protocolo marco y lineamientos federales para el retorno a clases presenciales en la educación obligatoria y en los institutos superiores*. Consell Federal d'Educació Argentina. <https://siteal.iiep.unesco.org/bdnp/2880/resolucion-cfe-ndeg-3642020-protocolo-marco-lineamientos-federales-retorno-clases>
- Consell Provincial d'Educació Santa Cruz. (2014a). *Acuerdo 075/14 Régimen Académico para la Educación Secundaria (Modificatorias 2017, 2018, 2019)*. Govern de la Província de Santa Cruz.
- Consell Provincial d'Educació Santa Cruz. (2014b). *Acuerdo 103/14, Roles y Funciones Orientador Social*. Govern de la Província de Santa Cruz.
- Consell Provincial d'Educació Santa Cruz. (2017). *Resolución CPE N° 0299/17. Modificar transitoriamente el acuerdo 075/14*. Govern de la Província de Santa Cruz.
- Consell Provincial d'Educació Santa Cruz. (2020a). *Resolución N° 0322/20. Modificar transitoriamente el ACUERDO N° 075/14 en sus puntos 41, 42, 43, 59 y 183*. Govern de la Província de Santa Cruz.
- Consell Provincial d'Educació Santa Cruz. (2020b). *Acuerdo 612/20. Sostenimiento del vínculo pedagógico para los procesos educativos a través de la virtualidad*. Gobierno de la Provincia de Santa Cruz
- Consell Provincial d'Educació Santa Cruz. (2020c). *Resolución 1291/20*. Govern de la Província de Santa Cruz.
- Gramsci, A. (2004). *Antología*. Siglo XXI.

- INDEC. (2010). *Censo Nacional de Población, Hogares y Viviendas 2010*. Instituto Nacional de Estadística y Censos, Presidencia de la Nación. Recuperat 17 maig 2022, de <https://www.indec.gov.ar/>
- Jaume, D. (2020). *Los paros docentes ¿afectan a todas las provincias por igual?* Observatorio Argentinos por la Educación. https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjg3ujij-f3AhUWg5UCHXA5BTMOFnoECAIQAQ&url=https%3A%2F%2Fcms.argentinosporlaeducacion.org%2Fmedia%2Freports%2FParos_docentes.pdf&usq=AOvVaw3SQ2ikW45ZVpcQNOEKRIImC
- Kosik, K. (1967). *Dialéctica de lo concreto*. Editorial Grijalbo.
- Lessa, S. (2000). Lukács: El método y su fundamento ontológico. Dins E. Borgianni i C. Montaña (Orgs.), *Metodología y servicio social, hoy en debate* (p. 199-228). Cortez.
- Lukács, G. (2004). *Ontología del ser social: El trabajo*. Herramienta.
- Mallardi, M. (2016). Cuestión Social, Políticas Sociales y Trabajo Social: Notas introductorias sobre sus fundamentos. Dins A. Martín i A. Rossi (Comps.), *Cuestión Social, políticas públicas y Trabajo Social. Tendencias en Argentina y Brasil desde una perspectiva comparada* (p. 5-21). UNMDP.
- Marx, K. (2004). *Sobre la cuestión judía*. Prometeo Libros.
- Marx, K. (2006). *Elementos fundamentales para la crítica de la economía política (borrador) 1857-1858*. Siglo XXI.
- Netto, J. P. (2000). Método y teoría en las diferentes matrices del servicio social. Dins E. Borgianni i C. Montaña (Orgs.), *Metodología y servicio social, hoy en debate* (p. 51-92). Cortez.
- Netto, J. P. (2002). *Capitalismo Monopolista y Servicio Social*. Cortez.
- Netto, J. P. (2003). La construcción del Proyecto Ético-Político del Servicio Social frente a la crisis contemporánea. Dins E. Borgianni, Y. Guerra i C. Montaña (Orgs.), *Servicio Social Crítico. Hacia la construcción del nuevo proyecto ético-político profesional* (p. 271-296). Cortez.
- Spina, M., i Rodríguez, E. (2019). De la disciplina a la ética. Dins T. Fink i C. Mamblona, *Ética y Trabajo Social. Reflexiones sobre sus fundamentos e implicancias en los procesos de intervención* (p. 241-274). CATSPBA.

Ressenyes

Jaime García Hernández

Un nou despertar: ressenya de tesi doctoral

*La construcción del diagnóstico social en atención temprana:
Profesionales, intervenciones y representaciones
de la familia social*

Autora de la ressenya: Gergana Dimitrova Aladzhova

Marco Raúl Mejía Jiménez

*Educación(es), escuela(s) y pedagogía(s) en la cuarta revolución
industrial desde Nuestra América (Tom III)*

Autor de la ressenya: Juan Sebastián Correa Delgado

Luis Manuel Estalayo Martín

Del burnout al sentido. Intervenciones psicosociales saludables

Autor de la ressenya: Carlos Aparicio Jiménez

Un nou despertar: ressenya de tesi doctoral

La construcción del diagnóstico social en atención temprana: Profesionales, intervenciones y representaciones de la familia social

Jaime García Hernández. Universitat Autònoma de Barcelona. Tesis Doctorals en Xarxa, 2019.

Gergana Dimitrova Aladzhova¹

ORCID: 0000-0003-0800-0542

Per citar: Dimitrova Aladzhova, G. (2022). [Ressenya de la tesi doctoral *La construcción del diagnóstico social en atención temprana: Profesionales, intervenciones y representaciones de la familia social*, de Jaime García Hernández]. *Revista de Treball Social*, 222, 137-139. <https://doi.org/10.32061/RTS2022.222.07>

El context juga un paper important en el desenvolupament de les persones i més encara en la primera infància. Encara que en l'atenció precoç (AP) sempre s'ha donat un gran pes a la incidència que produeix l'entorn sobre el desenvolupament infantil, l'exploració primària dels casos considerats socials quedava relegada als professionals d'altres àmbits, que prioritzaven aquelles famílies amb escassos recursos externs com a beneficiàries d'una atenció per part del treballador social. A conseqüència, els diagnòstics socials s'establien segons la visió del professional referent i no sobre la base del criteri del treballador social, limitant-ne així la intervenció als casos en risc d'exclusió social.

Aquesta va ser la preocupació del doctor Jaime García Hernández, que va arribar a plantejar-se alguns interrogants, com ara: Què entenem i quin ús es dona al concepte de *família social* com a professionals de l'AP? Qui defineix la *família social* i segons quins criteris? Com la detecten els diferents professionals? Quins són els criteris per establir un diagnòstic social en l'AP? Aquesta categorització té en compte solament els factors sociofamiliars relatius als recursos externs o també als recursos interns?...

¹ Graduada en Treball Social. Treballadora social de la Fundació Catalana Síndrome de Down. gdimitrova@fcsd.org / gdimitrova@gmail.com

Amb l'objectiu de respondre aquestes i moltes altres preguntes, García va detectar que els diagnòstics socials als centres de desenvolupament infantil i atenció precoç (CDIAP) s'elaboraven a partir del judici interpretatiu que tenien els professionals referents dels casos atesos i no sobre la base d'un criteri propi del treball social i el seu marc teòric. Així, fa ja més d'una dècada, Jaime García Hernández va decidir emprendre un llarg camí d'una recerca etnogràfica i qualitativa, la trajectòria i els resultats de la qual queden manifestos en la seva tesi doctoral, analitzada en aquesta ressenya.

Es tracta d'una recerca descriptiva-interpretativa i explicativa, que analitza el procés de diagnòstic social i l'ús que donen els diferents professionals de l'AP al concepte de *família social*. L'estudi es va dur a terme durant el període 2010-2018, i el seu objectiu principal és respondre l'interrogant de com s'elabora el diagnòstic social en els CDIAP. Per això, l'autor va dur a terme una cerca documental que pogués assentar els pilars teòrics de la recerca, i es va basar en l'observació participant en diversos CDIAP de la província de Barcelona sobre la labor dels professionals amb titulació en Psicologia, Psicologia Clínica, Neuropediatria, Logopèdia, Fisioteràpia, Treball Social o Pedagogia.

Per assolir l'objectiu principal, García analitza les definicions que els diferents equips interdisciplinaris donen al concepte de *família social*, els instruments que manegen per elaborar el diagnòstic social, el tipus de funcionament dels centres i el rol que juguen les representacions socials en tot plegat. Així mateix, l'autor analitza les bases establertes en el marc legislatiu dels CDIAP sobre els diagnòstics socials; revisa el marc teòric de referència; analitza les categories de diagnòstics socials; examina l'ús que se'n dona als centres d'AP i qui són els professionals que els entren; analitza la utilització del concepte de *família social* i observa el paper de les representacions socials en relació amb aquest concepte i en els diagnòstics socials.

Per conèixer la visió que tenen els diferents centres, García busca la variabilitat de dades, mitjançant les entrevistes a professionals –anomenats anteriorment– i tenint en compte les característiques dels centres que poden variar segons: la quantitat de casos atesos, la grandària dels equips interdisciplinaris, les característiques dels serveis, etc. Per tot això, la tesi ofereix una visió global quant a varietat de situacions a analitzar i facilita una mirada àmplia sobre la realitat analitzada, i paral·lelament es converteix en un dels punts forts de la recerca.

Amb la finalitat de delimitar el diagnòstic, García es basa en dues opcions: l'exploració de la interacció entre la mare i el seu fill o filla i la comparativa entre una situació familiar classificada com a ideal i la situació a analitzar. Un dels principals desavantatges amb els quals es troba l'autor és la discrepància sobre aquest model. Encara que existeix el concepte de criança positiva, com a exemple de comparació, aquest no gaudeix de prou difusió i reconeixement, per tant, no s'aconsegueix un consens entre els professionals sobre les característiques o indicadors d'aquest i, en conseqüència, la comparativa queda invalidada. Com a resultat, García remarca

la necessitat d'una aproximació de les visions que tenen els professionals cap a la idea d'una família en situació de protecció com a model a seguir.

A més, al llarg de la seva recerca, l'autor descobreix les dificultats en els equips per a la detecció o comunicació dels senyals d'alarma social, fins i tot disposant del Qüestionari d'Avaluació per a la Intervenció Social (QÜAIS) en el programa informàtic EUCCAP, la qual cosa deixa en evidència la necessitat de formació sobre el programa, així com la falta d'utilitat del QÜAIS.

Llavors, com trencar amb la idea d'una *família social* entesa com aquella sense recursos externs, marcada pel risc d'exclusió social? Com oferir una nova visió que consideri, a més, la importància dels recursos interns? Com s'aconseguiria la metamorfosi en la representació social, condemnada a seguir en la mateixa dinàmica des dels inicis de l'AP? La persistència de l'autor el duu fins a la teoria de Moscovici sobre les representacions socials, que proposa un canvi mitjançant la transformació de la pràctica professional i no mitjançant la formació sobre una determinada realitat.

Perquè el canvi en el significat sigui efectiu, García planteja la transformació en la pràctica professional del treball social, amb l'objectiu de causar un impacte, no sols en els agents socials, sinó en la resta de professionals dels CDIAP, promovent així una visió global de la família sense desglossar-la segons les seves característiques.

En conseqüència, sorgeix la necessitat de crear un nou instrument que serveixi d'esperó en el canvi de la sinergia dels professionals de l'àmbit social. Així, gràcies a l'autor i a l'enginy de la seva companya de professió Adela Rodríguez, sorgeix JADE, una eina fàcilment emmotllable al context social viscut, que proposa la unificació de criteris per a la valoració i el diagnòstic social, així com a la classificació, derivació i tractament de les famílies que requereixen atenció social.

S'espera que l'obra tingui un impacte important en la conceptualització de la *família social*, marcant un abans i un després en la visió –que tenen els professionals de l'AP– sobre les necessitats de les famílies els nens i les nenes de les quals són atesos als CDIAP, així com en la manera de detectar i treballar amb les famílies que necessiten una atenció global derivada del símptoma que presenta el seu fill o filla.

Referències bibliogràfiques

García Hernández, J. (2019). *La construcción del diagnóstico social en atención temprana: Profesionales, intervenciones y representaciones de la familia social*. (Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona). <http://hdl.handle.net/10803/670525>

Educación(es), escuela(s) y pedagogía(s) en la cuarta revolución industrial desde Nuestra América (Tom III)

Marco Raúl Mejía Jiménez. Ediciones Desde Abajo, 2020.

Juan Sebastián Correa Delgado¹

ORCID: 0000-0002-5780-3205

Per citar: Correa Delgado, J. S. (2022). [Ressenya del llibre *Educación(es), escuela(s) y pedagogía(s) en la cuarta revolución industrial desde Nuestra América (Tom III)*], de Marco Raúl Mejía Jiménez]. *Revista de Treball Social*, 222, 141-143. <https://doi.org/10.32061/RTS2022.222.08>

El mestre Paulo Freire (2010) situa l'acció-reflexió pedagògica en els fonaments socials, ja que "cap societat s'afirma sense el perfeccionament de la seva cultura, de la ciència, de la recerca, de la tecnologia, de l'ensenyament. I tot això comença amb la preescola" (p. 73). El món contemporani està experimentant la consolidació de la quarta revolució industrial, on la ciència i la tecnologia se situen com a generadors de riquesa i desenvolupament econòmic i, per això, l'escola travessa transformacions cada vegada més accelerades. En aquest marc, aquest llibre es pregunta pel lloc de la pedagogia crítica, l'educació popular, els moviments socials, el bon viure i les epistemologies del sud gestades a l'Amèrica Llatina (Santos, 2018), en el context global de la intel·ligència artificial (IA), les *big data*, les noves tecnologies de la informació i comunicació (NTIC) i convergents.

L'educador popular Marco Raúl Mejía planteja la seva reflexió des del seu lloc d'enunciació com a fill d'Abya Yala en diàleg amb la dinàmica global. La seva aposta és per una crítica creativa i propositiva que permeti la ruptura amb els dualismes establerts per l'epistemologia universalista, que impedeix la construcció de síntesis disjuntives (Viveiros de Castro, 2010) i híbrides concordes a les necessitats actuals. En aquest sentit, l'autor s'allunya de la perspectiva crítica tecno-fòbica que rebutja l'ús de la tecnologia i internet i proposa, per contra, re-pensar aquestes eines des del paradigma llatinoamericà d'educació tenint en compte les condicions reals i materials del segle XXI.

¹ Treballador social i filòsof, Universitat Industrial de Santander. Estudiant de l'especialització en models d'intervenció en treball social amb joves, Universitat Nacional Autònoma de Mèxic, Escola Nacional de Treball Social. Investigador del Grup de Recerca en Població, Ambient i Desenvolupament-GPAD. juan.correa5@correo.uis.edu.co

Al primer capítol, “Cambio de época, capitalismo globalizado y cuarta revolución industrial”, fa un diagnòstic geopolític de la *mutació històrico-social* que viu el món contemporani amb l’entrada a la quarta revolució en el marc del capitalisme neoliberal i cognitiu. Així descriu els canvis experimentats en el coneixement, la tecnologia, el llenguatge, la informació, la comunicació, la innovació i la recerca, assenyalant succintament els seus impactes en la dimensió humana des del punt de vista econòmic, polític, psicològic, social i cultural. Per això, l’educador popular proposa com a línies de fuga gestar pràctiques pedagògiques des de les cosmogonies i cosmovisions latinoamericanes, amb la finalitat de trencar la matriu única *euronordamericana* i donar pas a les epistemologies del sud que perviuen en aquest territori.

Al segon capítol, “Reconfiguración de las educaciones, las escuelas y las pedagogías en la cuarta revolución industrial. Espacios en disputa”, segueix un recorregut històric sintètic de la consolidació del model educatiu neoliberal a l’Amèrica Llatina a través de polítiques, lleis, acords, convenis, entre altres, i la seva adaptació en alguns països. Així, l’escola actual promou un paradigma educatiu financer, burocràtic i desigual que reproduceix la concepció de l’ésser humà com a mercaderia. No obstant això, l’autor assenjala algunes experiències de governs progressistes que resisteixen a través de polítiques educatives alternatives, privilegiant el públic sobre el privat i el comunitari sobre l’individual.

Al tercer capítol, “Pero también hijos e hijos de la aldea desde Abya Yala”, problematitza l’estat actual de l’educació llatinoamericana tenint en compte el seu context històric marcat per una aposta epistèmica i política. En aquest sentit, el text reconeix com el sud des de la seva realitat i quotidianitat trenca amb els dualismes i dicotomies; entre teoria i pràctica, ésser humà i naturalesa, local i global, institucionalitat i moviment social. Així, es planteja l’alternativa de pensar l’educació com a filla del llogaret, però simultàniament ciutadana del món, generant una síntesi entre el local i global que l’autor assenjala com a *glocal*. El pluralisme epistemològic permet pensar una educació que qüestiona conceptes com el progrés, el desenvolupament, el rendiment i la productivitat.

Concorde a l’anterior, el quart capítol, “Resistencia-reexistencia educativas en Nuestra América”, passa *de la protesta a la proposta*, ja que l’autor, des de la seva experiència com a educador popular militant del moviment pedagògic llatinoamericà, exposa 24 experiències *glocals* contemporànies en temes com: batxillerats populars, educació intercultural, escoles comunitàries, currículums alternatius, entre altres, que resisteixen al model universalista neoliberal des d’una aposta *geo-pedagògicament situada*.

El llibre es converteix en un referent de consulta per a docents, pedagogs, treballadores socials, especialistes de les ciències socials que busquin alternatives al model financer de l’educació actual. Les idees plantejades permeten generar línies de fuga pedagògiques en el marc de la consolidació de la quarta revolució industrial i el seu capitalisme cognitiu, i aposta per pensar la pedagogia crítica contemporània des d’internet, la

tecnologia, les *big data*, la ciència i els territoris. No obstant això, l'anterior pot concebre's com una proposta atrevida i perillosa per a alguns, però necessària i urgent per a uns altres, perquè tal vegada, com planteja el poeta alemany, "(...) on hi ha perill, creix el que ens salva" (Hölderlin, 1995, p. 395). O viceversa? El debat sobre l'educació en el món contemporani continua obert i aquest és una aportació nascuda a Abya Yala.

Referències bibliogràfiques

- Freire, P. (2010). *Cartas a quien pretende enseñar*. Siglo XXI Editores.
- Hölderlin. (1995). *Hölderlin Poesía completa*. Ediciones 29.
- Santos, B. d. S. (2018). *Una epistemología del sur*. Siglo XXI i CLACSO.
- Viveiros de Castro, E. (2010). *Metafísicas caníbales. Líneas de antropología posestructural*. Katz.

Del burnout al sentido. Intervenciones psicosociales saludables

Luis Manuel Estalayo Martín. Ópera Prima, 2021.

Carlos Aparicio Jiménez¹

ORCID: 0000-0003-1732-9219

Per citar: Aparicio Jiménez, C. (2022). [Resseña del llibre *Del burnout al sentido. Intervenciones psicosociales saludables*, de Luis Manuel Estalayo Martín]. *Revista de Treball Social*, 222, 145-146. <https://doi.org/10.32061/RTS2022.222.09>

Del Burnout al sentido aconsegueix principalment endinsar-nos en la realitat de la intervenció social, així com mostrar-nos les eines per mantenir-se en aquesta tasca fins i tot reconeixent els disgustos pels quals transiten els professionals d'aquesta intervenció. Un llibre ple de propostes, de reflexions, del do de la paraula i de la llosa del silenci, de la realitat i de la imaginació, de la solitud i de la importància de compartir. En definitiva, un llibre que dona sentit al que fem per no veure'ns exposats a cremar-nos en la intervenció que duem a terme.

Em permeto en aquesta ressenya ressaltar la importància de no fer una lectura nímia de la nostra tasca. El treball social, com les altres disciplines que ens acompanyen en la intervenció, és intervenció social. És intervenció que busca el canvi, i aquest és un canvi social. Un canvi a base de petites dosis, que sí que fan efecte i que, insuflant el canvi en la casuística, va mostrant-nos un horitzó diferent. Doncs bé, aquesta és l'evidència d'aquests relats. La intervenció genera canvi i aquest canvi és una nova construcció mental en l'individu que, assiduament, està danyat.

Luis Manuel Estalayo té una dilatada carrera com a doctor en Psicologia, implementada principalment en el terreny dels equips psicosocials. Amb ell, amb les seves anàlisis i reflexions, amb les seves observacions i els seus interrogants, amb la proximitat i el verb fàcil com a eines, trobem la necessitat imperiosa de valorar infinitament la protecció de la nostra infància, així com, no menys important, cuidar-nos en aquesta implicació. En la mesura que aconseguim esquivar la crema professional, assolirem la continuïtat, la proposta positiva, l'escolta, compartir i redefinir.

Estructurats en vuit capítols un total de 22 articles escrits durant aquests últims 20 anys, trobem la importància d'"atendre els sentiments propis". També el que significa el treball en grup compartint tots i ca-

¹ Treballador social. Professor associat de la Universitat Complutense de Madrid. carlosaparicio4@hotmail.com

dascun dels espais i temps que requereix aquest treball terapèutic sense perdre de vista els rols dels diferents professionals. I, per descomptat, una intervenció psicosocial protocol·litzada que busca les millors tècniques per a la intervenció i que va assumint les teories diferenciades que s'adeqüen als objectius a atènyer.

Agraeixo a Estalayo que ens faci partícips del seu recorregut professional, que continui compartint amb nosaltres la meravellosa tasca de guarir els qui busquen, i necessiten, la nostra ajuda; que ens recordi que qui transita com a apagafocs no pot impedir cremar-se.

Aquí teniu un text, per cert, amb la tirada autofinançada, que no us deixarà indiferents. Un text en el qual us identificareu. En el qual uns quants, si no tots, els articles us aportaran noves reflexions i us incitaran a reflexionar. Una obra que hem de rellegir de tant en tant com a antídote de la desídia, i com a motor per a la nostra intervenció, ja que actua des de la prevenció i la cerca del gaudi.

Normes per a la presentació d'articles a l'RTS

La *Revista de Treball Social*, editada pel Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, és una revista especialitzada que es publica des de l'any 1960 amb periodicitat quadrimestral. Els objectius de la publicació són:

- Difondre les experiències professionals i el coneixement científic generat a partir de la pràctica i la investigació en treball social.
- Contribuir al desenvolupament professional dels treballadors i les treballadores socials aportant eines metodològiques, experiències, investigacions, anàlisis i reflexions que permetin vincular pràctica i teoria.
- Promoure l'anàlisi crítica de la realitat social i les polítiques socials.

L'RTS es dirigeix, especialment, als treballadors i les treballadores socials de l'àmbit professional i acadèmic, també a estudiants universitaris i a qualsevol professional vinculat a l'entorn del treball social.

L'RTS està oberta a tots els treballadors i les treballadores socials que desitgin presentar articles originals sobre investigacions empíriques, treballs teòrics o revisions bibliogràfiques, descripcions d'experiències professionals, assajos i anàlisis crítiques, sempre en relació amb el treball social, les polítiques socials i els serveis de benestar social.

Els treballs presentats han de ser originals i no poden haver estat publicats, totalment ni parcialment, en cap altre mitjà o publicació. Han d'estar signats almenys per un/a treballador/a social.

L'RTS demana la cessió dels drets d'autoria, així com la no existència de conflicte d'interessos.

El contingut dels articles és responsabilitat exclusiva de qui firma l'autoria i si hi ha evidències de plagi es posaran en marxa les accions previstes per informar els autors i les autores, retirar el document no original de la pàgina web i informar els lectors i les lectores de la situació.

Les autores i els autors de treballs d'investigació declararan en el text de l'article que en el procés d'investigació s'han respectat els principis ètics que corresponen al tipus d'estudi que presenten (autoritzacions que corresponguin, consentiment informat dels i les

participants, dissociació de les dades d'identificació, cita adequada de les autories, etc.).

PROCÉS DE SELECCIÓ D'ARTICLES

L'equip de redacció farà una selecció prèvia dels articles presentats i, posteriorment, seran valorats seguint el procediment anònim de revisió per parells a doble cec (l'equip de revisió no coneix l'autoria dels articles i els autors i les autores no coneixen la identitat de qui valora el seu treball). Per tal que aquest mètode de revisió d'articles sigui factible, els articles es presentaran en versió anonimitzada, és a dir, una versió en la qual no es pugui identificar l'autoria.

Les persones que signen acceptaran sotmetre el treball a la revisió i a possibles canvis en contingut i estil segons les recomanacions de l'equip de revisió.

SECCIONS I EXTENSIÓ DELS ARTICLES PRESENTATS

A fons:

Articles que ofereixen un desenvolupament d'un tema d'interès per als i les professionals del treball social. Extensió entre 6.000 i 8.000 paraules.

Poden ser:

- Articles d'investigació empírica: que s'estructuraran, almenys, en els següents apartats: introducció, metodologia, resultats, discussió o conclusions i només les referències bibliogràfiques citades en el text.
- Articles teòrics: la redacció dels quals no estarà subjecta a una estructura concreta, però que, en qualsevol cas, comprendran una introducció, fonts documentals suficients, crítica fonamentada i conclusions pertinents.

Compartint la pràctica professional:

Articles en què es presentin bones pràctiques i sistematització d'experiències d'interès en treball social, serveis socials o altres sistemes vinculats al desenvolupament dels drets socials. Extensió entre 4.000 i 6.000 paraules.

Els articles incorporaran una introducció, el cos del text d'estructura lliure que inclourà, en tot cas, la contextualització teòrica, normativa (si procedeix) i metodològica de la intervenció presentada, unes conclusions i només les referències bibliogràfiques de les cites mencionades en el text.

Ressenyes:

Presentació i comentaris de llibres i tesis doctorals. Extensió màxima: 1.200 paraules.

En tots els casos l'extensió màxima inclou les referències bibliogràfiques.

Els articles que superin la quantitat de paraules indicada es retornaran als autors i les autores perquè en redueixin l'extensió.

Els articles s'han de presentar en format electrònic, en document de text editable (.docx o .RTF), lletra Arial cos 12; interlineat 1,5; marges 3 cm. Les cites literals es transcriuran en Arial 11, interlineat 1,5 i marges 4 cm.

IDIOMES

Els articles es poden presentar en català o castellà indistintament. En la versió en línia, cada número de l'RTS es publicarà en català i en castellà; a més es publicarà com a mínim un article, seleccionat per l'equip de redacció, traduït a l'anglès. La versió en paper recollirà tots els articles en l'idioma original. Els títols, resums i paraules clau de tots els articles es publicaran també en anglès.

SISTEMA D'ENVIAMENT D'ARTICLES

De manera prèvia a la presentació de qualsevol article, la persona que signi com a autora principal haurà de registrar-se (si no ho ha fet anteriorment) com a usuària de la pàgina web (www.revistarts.com). Els articles es carregaran a la plataforma seguint les indicacions detallades a l'apartat "Enviaments" de la pàgina web.

En tots els casos, l'article haurà de presentar: títol i subtítol, en cas que n'inclogui (40 paraules màxim); resum (250 paraules màxim) en català o castellà i en anglès; les paraules clau (5 com a màxim) en català o castellà i en anglès, i el text principal, que respondrà a les normes de la secció a la qual es presenta.

El text principal s'enviarà com a arxiu adjunt de manera anonimitzada, suprimint qualsevol element que permeti directament o indirectament la identificació de l'autor o autora. Un cop s'hagi realitzat la valoració, en el moment en què es comuniqui l'acceptació per a la publicació de l'article, es demanarà l'enviament de la versió definitiva identificant l'autoria.

FIGURES I TAULES

Taules: Es presentaran en el lloc del text que correspongui numerades segons l'ordre d'aparició. S'utilitzaran únicament per clarificar aspectes rellevants. Els títols o peus que acompanyin les taules han d'explicar el contingut i la font. Es presentaran sense colors, amb el format predefinit, línies senzilles i text en Arial.

Figures: es consideren figures les fotografies, els gràfics o les il·lustracions. Es presentaran en el lloc del text que correspongui numerades segons l'ordre d'aparició, s'identificaran amb el terme "Figura X". S'han de dissenyar amb un bon contrast, de manera que no perdin qualitat amb la reducció. En l'edició en paper seran publicades en blanc i negre. Les figures han de tenir la finalitat de clarificar de forma important el text i el seu nombre serà el mínim necessari.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

S'han de col·locar al final del text, seguint l'ordre alfabètic i d'acord amb les normes APA (7a edició, 2020). Només s'han de referenciar les citades en el text.

Llibre en paper: Cognoms, Inicial del nom. (Any). *Títol: Subtítol.* (# ed.). Editorial. En els casos d'autoria múltiple, s'han d'incloure tots els autors i les autores. Els seus noms i cognoms se separen amb comes i davant de l'últim/a autor/a s'hi posa "i".

Foucault, M. (1992). *Microfísica del poder.* (3a ed.). La Piqueta.
Moreno, M. D., Peris, F., i González, T. (2000). *Gestión de la calidad y diseño de organizaciones.* Ed. Prentice Hall.

Autor corporatiu: Nom de la institució o organisme (Any). *Títol: Subtítol.* (# ed.). Editorial.

Observatori del Treball i Model Productiu (2017). *La situació de desigualtat salarial a Catalunya entre homes i dones.* Departament de Treball, Afers Socials i Famílies. Generalitat de Catalunya.

Capítol de llibre: Cognoms, Inicial del nom de l'autor/a del capítol. (Any). Títol de capítol: Subtítol. Dins Nom i Cognom de l'editor/a (Ed.), *Títol del llibre* (# ed., p. xx-xx). Editorial.

García, E., i Báñez, T. (2016). Tejiendo identidades profesionales. Un proceso creativo y transformador. Dins G. Londoño i J. L. Rodríguez (Comps.), *Relatos Digitales en Educación Formal y Social* (p. 295-300). Universitat de Barcelona.

Llibre electrònic amb DOI: Cognoms, Inicial del nom. (Any). *Títol*.

Editor/lloc web. URL del DOI.

Londoño, G., i Rodríguez, J. L. (Comps.) (2017). *Relatos Digitales en Educación Formal y Social*. Universitat de Barcelona.
<https://doi.org/10.1344/105.000003160>

Llibre electrònic amb URL: Cognoms, Inicial del nom. (Any). *Títol*.

Editor/lloc web. Adreça URL.

Londoño, G., i Rodríguez, J. L. (Comps.) (2017). *Relatos Digitales en Educación Formal y Social*. Universitat de Barcelona.
<http://www.greav.net/descargas/Actas2016.pdf>

Article de revista en format físic: Cognoms, Inicial del nom. (Any).

Títol de l'article. Subtítol de l'article. *Títol de la revista*. *Subtítol*,
volum(número), p.-p.

Carabaza, J. I. (2013). Apropiación de las TIC: apuntes para su operacionalización. *Revista Prisma Social*, 9, 352-390.

Article de revista amb DOI: Cognoms, Inicial del nom. (Any).

Títol de l'article. Subtítol de l'article. *Títol de la revista*. *Subtítol*,
volum(número), p.-p. URL del DOI.

Hernández-Echegaray, A. (2019). Reflexiones acerca de las oportunidades y dificultades de la fundamentación teórica y metodológica en el Trabajo Social. *Revista de Treball Social*, 215, 13-31. <https://doi.org/10.32061/RTS2019.215.01>

Article de revista en línia: Cognoms, Inicial del nom. (Any).

Títol de l'article. Subtítol de l'article. *Títol de la revista*. *Subtítol*,
volum(número), p.-p. Editor/lloc web. Adreça URL.

Deslauriers, J. P., i Pérez, J. V. (2004). El reto del conocimiento en la práctica del Trabajo Social. *Cuadernos de Trabajo Social*, 17, 195-210. Universidad Complutense de Madrid. <http://revistas.ucm.es/index.php/CUTS/article/view/CUTS0404110195A>

Pàgina web: Autor/a personal o corporatiu. (Any última actualització).

Títol de la pàgina. Editor/lloc web. Adreça URL.

Fundación Dialnet. Universidad de la Rioja (2018). *Dialnet*.
Recuperat de <http://dialnet.unirioja.es>

Simposis i conferències: Cognoms, Inicial del nom. (Any). Títol de

la ponència. Dins Inicial del nom. Cognoms. (Editor literari), *Títol del simposi o congrés* (p. xx-xx). Editorial.

Fernández, J. (2006). Trabajo Social con Familias y Mediación. Dins C. Escobar, T. Andrés i G. Sánchez (Coord.), *V Congreso Estatal de Estudiantes de Trabajo Social* (p. 17-30). Universidad de Salamanca.

Tesis: Cognoms, Inicial del nom. (Any). *Títol de la tesi* (Tesi de grau, màster o doctorat inèdita). Nom de la universitat.

Parra, B. (2017). *El trabajo social de grupo en la actualidad* (Tesi doctoral). Universitat de Barcelona.

Tesis en línia: Cognoms, Inicial del nom. (Any). *Títol de la tesi* (Tesi de grau, màster o doctorat, Nom de la universitat). Adreça URL.

Cardona, J. (2012). *Definición del contexto de intervención en el trabajo social de casos* (Tesi doctoral, Universitat de les Illes Balears). <http://hdl.handle.net/10803/108691>

Vídeos: Cognoms, Inicial del nom. (Any, mes, dia). *Títol del vídeo*. Lloc web. Adreça URL

Centeno, A., i Morena, R. de la (2015). *Yes, We Fuck!* Vimeo. <https://vimeo.com/123177395>

Pel·lícula: Cognoms, Inicial del nom del productor/a. (Productor/a), i Cognoms, Inicial del nom del director/a. (Director/a). (Any). *Títol de la pel·lícula*. [Pel·lícula]. Estudi.

Mase, Y. (Productor) i Takita, Y. (Director). (2008). *Despedidas*. [Pel·lícula]. Shochiku Company Limited.

Notícies de premsa: Cognoms, Inicial del nom. (Data). Títol de l'article. *Nom del diari*, p.

Farreras, C. (2019, març 19). Pacto de la comunidad educativa contra los guetos en las escuelas de Catalunya. *La Vanguardia*, p. 26.

Notícies de premsa en línia: Cognoms, Inicial del nom. (Data). Títol de l'article. *Nom del diari*. Recuperat data, de + adreça URL.

Martínez, M. J. (2015, febrer 16). Las comunidades de propietarios se blindan ante Hacienda. *El País*. Recuperat 21 gener 2021, de http://economia.elpais.com/economia/2015/02/16/vivienda/1424085674_934021.html

Llei/ordre/decret: Títol de la regulació, Nom publicació oficial, núm. publicació, secció publicació (any publicació).

Llei 14/2011, d'1 de juny, de la ciencia, la tecnología y la innovación. BOE núm. 131 § 9617 (2011).

Aquestes referències s'han adaptat de les normes APA (7a edició, 2020). Per a altres documents, consulteu la pàgina web <https://apastyle.apa.org>

Els autors i les autores rebran 2 exemplars en paper del número de la revista on es publiqui el seu treball.

L'RTS no cobra quotes per la publicació dels articles.

L'equip de redacció de l'RTS no es fa responsable de l'autenticitat dels treballs publicats ni de la seva credibilitat. Les opinions expressades en els articles són responsabilitat dels autors i l'RTS no s'hi identifica necessàriament.

LLISTA DE COMPROVACIÓ PRÈVIA A L'ENVIAMENT D'ARTICLES

Els autors i les autores hauran de comprovar que els articles compleixen els requisits que es mostren a continuació; en cas de no complir-los, els treballs els seran retornats.

1. El cos de l'article s'ha anonimitzat: no inclou l'autoria ni la filiació i s'ha suprimit qualsevol element que pogués permetre directament o indirecta la identificació de l'autor o l'autora. S'ha confirmat que s'ha utilitzat el terme "Autor/a" per indicar les referències al seu propi treball.
2. El manuscrit s'envia en format .docx o RTF, incloses les referències bibliogràfiques, taules i figures.
3. Les referències bibliogràfiques inclouen el DOI o la direcció URL, segons correspongui, en tots els casos possibles.
4. El text es presenta en lletra Arial cos 12; interlineat 1,5; marges 3 cm. Les cites literals es transcriuran en Arial 11, interlineat 1,5 i marges 4 cm.
5. S'inclou el títol complet (40 paraules com a màxim) en castellà o català i en anglès; un breu resum (250 paraules com a màxim) en castellà o català i en anglès, i les paraules clau (5 com a màxim) en castellà o català i en anglès.
6. Les figures i taules són al lloc del text que els correspon, amb numeració correlativa, el títol i la font. Es presentaran sense colors, amb el format predefinit, línies senzilles i text en Arial.
7. Es declaren beques o suport financer i la seva procedència, si escau.
8. Es manifesta que el treball compleix amb els requisits ètics d'investigació.
9. El manuscrit respon a les especificacions de la secció a la qual es dirigeix.
10. S'han revisat les referències bibliogràfiques i s'ajusten a l'estil i el format de les normes internacionals APA exigides per la revista.

COMPROMÍS ÈTIC DE L'RTS

L'RTS es compromet a adoptar i promoure les bones pràctiques i els principis ètics orientadors de les publicacions científiques. Per aquest motiu es guiarà per les orientacions del codi de conducta de COPE (Committee on Publication Ethic), que es pot consultar a <https://publicationethics.org>

L'RTS assumeix els següents compromisos ètics:

- Incorporar la transparència com un dels principis clau en la gestió de la revista.
- Comunicar els objectius i funcionament de l'RTS a les persones lectores i possibles autores mitjançant la pàgina web de la revista.
- Explicar de manera clara les normes de presentació d'articles. Es facilitarà una llista de comprovació per ajudar a la confirmació del compliment de tots els requisits de presentació.
- Promoure l'atribució d'autoria apropiada incorporant tots els autors i les autores en les comunicacions que es realitzin des de l'RTS.
- Basar la decisió d'acceptar o no un treball per a la seva publicació únicament en el document presentat, valorant, entre altres aspectes, la rellevància del tema, l'originalitat i la claredat.
- Indicar a l'equip revisor dels articles presentats l'encàrrec, amb concreció, incorporant les recomanacions de la COPE:

Realitzar revisions objectives.

Evitar crítiques personals als autors i les autores.

Argumentar les valoracions amb referències, si és necessari.

Declarar qualsevol conflicte d'interessos com, per exemple i no exclusivament, que el revisor o la revisora tingui coneixement previ de l'enviament a la revista, hagi col·laborat recentment amb alguna de les persones autores o pertanyi a la mateixa institució.

Desistir de revisar els manuscrits en els quals tingui un interès competitiu per la temàtica tractada, l'autoria o la institució que presenta l'article.

Respectar la confidencialitat del material que se'ls facilita. No podran discutir un document inèdit amb col·legues o utilitzar la informació en un treball propi.

Vetllar perquè l'article valorat compleixi aspectes ètics com: l'originalitat de l'escrit, la declaració de l'autoria de no tenir conflictes d'interessos, i la confirmació que el tema investigat, la metodologia emprada i els resultats presentats

s'ajusten als principis de no discriminació i respecte a la dignitat.

Procurar la cita adequada de l'autoria d'obres, models d'intervenció o qualsevol altre aportació reconeguda, així com la identificació de plagis.

Confirmar que l'article es respectuós amb els principis de confidencialitat i secret professional, així com amb l'obtenció de les autoritzacions necessàries.

- En cas que s'identifiqui mala pràctica per part d'alguna de les persones que formen part de l'equip de revisió d'articles, aquesta serà retirada de la base de dades de revisors de l'RTS.
- Les revisions d'articles es faran mitjançant el mètode de revisió per parells a doble cec. L'equip de redacció es compromet a posar els mitjans necessaris per garantir la confidencialitat en el procés de valoració, tant cap als revisors i les revisores com cap a les persones autores. També vetllarà per l'agilitat d'aquest procés evitant demores innecessàries que puguin perjudicar aquestes últimes.
- En cas que algun membre de l'equip de redacció presenti un article a l'RTS per a la seva publicació, s'assumeix el compromís que se seguiran els mateixos procediments de valoració, revisió per parells de doble cec, com en qualsevol altre treball presentat. En cas que l'article d'un membre de l'equip de redacció de l'RTS sigui publicat es farà constar en una nota el procés seguit per a la seva selecció.
- En cas d'incorporar publicitat a la publicació, l'equip de redacció es compromet a mantenir la qualitat de la revista sense que les consideracions comercials afectin les decisions editorials.
- Finalment, assumim que la relació de l'RTS amb la Junta de Govern del Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya es basa en el principi d'independència editorial.

NOTES

Recepció d'articles

L'RTS manté oberta de manera permanent la recepció d'articles. Segons recull l'apartat "Sistema d'enviament d'articles" (vegeu la pàgina 149), es poden fer arribar a través de www.revistarts.com.

COL·LEGI OFICIAL
DE TREBALL SOCIAL
DE CATALUNYA

www.tscat.cat

Amb la col·laboració de

Diputació
Barcelona

Generalitat de Catalunya
Departament
de Drets Socials